

Галина Яценко,
Андрій Яценко

Публіцистика

Івана Франка

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Галина Яценко, Андрій Яценко

Публіцистика
Івана Франка

Навчальний посібник

ЛЬВІВ–2017

УДК 821.161.2-92.091.Франко(075.8)

ББК 83.3(4Укр)53-47я73

Я 92

Рецензенти:

Сніцарчук Лідія Віталіївна, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, заступник генерального директора Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника Національної академії наук України;

Супрун Людмила Вікторівна, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики Національного університету «Острозька академія»;

Бідзіля Юрій Михайлович, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики Ужгородського національного університету.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол №36/5 від 31 травня 2017 року)*

Яценко Галина

Я 92 Публіцистика Івана Франка : навч. посібник / Галина Яценко, Андрій Яценко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 248 с.

ISBN 978-617-10-0404-7

Запропоноване видання – це перший навчальний посібник, у якому розглянуто публіцистику Івана Франка як синергетичну систему, проаналізовано її дійсно-концептуальні засади та тематично-змістові моделі.

Цей посібник допоможе студентам відкрити невідомого Івана Франка для себе, перепрочитати знакові та невідомі статті в сучасному контексті, щоб зрозуміти: чому почалася війна на Сході України, чого бракує українцям для економічного буму, як регулювати світові еміграційні процеси, куди прямує сучасна Україна, які комунікативні стратегії актуальні сьогодні, як впливають національні психотипи на відносини з державами-сусідами, чому існує світова «нафтова монополія» та ін. Франкознавці на основі поданого матеріалу зможуть спрогнозувати суспільно-економічний, політичний, духовний розвиток українського суспільства, виплекати в собі риси національно свідомого «цілого чоловіка» за Іваном Франком, відкрити та перекласти його невідому публіцистику. А також дізнатися багато цікавих фактів з його життя: музику до якої поезії він сам написав, чому студенти Чернівецького університету впрягалися в його бричку, через що запізнилися на своє весілля.

Для студентів-журналістів вищих навчальних закладів і франкознавців. А також для тих, у кого «дух, що тіло рве до бою», «чий патріотизм не празнична одежина», хто вміє чути свого Івана Франка.

УДК 821.161.2-92.091.Франко(075.8)
ББК 83.3(4Укр)53-47я73

© Яценко Галина, Яценко Андрій, 2017
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017

ISBN 978-617-10-0404-7

ПЕРЕДМОВА

Публіцистика Івана Франка – це національна візія складних економічно-політичних, культурно-історичних, ментальних проблем українського народу, це основні постулати державно-політичного, економічного, культурного відродження України як модерної молододі нації, концепції та моделі її розвитку, що є актуальними й сьогодні, це насамперед відображення його багатогранного світосприйняття. На жаль, публіцистика Івана Франка, як складна синергетична система, сьогодні недостатньо досліджена та популяризована. Адже досі не вивчена та не систематизована маловідома спадщина публіциста, не повністю реанімовано тексти, які були деформовані в радянський період. Не має системного дослідження ідей, концепцій, тематично-змістових моделей публіцистики Івана Франка, що були яскравим вираженням його національного світогляду, спричинили не одну дискусію, переоцінку ідеологічних та моральних імперативів його сучасників, а, отже, стали сферою творення, моделювання, інтеграції свідомості тогочасних українців.

Корпус Франкової публіцистики – це майже 1250 статей, які були надруковані впродовж 1875–1915 років в українських, польських, німецьких, австрійських, чеських, російських, англійських виданнях. Франкознавці стверджують, що світ побачили лиш 50 % творчої спадщини, а друга половина ще чекає своїх дослідників. Тематику публікацій Івана Франка можемо назвати розмаїтою, адже кожна найменша проблема локального характеру одразу знаходила свій відгук у його аналітичній статті, кореспонденції та навіть у невеликій рецензії. Важливе питання ніколи не обмежувалося однією публікацією, тому з'являлися цілі тематично-змістові бло-

ки запитань-відповідей, які окреслювали шляхи суспільно-політичного, економічного, духовного поступу українців.

Значна кількість статей присвячена проблемі українського державотворення, ідеї соборності, демократичним засадам розвитку українського суспільства. Національне питання стало пріоритетним у суспільно-політичних орієнтаціях публіциста в середині 1890-х років, тож концепції національного розвитку виносив на суспільне обговорення у пресі. Полеміка навколо національного питання та власна світоглядна еволюція допомогли Іванові Франку сконденсувати поняття національного ідеалу, в основі якого – соціальна рівність, політична воля, національна самосвідомість, духовний розвиток, забезпечення економічних прав та волевиявлення кожної свідомої одиниці. Важливе місце в публіцистиці Івана Франка посідає категорія поступу. У низці статей він ставить запитання, яка концепція еволюційного розвитку для суспільства найкраща, та шукає відповідь у працях європейських філософів та політологів, переосмислює актуальні суспільно-політичні доктрини. Важливі економічне питання також займали чільне місце у публіцистиці Івана Франка: проблеми еміграції, земельне питання, лихварство, голод, безробіття, індемнізаційний борг, соціальна депресія, світовий монополізм та ін. Ще один напрям, який публіцист активно розробляв, – українська національна ідентичність та національні архетипи. Він звертав увагу і на геополітичну орієнтацію українців, повсякчас наголошуючи на їхній європейськості. Водночас аналізував національні психотипи інших народів, які компактно проживали на території Галичини та мали значний вплив на суспільно-політичні українські реалії. У наукових розвідках Іван Франко також сформулював цілісну програму діяльності інтелігенції, у якій акцентував

на праці для народу в усіх сферах, формуванні його політичної свідомості, орієнтуванні на загальнокультурні цінності, боротьбі з духовною та національною асиміляцією, усвідомленні своєї світоглядно-формуальної місії. Багато уваги приділяв складній комунікативній моделі «журналіст–читач», яку викристалізував на основі власного журналістського досвіду.

Мета навчального посібника «Публіцистика Івана Франка» – ознайомити студентів з цими основними ідейно-концептуальними засадами та тематично-змістовими моделями публіцистики Івана Франка, зацентрувати їхню увагу на його журналістській діяльності та на особливостях публіцистичного стилю, допомогти осмислити складні етапи еволюції світогляду, розкрити роль публіцистики Івана Франка в контексті соціальної комунікації поколінь та її європейське значення. У посібнику також подано 20 невідомих польськокомовних статей Івана Франка, які не були надруковані, що допоможуть вдумливному читачеві відкрити для себе погляди Івана Франка на загальне виборче право, народовладдя, розвиток політичних структур, свободу слова і друку, самоврядність громад.

Перепрочитання знакових та невідомих статей у сучасному контексті допоможе всім національно свідомим українцям зрозуміти: чому почалася війна на Сході України, чого бракує українській економіці для «економічного дива», як регулювати світові еміграційні процеси, куди йде сучасна Україна, хто такі «доктори бессервісери» (всезнайки) сьогодні, які комунікативні стратегії актуальні в сучасному суспільстві, як впливають національні психотипи на відносини з державами-сусідами, чому існує світова «нафтова монополія» та ін. Адже вивчення публіцистики Івана Франка – це не аналіз суспільних помилок минулого, а найповніший та найкращий посібник для сучасності та майбутнього.

Розділ 1

ПУБЛІЦИСТИКА ІВАНА ФРАНКА ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Історіографія питання

Історіографію досліджень публіцистики Івана Франка доцільно поділити на чотири періоди. Перший – дослідження публіцистики Івана Франка його сучасниками і аж до 30-х років ХХ століття. Другий – радянське франкознавство. Третій – діаспорне франкознавство. Четвертий – сучасний етап (з 1991 року і до сьогодні). Кожен із періодів міститиме три тематично-змістові блоки: 1) праці, присвячені дослідженню публіцистики Івана Франка; 2) праці, зорієнтовані на наукове осмислення суспільно-політичних, філософських чи економічних поглядів Івана Франка крізь призму публіцистики; 3) бібліографічні покажчики, біографії, видання творів.

Найперше дослідження публіцистики Івана Франка – це новаторське теоретичне дослідження-реферат «Франко як публіцист», який Р. Заклинський виголосив на ювілейному вшануванні письменника з нагоди 35-ої річниці з дня першого виступу в журналі «Громадський друг», а потім опублікував у «Літературно-науковому вістнику» та видав окремою брошурою в 1913 році, а через три роки він написав реферат «Світогляд Івана Франка», де симбіотично розглянув світогляд та публіцистику і зробив висновок: «Вся вона [публіцистична діяльність – Г. Я., А. Я.] побудована, насичена і пересякла основним світоглядом Франковим» [80, с. 12]. Поряд з дослідженнями Романа Заклинського з'являється перша спроба схарактеризувати публіцистичну майстерність Івана Франка у праці С. Смаль-Стоцького «Ха-

рактеристика літературної діяльності Івана Франка»: «Талант Франка переважно публіцистичний в тім змислі, що він «в кождім часі дбав про те, щоби відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня... З того виходить також, що він в кожде своє слово вкладав якусь ціль, якусь тенденцію» [206, с. 6]. Він також визначив соціалізм Івана Франка як етичний, гуманний, культуроцентричний, визнав його першість у спробі з українського етносу витворити націю. Спробу означити суспільно-політичні погляди Івана Франка зробив і М. Лозинський у біографічному нарисі «Іван Франко»: «Про політично-суспільні погляди Франка вже сказано, що він у своїм соціалізмі був еkleктиком. Не належав він до ніякої соціалістичної школи ані не витворив своєї власної доктрини, тільки робив вибір з різних соціалістичних доктрин» [133, с. 42]. Поняття «культурного націоналізму» в публіцистиці Івана Франка вперше визначив М. Марковський [144]. Зовсім протилежні погляди на світогляд Івана Франка висловив Д. Якимів, який дуже тенденційно його оцінив із позиції «фабричного робітника» [338]. В. Дорошенко у праці «Іван Франко» один із перших звернув увагу на європейськість мислення публіциста, що вивело на новий світоглядний рівень не лише населення, а й українську політику [61]. У 1929 році М. Возняк пише передмову до неопублікованих творів Івана Франка у збірці «За сто літ» під назвою «До публіцистичної діяльності І. Франка в р. 1879–1883». Франкознавець М. Нечиталюк вважає: «Цими публікаціями М. Возняк розпочав систематичне вивчення рукописних журнально-публіцистичних творів Івана Франка» [164, с. 16].

Уже в 30-і роки характер і умови праці дослідників-франкознавців кардинально змінюються, твориться ідейна схема світоглядного поділу знакових постатей історії: революціонери-демократи та представники буржуазного націоналізму. Івана Франка, якого в літературному, публіцистичному та суспільно-політичному аспектах неможливо було зігнорувати, не лише зарахували до революціонерів-демократів, а й проголосили «атеїстом», «популяризатором марксизму», «поборником дружби україн-

ського та російського народів». Серед тенденційних досліджень варто виокремити працю А. Річицького (псевдонім А. Крушельницького) «Іван Франко – каменярь соціалізму», де він подав досить об'єктивний світоглядний аналіз ранньої публіцистики Івана Франка. Варто зауважити, що це був 1929 рік, коли розпочалися масові репресії проти української еліти. Світогляд Івана Франка, у його розумінні, базується не на марксистських ідеях, а на любові до знедоленого народу. Цей Франків соціалізм він визначає як мужицький. «Навіть після обізнання з соціалізмом науковим Франко залишається на ґрунті соціалізму мужицького або, краще сказати, мужицько-робітничого» [194, с. 37], – пише дослідник. У 1933 році з'являється його ж стаття «Політичний світогляд Івана Франка», в якій простежено світоглядну еволюцію Івана Франка від революційного соціалізму (1878–1882 рр.) до соціалізму мужицького (1883–1889 рр.), дуже загально схарактеризовано кінцевий етап світоглядних трансформацій: «Діалектика життєвих умов в Галичині... приневолює його в 1890 р. обмежитися до праці над економічним, політичним і культурним визволеннями поневолених польською й своєю – українською буржуазією трудових селянських мас української нації» [120, с. 23]. Поеднання слів «економічне, політичне, культурне визволення» та «українська нація» одразу допомагають зрозуміти читачам контекст думок автора. У цей час опубліковано низку інших статей, що рясніють звинуваченнями на адресу дослідників національних аспектів творчої спадщини Івана Франка, а самому публіцисту інкримінують буржуазний націоналізм. Деякі з них написані на замовлення. Наприклад, статті П. Тичини та З. Франко.

Хрущовська «відлига» принесла зміни й у наукове дослідження творчої спадщини Івана Франка. «Слід нагадати, що радянське франкознавство пройшло певні етапи з усім нашим літературознавством. У перші часи була спроба оголосити Франка «пролетарським» письменником (1926 рік). У 30-ті роки деякі товариші кинулися в інший бік – у письменника почали знаходити «буржуазний націоналізм» та всілякі інші ідейні «огріхи».

Але наприкінці 30-х років у зв'язку з ювілеями «Слова о полку Игореве», Пушкіна, Шевченка ми почали виправляти ці помилки і знаходити поступово єдино правильну лінію. Уже ювілей 1956 р. (століття від дня народження Франка) продемонстрував великі успіхи радянського франкознавства» [105, с. 23], – влучно визначив зміну наукових пріоритетів Є. Кирилюк. «Нові концепції» одразу були застосовані в численних наукових збірниках, що вийшли до сторіччя з дня народження Івана Франка. «Наукові записки, присвячені 100-річчю з дня народження Івана Франка. Т. XXI» (Державний педагогічний інститут імені О. М. Горького) опублікували статтю В. Передерія «Світогляд Івана Франка», у якій автор звинувачував Івана Франка в тому, що він не розрізняв революційної та еволюційної форм розвитку, пролетаріату і мас, та не зміг стати науковим соціалістом [184]. Аналогічно оцінили публіциста і в «Наукових записках. Збірник філологічного факультету» (Київський державний університет імені Тараса Шевченка) [196] та в «Наукових записках Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка». Наприклад, Ю. Палкін стверджував, що революційний демократизм Івана Франка є предтечею соціалістичного ладу [177]. До речі, дослідниця творчості Івана Франка в журналі «Жизнь» І. Бутская доходить до абсурду, намагаючись пов'язати І. Франка та В. Леніна: до спільних рис їхніх світоглядів вона зараховує навіть те, що в одному номері журналу були надруковані «Каменярі» І. Франка та стаття В. Леніна [13, с. 76].

Радянські франкознавці обмежувалися переважно раннім періодом творчості Івана Франка, коли розглядали питання про формування його світогляду. Рання публіцистика помаркована соціалістичними захопленнями, тож було дуже вигідно зашорити її ідеологічно. Є. Онацький точно схарактеризував такі псевдонаукові методи: «Не трудно з ранніх юнацьких писань незрілого ще письменника насмикати цитат, щоб, за виразом В. Дорошенка, – зладити відповідну саламаху та підлити її комуністичним сосом» [173, с. 194].

З усієї групи радянських досліджень 50–60-х років варто виокремити праці, які претендували на «новизну» в розкритті особливостей світогляду Івана Франка: А. Брагінця «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка», М. Возняка «Нариси про світогляд Івана Франка», О. Лисенка «Соціологічні погляди Івана Франка», О. Мороза «Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології», В. Сахарова «Суспільно-політичні погляди Івана Франка», В. Савчука «Революційний демократизм Івана Франка», М. Климаць «Світогляд Івана Франка», В. Смаля «Педагогічні ідеї Івана Франка».

Професор А. Брагінець у монографії «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» намагався вибудувати концепцію світогляду публіциста на марксистсько-ленінському вченні, хоча сам він не вважав його ортодоксальним марксистом: «Провідні ідеї світогляду Франка від 70-80-х рр. і до кінця його життя докорінних змін не зазнавали. У багатьох питаннях він піднявся до діалектичного та історичного матеріалізму Маркса і Енгельса, але проводив їх у своїй творчості обмежено і непослідовно, збиваючись до антропологізму та раціоналізму» [10, с. 10]. Звісно, ідею державності в публіцистиці Івана Франка він заперечує: «В принципі він [Іван Франко – Г. Я., А. Я.] відстоював право кожного народу на самостійний розвиток політичного життя, але, говорячи про політичну самостійність України, він завжди був проти відсепарування її від Росії» [10, с. 256]. Цю монографію А. Брагінця критично оцінив львівський учений М. Пархоменко. У статті «Об освещении наследия Ивана Франко» він акцентує не лише на неправдивих фактах, які подає цей науковець, а й на намаганні автора «подтянуть мировоззрение Франко к марксизму-ленинизму» [180, с. 192]. М. Пархоменко звертає увагу дослідника на публіцистику Івана Франка 1890-х – 1900-х років, в якій «ряд ошибочных высказываний о марксизме, свидетельствующих о том, что самой души марксизма, учения о пролетарской революции и диктатуре пролетариата, Франко не понял» [180, с. 192]. З приводу цієї критичної статті в Львівському державному університеті імені

Івана Франка розгорілася дискусія. Франкознавець М. Нечиталюк, що був там присутній, надрукував у журналі «Жовтень» звіт про цю подію. Виявляється, що всі учасники дискусії в один голос шельмували М. Пархоменка, бо він «потягнувся за українським буржуазним націоналізмом» [166, с. 116]. Усі радянські вчені стверджували, що «характерним для Франка був його розвиток у напрямі марксизму, а не від нього» [166, с. 116]. «Підтягнути» творчість Івана Франка до марксистських догм намагається також М. Климаш у праці «Світогляд Івана Франка», тому його спадщини вона трактує згідно з радянськими доктринами [106].

Праці інших радянських франкознавців – аналогічні. У статті М. Гурладі «До сторічного ювілею» [47] подано огляд усіх основних франкознавчих праць, що були видані до столітнього ювілею від дня народження великого Каменяра. Ці коротенькі рецензії до кожного видання промовисто свідчать про фальшування спадщини Івана Франка радянськими науковцями. Адже кожна книжка, видана радянськими дослідниками (О. Білоусом, І. Бассом, О. Склярком), була штампом попередньої: з книги в книгу кочували визначення «гнівний викривач українського буржуазного націоналізму», «поборник дружби українського і російського народів», «популяризатор марксистських ідей», а також перекручені цитати. Яскрава ілюстрація – це радянські наукові рецепції статті «До історії соціалістичного руху», в якій Іван Франко порівнює маніфест класика марксизму та маніфест французького фур'єриста В. Консідерана і робить висновок про залежність «Комуністичного маніфесту» від маніфесту Консідерана. Наприклад, О. Дей у книзі «Іван Франко: життя і діяльність» заявляє: «В доробку Івана Франка за 1904–1906 рр. домінуючою стала революційно-визвольна тема, загострився інтерес до соціалістичних ідей. Про це свідчить його стаття «До історії соціалістичного руху» [51, с. 292]. Дослідник вважає, що в цій статті багато уваги «віддано на зіставлення Маніфесту Комуністичної партії (зауважмо, Іван Франко пише просто «Комуністичний маніфест») з брошурою другорядного соціаліста-утопіста», незважаючи на це письменник

все ж таки «пропонує створену Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом велику ідейну будову соціалізму» [51, с. 292–293]. «До ще більш дивовижних висновків доходить у своїй праці «Світогляд Івана Франка» (К., 1956) радянський франкознавець О. Г. Білоус. Не маючи змоги сказати всю правду про справжній зміст Франкової праці «До історії соціалістичного руху», О. Г. Білоус пише дослівно таке: «Викладаючи своє розуміння «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса з глибоким співчуттям його ідеям і повагою до його творців, І. Франко раптом порівнює цей документ наукового соціалізму (Франко в усій своїй праці бере визначення «науковий» в лапки – Б. Кр.) з маніфестом Консідерана і висловлюється навіть дещо (?! – Б. Кр.) на користь Консідерана. Виникає думка про те, що такого роду рядки внесли в текст статті безцеремонні редактори «Літературно-наукового вісника», у боротьбі з яким він, звичайно, «... не раз мав перемогти, та часто падав ворогам під ноги». Якщо ж іти за цією справді такою революційною «думкою» прозорливого О. Г. Білоуса, то послідовно треба було б зарахувати в ряд «безцеремонних редакторів» «ЛНВ» самого ж таки Івана Франка, який був першим в редакційній колегії «ЛНВ» [116, с. 23–24], – писав Б. Кравців.

Навіть на міжнародному франкознавчому симпозіумі ЮНЕСКО, що відбувся у 1986 році, деякі науковці в доповідях ще й далі міцно трималися ортодоксальної партійної лінії, хоча це вже були часи «перебудови», а, отже, й відносна свобода слова. Наприклад, С. Макаруч проголошував: «Для І. Франко и его единомышленников ориентация на Украину в составе России, на русское революционное движение, на укрепление связей с передовой русской культурой – один из основных принципов идейно-политических убеждений и деятельности» [140, с. 318].

Праць, які б комплексно досліджували публіцистику Івана Франка не було. Стаття О. Мороза «Радянське франкознавство за 50 років» [153] підсумовує наукові напрацювання у цій галузі за такими напрямками: наукові біографії, художня спадщина, дослідження суспільно-політичних та філософських поглядів крізь

призму економічних, історичних, літературних, етнографічних, філософських, мовознавчих праць, а також Франко-перекладач, взаємини зі слов'янами, Франко і школа, видавнича, редакторська та журналістська діяльність. Дослідники журналістської праці Івана Франка акцентували на ролі Франка-редактора, Франка-видавця, який займався підготовкою матеріалів до друку. Наприклад, відомий франкознавець Михайло Возняк у монографії «Велетені думки і праці» подає біографію Івана Франка в контексті його журналістської діяльності, що відображають навіть заголовки розділів «П'ятиріччя прогресивних видань», «Період «Літературно-наукового вісника» [19].

Можна виокремити три причини фальшування творчості Івана Франка радянськими франкознавцями. Перша – всі ці книги, статті були написані на замовлення або з примусу, друга – бажання вислужитися перед партійним керівництвом, третя – будучи самі зведені, зводили інших. Проте в умовах тотальної партійної цензури залишилися франкознавці, які намагалися під маскою Франка-марксиста побачити й показати справжнього Франка. До них можна зарахувати О. Білецького, М. Возняка, М. Нечиталюка, М. Пархоменка, А. Пашука.

Франкознавець з діаспори Б. Кравців вважав: «У дослідженні світогляду Івана Франка ще найбільшої наукової ґрунтовності й чесності виявив франкознавець старої західноукраїнської школи (померлий 1954 року) Михайло С. Возняк, автор понад 100 статей і праць про різні аспекти творчої спадщини Івана Франка – з усіх періодів його життя» [116, с. 4]. Він також стверджує, що академік Возняк свідомо обмежив вивчення світогляду Івана Франка лише раннім періодом його публіцистичної творчості, бо сказати правду в тоталітарних умовах СРСР було не можливо, а порушити наукову етику об'єктивності цей великий франкознавець не міг. В. Дорошенко також виокремлює Михайла Возняка серед плеяди радянських науковців і на карб його заслуг ставить сумнівність у дослідженні невідомих архівних франківських матеріалів. Він високо оцінює чотири збірники «Іван Франко, статті і

матеріали», що вийшли за редакцією М. Возняка: «Треба сказати, що в цих збірниках не бачимо того коліноприклонення перед усім московським, що так огидно вдаряє в масі теперішньої часописної і брошурної писанини про Франка» [62, с. 32]. В. Дорошенко, що правда, помічає певні реверанси свого радянського колеги в бік панівної ідеології, але виправдовує їх як данину вимогам партії, до якої академік вступив у 1947 році. Варто наголосити, що в книзі «Нариси про світогляд Івана Франка» М. Возняк подає зріз лише його ранньої публіцистичної творчості, але намагається зробити це об'єктивно. Він подає працю Івана Франка «Про соціалізм» без купюр, а, отже, пропонує читачеві проаналізувати її та зробити висновок: чи був Франко догматиком марксизму [20].

Заслуга літературознавця О. Білецького перед науковим світом у тому, що він відверто звинуватив радянських франкознавців у перекручуванні спадщини Івана Франка. Дослідник української літератури виголосив доповідь «Проблеми радянського франкознавства» на сесії Відділу суспільних наук Академії наук УРСР у Львові 3 серпня 1956 року. Пізніше, під час хрущовської відлиги, ця доповідь з'явилася в його книзі «Від давнини до сучасності»; уривки з неї були передруковані також у діаспорному журналі «Сучасність». О. Білецький у цій доповіді наголошував на повній профанації радянських псевдонауковців, які зміст своїх праць підпорядковують загальним настановам ЦК КПУ. «Ці настанови визволяють авторів від важкого і неприємного обов'язку крутити мозком» [6, с. 481], – зазначає він з гіркою іронією. Літературознавець також акцентує на однотипності тем та змісту наукових досліджень про Івана Франка, що перегукуються однаковими твердженнями, на кшталт «зробив великий крок на шляху до марксизму», «...підходив щільно, але не ввійшов у глибину марксистської доктрини, бо жив і діяв у відсталій Галичині», «він не засвоїв як слід марксизму». Найбільшою загрозою для франкознавства О. Білецький вважає текстологічне фальшування, бо воно може призвести до того, що наукове поле франкіани «стане під загрозою покриття будяком». «Франко – наш патент на благородство серед інших народів сві-

ту. Франко – це наша спадщина, а не сучасність, і такий підхід до вивчення нашої спадщини є порочним» [6, с. 488], – зазначає він. Літературний критик журналу «Сучасність» Н. Попіль зауважує, що стаття О. Білецького «Проблеми радянського франкознавства» відзначається «об'єктивністю і правдивим зображенням стану радянського франкознавства» [185, с. 122].

Франкознавець М. Нечиталюк у часи, коли навіть вживання слова «національний» було кралою, у праці «Оружием публициста: вопросы истории, проблематики, идеологической функции, мастерства публицистики Ивана Франко» (1981 р.) писав про національний ідеал Івана Франка. Хоча його дефініція («Національний ідеал Івана Франка – не самостійна буржуазно-поміщицька Україна, а соціалістична «вільна автономна Україна» в складі федеративної Росії» [167, с. 169]) побудована на висловлюванні самого Івана Франка в статті «Ukraina irredenta» про те, що політична самостійність України можлива й у федеративному зв'язку з Росією, але вихід на проблему федералізму не можна вважати достатньо аргументованим, оскільки Франко пізніше, у маловідомих на той час статтях, висловлювався з самостійницьких позицій. Однак це було перше, у радянському франкознавстві, формулювання категорії «національний ідеал Франка». До речі, М. Нечиталюк став засновником подальших досліджень питання політичної самостійності в публіцистиці Івана Франка, які почали з'являтися на початку 90-х років.

Ще один дослідник творчості Івана Франка А. Пашук у статті «Питання переходу від капіталізму до соціалізму в ранній творчості Ів. Франка», на відміну від інших радянських франкознавців, визнає, що Іван Франко був прихильником еволюційних, а не революційних змін суспільного ладу. Про це він пише: «Говорячи про поширення науки, освіти і соціалістичних ідей, які повинні підготувати обміркований, розумний, безкровний підхід до соціалізму, Франко вважав, що освіта, наука, соціалістичні ідеї не є витвором людського мислення, а виводяться з життя. Вони повинні освічувати шлях до майбутнього» [182, с. 69]. А. Пашук,

мабуть, найперший з радянських франкознавців зауважує, що соціалістичні погляди Івана Франка треба розглядати системно, але, як і інші радянські науковці, обмежується лише раннім періодом його творчості.

Образ Франка-революціонера вдало експортували за кордон: у 1956 році зняли фільм «Іван Франко», який продемонстрували в Гарварді в 1984 році студентам-україністам. Художні парадокси фільму висміяв у своїй рецензії Б. Струмінський «Франко, яким повинен був бути»: переповнена русизмами мова акторів, хронологічно-історична неспівмірність подій (у 1905 році на вулиці Львова виходять поляки під червоними прапорами та співають «Вічний революціонер», мабуть, іронізував автор, вони наперед здогадувалися про інтернаціональні єднання), зміщення акцентів, перекручування творчої спадщини (Іван Франко читає вірші Пушкіна, Михайло Коцюбинський декламує свої листи до революційного демократа, символічне єднання письменників). «Фільм завбачливо кінчається на пару років перед Першою світовою війною. Чому не 1916 роком, коли Франко помер? Чи не тому, що в той час Франко почав робити різні речі, які не личили революційному демократові? Наприклад, підтримав антиросійських Українських січових стрільців...» [215, с. 65]

Упродовж 1976–1986 років Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР видав 50-томне зібрання творів Івана Франка, де публіцистику різних періодів його діяльності подано в декількох тематично-жанрових блоках: літературно-критичні, літературознавчі та фольклористичні праці та праці з економіки, історії, філософії. «Терміна «публіцистика» у 50-томнику навіть не існує» [164, с. 15], – зауважує франкознавець М. Нечиталюк. У 1989 році з'являється рецензія З. Франко «50-томне зібрання творів І. Франка в оцінці сьогодення», де автор виділяє декілька ключових моментів творчості Івана Франка, які свідомо відкинули видавці академічного видання: статтю «Поет зради», публікації на «єврейську тематику», суспільно-політичні статті, особливо ті, що містили критику марксистської ідеології [225].

Інша позиція щодо вивчення публіцистичної спадщини Івана Франка в діаспорних франкознавців. «Можливості поведи боротьбу за правдиве обличчя Франка на рідних землях сьогодні – мінімальні. Єдиною трибуною, з якої може поплисти могутнє вільне слово в обороні Івана Франка, – це видання на еміграції» [132, с. 66], – вважав М. Лоза. Напрацювання колосальні, адже лише бібліографічний покажчик праць закордонних франкознавців налічує сто дві сторінки. Вони вивчали світогляд Івана Франка крізь призму його публіцистики, а також слідували за здобутками радянської науки та критично її оцінювали. Приміром, Ю. Лавріненко стверджує: «Іван Франко народився через соціалізм, але для того, щоб, змужнівши, цей соціалізм перерости й подолати» [123, с. 18]. Він також дуже вдало окреслив тенденції франкознавчих шкіл: «Іван Франко не належить КПРС, але поки що і не нам» [123, с. 3]. Ця цитата свідчить про те, що ніхто досі не спромігся окреслити цілісний світогляд Каменяра. Дослідник акцентує на політичному мисленні Франка, що виявилось в публіцистиці та громадській діяльності. Він ілюструє еволюцію суспільно-політичних поглядів генія цитатами з низки його статей. До речі, Ю. Лавріненко виділяє три етапи світоглядної еволюції Каменяра. Перший – знайомство з соціалістичними ідеями та співпраця з поляками на базі соціалістичного інтернаціоналу, другий – спроба незалежної організації українського соціалізму, третій – боротьба з догматичним соціалізмом.

Б. Кравців, автор численних праць про погляди Івана Франка на марксизм та книги «Іван Франко про соціалізм і марксизм», детально аналізував усі видання радянських франкознавців, але не знаходив у них, за його словами, навіть спроби висвітлити питання світогляду Івана Франка. «У розгляді суспільно-політичних поглядів І. Франка, у висвітленні його світоглядного розвитку всі автори без винятку примушені обмежуватися тільки раннім періодом літературно-публіцистичної, громадської діяльності. Якщо декотрі з дослідників згадують, цитують чи й коментують пізніші думки Франка про соціалізм, особливо ж про марксизм, то

роблять це дуже односторонньо і тенденційно, вириваючи довільно ті думки із цілого тексту тих чи інших писань, промовчуючи їх основний напрямок і зміст, ігноруючи, а то й фальшуючи, справжні Франкові погляди» [116, с. 3–4], – влучно схарактеризував монографічні дослідження радянських франкознавців Б. Кравців. Намагаючись встановити наукову справедливість, він видав книгу «Іван Франко про соціалізм і марксизм», де подав сім статей Івана Франка, які пошматувала радянська цензура чи не включила у видання «Іван Франко. Твори в двадцяти томах».

Псевдонауковість радянських франкознавчих досліджень викриває М. Глобенко в статті «Іван Франко», присвяченій 70-літтю з дня його смерті. «Ім'я Франка має велику славу. Тому роковини його народження і смерті окупанська влада використовує для того, щоб у широко проведеній пропагандивній кампанії – не лише в українському, а й у світовому масштабі – представити великого письменника, вченого, публіциста громадського діяча близьким по духові комуністам, послідовникам російських революціонерів-демократів, яких большевики вважають своїми попередниками. Замовчуючи одні факти, криво тлумачачи другі, перекручуючи відомості про життя і творчість Франка в своїх численних виданнях, большевики намагаються украсти в українського народу образ його великого діяча і дати замість нього інший, зфальсифікований» [28, с. 548], – пише він.

Глибинний аналіз радянського франкознавства зробив також В. Дорошенко, якого обурювало свідоме перекручення публіцистики Івана Франка, адже він найкраще знав матеріали Франкової архівної спадщини, оскільки сам передавав їх (згідно з заповітом) Науковому Товариству імені Шевченка. У п'ятьох параграфах своєї статті «Радянське франкознавство» діаспорний дослідник коротко зreferував основні напрямки франкознавчих досліджень на теренах Радянського Союзу. Він лаконічно змалював мотто всіх тогочасних наукових розвідок в одному абзаці: «Аджеж в СРСР панує устійнений «урядом і партією» стандарт щодо праць гуманітарного характеру, поза який ніякий

автор виступити не сміє і, очевидно, й не важиться переступити накреслених йому рамок. Бо партійна постанова щодо визнаних благонадійними (інших як «ворогів народу» не вивчають, а при кожній нагоді огидно паплюжать) – одна: вилучити з українського громадського і літературного процесу українських «буржуазних націоналістів, а зате визнаних за всяку ціну представити як виучеників російських революціонерів-демократів та прихильників Росії, російського народу і всього російського. Всякі виступи їх проти Росії й російського централізму дбайливо замовчують, а коли не можливо затаїти, пояснюють «помилковістю» їхніх поглядів не досить перейнятих марксистськими ідеями» [62, с. 30]. Ідеологічні вівісекції Франкового світогляду, з намаганням вичленувати єдине ідеологічне спрямування, прирікали на ідейне каліцтво цю величну постать. Соціалістичні котурни, які мостили з уривків-уламків його публіцистичної спадщини, перетворювалися на костилі нерозуміння марксистських теорій. Всі літературні та життєві факти перемелювалися кризь ідеологічні жорна та без дотримання будь-якої хронології вкладалися в канву марксизму-ленінізму. Весь багатогранний світогляд Івана Франка проектувався кризь призму ахроматичної ідеології. Радянські франкознавці виривали не лише цитати з його творів, а навіть й з кореспонденції, зокрема, йдеться про листування Івана Франка з редакцією «Ukrainische Nachrichten», де в той час працював В. Дорошенко. «Жонглюючи Франковим висловом, большевики хотіли б його авторитетом прикрити свою ненависть до Грушевського, який в своїх історичних працях доводив окремішність історичного процесу українського народу від російського. Тим часом у Франка не було розходжень з Грушевським на цьому кардинальному пункті, лише у другорядних чи й третьорядних питаннях, як-от норманська теорія, яку відкидав Грушевський, а обстоював Франко...» [62, с. 30], – пише він. Правдивість його слів підтверджує лист Івана Франка до редакції «Ukrainische Nachrichten», яку подає А. Жук у науковій розвідці «З останніх літ життя і творчості Івана Франка (1914–1916)». Автентичність

листа засвідчує і його фотокопія, вміщена тут. Категорія «історичної правди» була головною в творчості Івана Франка, то ж навіть «тісне розумінє початків укр. народу та значіння й розвою його державного життя в VIII–XIII віках» [73, с. 58] він сприймав як «фальшиві історичні конструкції проф. Грушевського, яких слабкість та нетривкість уже тепер відчуває кожний історик» [73, с. 58]. Редакція журналу відмовилася друкувати polemічні замітки до статті М. Грушевського, мотивуючи це тим, що у воєнні часи не варто розпочинати таких полемік, які могли б принести шкоду українській справі. Ми вважаємо, що йдеться насамперед про єдність українського національного табору, до якого в однаковій мірі належав і Грушевський, і Франко. «Очевидно ваше розуміння визволення України відмінне від могого і я поки що не хочу влазити вам на дорогу» [73, с. 60], – зреагував на цю відповідь Іван Франко.

Ювілейним франківським датам були присвячені колективні збірники «В п'яті роковини смерті Івана Франка» (Берлін, 1921), «Поклін Іванові Франкові» (Краків, 1941), «Великому Каменяреві українського народу: Збірник присвячений пам'яті Івана Франка» (Нью-Йорк, 1941), «Альманахи Українського Національного Союзу», що виходили у США та ін. Виокремимо з них найактуальніші праці для нашого дослідження. Наприклад, «Альманах УНС на 1966 рік» подає ґрунтовну літературно-біографічну розвідку Л. Луціва «Іван Франко. Життя і творчість». Це популярно викладена біографія Франка, в якій багато уваги приділено його громадській діяльності та аналізу літературних творів [135]. У цьому ж номері з'явилася цікава розвідка А. Драгана «З його духа печаттю». У статті йдеться про вплив ідей І. Франка на формування світогляду українців-емігрантів. «Для українців в Америці, яких вигнала з рідного краю головно нужда та соціальний гніт і які національного гніту тоді ще не відчували так гостро й глибоко, як опісля, – творчість і діяльність Івана Франка була справжнім бальзамом на їхні зболілі душі, дороговказом на їх бездоріжжях» [65, с. 7], – пише автор. Виявляється, що першими «франкознав-

цями» в Америці були українські католицькі священики. Це твердження А. Драган аргументує спогадами о. М. Підгорецького, який був змушений емігрувати до Америки через переслідування австрійською владою, бо вона дізналася про те, що він голосував за Франка на виборах 1897 року. Ці перші українські священики-емігранти стали фундаторами товариств імені Івана Франка, які потім об'єдналися в Український Народний Союз [65].

Відомий публіцист І. Кедрин у статті «Співець волі і поступу» також акцентує на фальсифікації спадщини Івана Франка «казьонними франкознавцями», яку здійснювали трьома способами. Перший – замовчування у Франковій публіцистиці статей і цитат, які промовисто свідчили про його ідейні переконання. Другий – посилення на такі вислови чи заяви генія, які він робив у полемічному запалі чи під впливом настрою. Третій – «переяскравлювання» соціально-політичних моментів у творчості Франка, намагання пов'язати їх з догмами матеріалізму, засадами класової боротьби. І. Кедрин впевнений, що перекручення творчості Івана Франка комуністичними літераторами, навпаки, робить велику послугу українському народу, який переконується: Москва боїться впливу слова цього корифея на «рабів» Радянської імперії. Автор статті передбачає апокаліпсис комуністичного режиму, бо «ніколи в історії світу цензура та фальсифікація літературних чи публіцистичних творів не дали цензорам позитивних наслідків» [104, с. 88], а також майбутню незалежність України: «Заповіти національно-політичної та соціальної волі й справедливості для українського народу ще не здійснені і боротьба за здійснення цих заповітів продовжується. І тому Іван Франко, як і Тарас Шевченко, є все ще найбільш актуальні – своїми ідеями, своїми гаслами. І коли здійсняться ці їхні ідеали української волі й української справедливості, то святкування тієї перемоги буде проводитись під іменами Тараса Шевченка й Івана Франка» [104, с. 88]. Так, за кілька десятків років наперед, І. Кедрин не лише передбачив крах Радянської імперії, а й зумів збагнути вічність національних ідей мислителя для українців. Автор статті також акцентує на цілісному розгляді

спадщини Франка, щоб «правильно відмежовувати його писання, які зародилися з проминального настрою чи полемічного запалу» [104, с. 82]. Він вважає, що творчість та життя Івана Франка були ознаменовані двома ідеями – національного поступу і соціальної справедливості. Цю думку підтверджує словами: «Велич Франка у тому, що він проголосив тезу «насамперед українці, а не соціал-демократи»» [104, с. 82].

Тему світогляду Івана Франка продовжує Л. Луців у статті «Століття літературної творчості Івана Франка». Автор стверджує, що молодий ідеаліст Франко по-своєму захопився ідеями соціалізму і співпрацював з польськими соціалістами, щоб домогтися соціальної та національної справедливості між поляками й українцями, але не був згідний з програмою соціалістичних теоретиків – Маркса й Енгельса. Він критикує також радянських франкознавців, зокрема Павла Тичину, за намагання обґрунтувати антигуманні дії Радянської імперії творами великого мислителя. «Іван Франко не міг бути прихильником теперішнього режиму в Україні, бо він був проти насильства і проти тих засобів, якими той режим прийшов до влади і держиться при ній» [136, с. 93], – робить висновок Л. Луців.

Варта уваги стаття Й. Гана «Знову трактатики і брошури», в якій автор гостро ставить актуальне питання ретардації франкознавства. Ця проблема насамперед актуальна для закордонного франкознавства, адже спрямованість радянського франкознавства в площину «революційний демократ – атеїст – соціаліст» ніхто не бере під сумнів. Відповідальність за правдиве висвітлення спадщини Івана Франка лягає на франкознавців української діаспори. Символічна назва статті свідчить, що автор оцінює як низькопробні ці невеличкі франкознавчі розвідки, які виходили тільки напередодні франківських ювілеїв, тому ставить у своїй статті риторичне запитання: чи зрушиться «барометр цивільної відваги» діаспорних дослідників під тиском правди на їх наукове сумління, чи зможуть вони перейти рубікон «усталеного кліше галицько-русинської минувшини» [23, с. 36]. Однобоке висвітлення багато-

гранності Франкового світогляду суперечить принципам наукової та історичної правди, а також є ворожим щодо життєвих принципів публіциста: «Не буде в порядку, що святкуватимуть Франка у ворожому йому душі, уникаючи суперечки з ним. Весь його життєвий дорібок так само вимагає критичного підходу, як він сам критично змагався з суперечностями» [23, с. 37–38].

Журнал «Сучасність», який виходив у Мюнхені, також подавав франкознавчі розвідки. Періодичне видання містило повідомлення про святкування днів Івана Франка в різних країнах світу, а в розділі «Критика та бібліографія» публікували праці про стан радянського та діаспорного франкознавства. Цікавою з погляду нашого наукового дослідження є стаття Д. Козія «Розвиток світогляду Івана Франка», хоча він зосередив свою увагу на філософському світогляді Івана Франка, на його матеріалізмі, а не на розвитку суспільно-політичних поглядів. Зазначмо, що радянські дослідники в основу філософської системи мислення Івана Франка клали його матеріалістичні погляди, але це дослідження підтвердило, що хоч науковці двох антагоністичних таборів і вийшли з однієї точки (матеріалізму), далі у світоглядній системі координат вони пішли в різні сторони. Коли ж радянські дослідники переконували, що сформовані в юності матеріалістичні погляди Івана Франка були незмінними до кінця його життя, то цей науковець поставив перед собою завдання: «...простежити як розвивався світогляд поета. Бо не викристалізувався він відразу, а позначився зламами» [107, с. 27]. Дослідник виділяє три етапи розвитку світогляду крізь призму поетичної творчості Каменяра. Отже, перший етап – етап матеріалізму, коли молодий Франко захоплюється вченням Маркса та підпадає під його вплив: «Бойовий характер марксизму імпував молодому завзятеві, що готовий був ламати списи, спрямовані проти досить таки затхлого консерватизму тодішніх провідників галицького суспільства. Але насправді марксизм залишився йому чужим» [107, с. 28]. До внутрішнього зламу в його світоглядній системі, на думку дослідника, призводить емоційний чинник – любов,

який аж ніяк не корелює з марксистською теорією класової боротьби. Третій етап – етап розправи з матеріалізмом, усвідомлення призначення нації. Ці етапи можна певним чином застосувати до аналізу публіцистики Івана Франка, адже зміни в його світогляді однаковим чином відбилися як у поетичній творчості, так і в статтях на суспільно-політичні теми. Хоча автор не подає хронологічної періодизації світоглядного росту публіциста, а лише відслідковує її через розвиток певних ідей у творчості.

Цікава періодизація світоглядної еволюції Івана Франка в праці М. Вацика «Іван Франко – його думки і змагання» (Нью-Йорк, 1975). «Автор умовно поділив життя і творчість Івана Франка на три основні періоди: 1873–1876 рр. (Український романтизм), 1877–1897 рр. (Еволюція Івана Франка до позитивізму, тимчасове захоплення соціалістичним «вченням») і 1898–1916 рр. (Національні мотиви, критика марксизму, геніальна поема «Мойсей») [22, с. 764], – пише В. Гальчук у рецензії. Автор вважає, що ця періодизація переконливо доводить: Іван Франко відкинув і комунізм, і соціалізм, а, отже, ніяких аргументів, аби це заперечити, радянські франкознавці не висунули.

Час від часу франкознавчі праці з'являлися в журналі «Овид-Horizon», що видавали українці в Чикаго. Зокрема, у цьому виданні з'явилася актуальна для досліджуваної проблеми стаття І. Витановича «Суспільно-політичні погляди Івана Франка та його вплив на новітні українські національні змагання», в якій автор проаналізував концептуальні засади політичного світогляду І. Франка, його соціалістичні погляди, що базувалися на національній основі [18].

90-і роки – початок нового періоду в історіографії проблеми, у якому можна виявити кілька важливих ознак. По-перше, розширення франкознавчої тематики – дослідники мали змогу вивчати раніше заборонені теми, по-друге, вільний доступ до праць закордонного франкознавства, по-третє, розширення джерельної бази дослідження.

Наукових розвідок, які б безпосередньо стосувалися публіцистики Івана Франка, дуже мало. М. Нечиталюк розглядав

теоретичні аспекти публіцистики Івана Франка та світоглядні засади в низці статей: «...Щоб діти наші були вже стихійними українцями» [170], «Публіцистичний контрверз» Франка і Лесі Українки (спроба нової інтерпретації)» [169], «Іван Франко та Михайло Грушевський про національний ідеал» [163] та ін.

У мовному ключі публіцистику Івана Франка трактує О. Сербенська в монографії «Мовний світ Івана Франка», зокрема франкознавець робить акценти на його газетно-публіцистичній діяльності [205]. Новий погляд на концепцію історичного поступу, ідею державності, моральний обов'язок у контексті публіцистики Івана Франка подає С. Кость у статті «Іван Франко: актуальність і суперечливість генія» [114]. В. Здоровега акцентує на прогностичних аспектах публіцистики Івана Франка у статтях «Іван Франко і українська публіцистика» [83], «Політичне передбачення у творчості Івана Франка» [84].

Перша спроба проаналізувати суспільно-політичні погляди Івана Франка на початку нового етапу розвитку франкознавства належить Я. Грицаку у праці «Дух, що тіло рве до бою (Спроба політичного портрета Івана Франка)». Можливо, не з усіма твердженнями автора можемо погодитися, зокрема з його думкою, що спершу варто реабілітувати термін «націоналізм» [40, с. 169], а вже потім говорити про світогляд Івана Франка, але на початку 90-х років це було дуже вагоме дослідження.

М. Гнатюк у праці «Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу» розглядає генезу літературно-наукової методології Івана Франка крізь призму його полемік з А. Кримським, С. Єфремовим, В. Шуратом, Б. Лепким, А. Крушельницьким, використовуючи маловідомий для читача матеріал [31]. Мову як невід'ємний атрибут українського національного існування крізь призму світогляду Івана Франка аналізує Т. Панько у монографії «Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка» [178]. Домінування національного над соціал-демократичним у світогляді Івана Франка розглядає Б. Червак «Наперед українці» (До національної ідеї Івана Франка)» [330] та О. Семків «Іван Франко: немарксист-

ські погляди» [203]. Т. Гундорова видала монографію «Франко не каменярь», у якій розглядає його естетичні літературні концепції у контексті модернізму, пізніше вона переосмислить свої ідеї у книзі «Франко не каменярь. Франко і каменярь» [46]. У відповідь на її книгу вийшов збірник статей Т. Салиги «Франко – каменярь» [197], що до цього друкувалися у пресі. Автор спростовує звинувачення Івана Франка у масонстві, вважає безпідставним намагання переписати його біографію, «дотягування» мислителя до Європи, гарячковий пошук нових, часто науково не обґрунтованих, естетичних концепцій для характеристики його творчості.

Ювілейні дати завжди ознаменовані підвищеним інтересом до творчості письменника, то ж до 150-річчя від дня народження Івана Франка вийшла ціла низка монографій, у яких автори безпосередньо чи опосередковано торкалися й публіцистики. У 2006 році опубліковано працю Я. Мельник «І остання часть дороги... Іван Франко: 1908–1916» [149]. Це наукова розвідка про останні малодосліджені роки життя Івана Франка, в якій автор лише частково охоплює публіцистику тих років. Економічна франкіана С. Злупка презентована у монографії «Іван Франко і економічна думка світу» [88], у якій автор комплексно розглянув політичні та економічні сегменти світогляду Івана Франка крізь призму його публіцистики. Компаративний аналіз літературознавчих праць здійснив І. Денисюк у праці «Літературознавчі та фольклористичні праці. Франкознавчі розвідки» [52]. Нові штрихи франкознавець додав і до полеміки між Іваном Франком та Лесею Українкою. Цього ж року Я. Грицак видав, за його ж визначенням, «мікроісторію макролюдини», де автор під новим кутом зору відрефлектував біографію Івана Франка, подаючи її у вимірах тогочасного суспільства, абстрагуючись від «ізмів» та традиційних концепцій [42]. На жаль, монографія «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» не охоплює кінця ХІХ – початку ХХ століття. З'явилося декілька праць, присвячених філософському світогляду Івана Франка. Н. Горбач у книзі «Філософські переконання Івана Франка» [36] розглянув лише деякі світоглядні

концепції Івана Франка (марксизм, національне питання, релігія, суспільний прогрес, розвиток Росії), хронологічно не обумовлюючи їх та не пов'язуючи в єдину систему. Філософський світогляд Івана Франка як систему проаналізував А. Пашук [183]. У цій монографії він звернув увагу на проблеми історії та суспільного розвитку, питання релігійного світогляду, антропологічні аспекти, національне питання. Ще один дослідник філософських поглядів Івана Франка В. Мазепа виокремив лише один сегмент його світогляду – культуроцентризм крізь призму як наукових, публіцистичних праць, так і філософських поем [137]. Цікаве дослідження національної ідеї Івана Франка в контексті європейської подала О. Забужко, але дослідниця свідомо звернула більшу увагу на художні твори, бо вважає їх «адекватнішою формою для предметного розкриття внутрішнього багатства національної ідеї як «натурального вислову душі», ніж наука чи навіть публіцистика, котрі воліють усе-таки навіть не процес, а – перша більше, друга менше – очищений від суб'єктивності результат» [78, с. 68]. Монографії Б. Якимовича «Книга, просвіта, нація: Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80-х роках ХІХ ст.» (1996) та «Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти» (2006) [339] позиціонують Івана Франка як теоретика і практика видавничої справи, розглядають його редакторську майстерність у ключі видання власних творів та творчої спадщини попередників. Праця П. Іванишина «Печать духу: національно-екзистенціальна франкіана» присвячена методологічним проблемам дослідження творчості І. Франка. Питання Іван Франко і марксистська ідеологія розглядає М. Жулинський у книзі «Він знав «як много важить слово...». Окремі аспекти творчості Івана Франка у своїх статтях аналізують В. Лизанчук, Й. Лось, Ф. Медвідь, Б. Тихолоз, М. Наєнко, Н. Микитчук, М. Іванишин, Є. Сухомлин та ін.

До 150-річчя від дня народження Івана Франка вийшли колективні збірники у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Стан сучасного франкознавства в цьому виші дуже скрупульозно схарактеризував Б. Тихолоз у стат-

ті «Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті» [221]. Варто відзначити «Вісник Львівського університету» (Серія журналістики. Вип. 28), збірник праць кафедри української преси факультету журналістики «Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія» та збірник доповідей Міжнародного наукового конгресу «Іван Франко: дух, наука, думка, воля», який є не лише показником рівня розвитку франкознавства, а й окреслює нові перспективи вивчення. З-поміж тематично-змістових блоків: «Теорія і методологія», «Інтерпретація тексту», «Фольклористика», «Проблеми перекладознавства» нас найбільше цікавить «Світогляд Івана Франка».

До 160-річчя від дня народження та 100-річчя від дня смерті також з'явилася низка нових франкознавчих розвідок. Найвагомішим серед них є видання польськомовних статей Івана Франка «Szkice o literaturze» (упорядники Іван Матковський та Ігор Розлуцький). Це перший том із запланованого десяти томного видання, у якому містяться основні праці публіциста, присвячені проблемам розвитку літератури. Знакова праця з'явилася і у сфері секундарної літератури – Михайло Гнатюк «Заміри глибин. Франкознавчі студії». Автор розглянув життя та творчість Івана Франка крізь призму мемуаристики. Варті уваги також рефлексії над поетичною та прозовою спадщиною Івана Франка Флорія Бацевича та Віктора Неборака. Праця В. Неборака «Іван Франко: вершини і низини» – це інтерпретація вибраних поезій та поем Івана Франка крізь призму власного світосприйняття. Монографія Флорія Бацевича «Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки»)» – це докладне вивчення семантико-прагматичних аспектів змістових чинників роману «Перехресні стежки». Не оминули франкознавці увагою й нащадків Івана Франка. Наталія Тихолоз та Євген Баран упорядкували творчу, наукову й епістолярну спадщину Тараса Франка. У планах Інституту Івана Франка Національної академії наук України також видання семитомної «Франківської енциклопедії».

Праць, які були б присвячені комплексному дослідженню публіцистики Івана Франка 90-х років XIX – початку XX століття, нема, проте досліджено дотичні до нашого наукового пошуку питання національного поступу, політичних поглядів, державної самостійності в контексті його творчості.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Які концепції та ідеї були в основі двох франкознавчих шкіл-напрямів середини XX століття?
2. На які періоди варто поділити історіографію досліджень публіцистики Івана Франка?
3. Хто з діаспорних франкознавців присвятив багато статей поглядам Івана Франка на соціалізм та марксизм?
4. Які праці, присвячені публіцистиці Івана Франка, побачили світ на початку XX століття?
5. Які напрями у сучасному франкознавстві недостатньо досліджені? На чому Ви б найперше зацентрували увагу?

Завдання № 1: Напишіть невеликий огляд франкознавчих досліджень, які вийшли до 160-річчя від дня народження Івана Франка.

Завдання № 2: Зробіть відеопрезентацію на тему «Українська франкознавча школа: здобутки та перспективи».

Цікавий факт: «...Жертвою репресій стала внучка – Зеновія Франко. У лютому 1972 р. брежнєвським режимом їй було пред'явлено звинувачення за передані нею бельгійському підданому «бельгійські матеріали» (про переслідування в Радянській Україні діячів культури) [159, с. 71].

1.2. Джерельна база та методологія дослідження

Суспільно-політична інтелектуальна спадщина Івана Франка умовно складається з чотирьох груп джерел: 1) публіцистика, 2) епістолярій, 3) спогади, автобіографії, 4) програми політичних партій.

Публіцистика Івана Франка 90-х років XIX – початку XX століття – це етап теоретичної розробки національного питання в контексті всіх суспільних сфер, то ж публіцистичну базу дослідження систематизуємо на основі ключових ідейно-концептуальних засад та тематично-змістових моделей національного розвитку українського суспільства. Оскільки публіцистика Івана Франка налічує близько 1250 позицій, то звернемо увагу лише на ті, які мають важливе значення для дослідження певної ідеї чи проблеми. На початку 90-х років Іван Франко усвідомив банкрутство марксистських ідей на українському ґрунті та перейшов до детального аналізу та критики догм марксизму, тобто відбулася зміна світоглядних пріоритетів, яка відображена в статтях: «Свободная Россия», «З кінцем року», «Соціалізм і соціал-демократизм», «До історії соціалістичного руху», «Ukraina irredenta», «А. Фаресов. Народники і марксистки», «Радикали і релігія», «Поза межами можливого», «Що таке поступ?», «Огляд української літератури 1906 р.».

Поняття національного ідеалу, питання політичної самостійності та шляхи його реалізації як основа світогляду Івана Франка сфокусовані в низці таких найконцептуальніших праць: «Програма молодих українців», «З кінцем року», «Коли не по конях, так хоч по голоблях», «На склоні віку», «Поза межами можливого», «Суспільно-політичні погляди Драгоманова», «Руське державне право і народна справа», «Ukraina irredenta», «Програма молодих українців», «Русько-польська згода і українсько-польське братання», «Поляки і русини», «Деякі про польсько-українські відносини», «Свобода й автономія», «Суспільно-політичні погляди Драгоманова», «Жидівська держава», «Українська народна партія і національне питання». Серцевина національної ідеї – демократія, тобто самоврядність громад, загальне виборче право, народовладдя, свобода слова та думки, громадянський консенсус. Основні демократичні засади розвитку українського суспільства сконцентровані у статтях: «Що таке громада і чим би вона повинна бути?», «Наша публіка», «Свобода й автономія», «Подуви

весни в Росії», «Іронія таємного голосування», «Виборчий вертеп», «І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття)», «Скривдження Галичини».

Статті «Поет зради», «Отвертий лист до галицької української молоді», «Дещо про себе самого», «З кінцем року», «З новим роком», «Альманах чи газета», «Журнал і публіка», «Дещо про нашу пресу», «Іван Тивонович. Історія заснування "Ruthenische Revue"», «Інтелекція і село», «Щирість тону і щирість переконання», «Поза межами можливого» – цілісна програма діяльності української інтелігенції, зокрема журналістів, що мусить стати консолідуючим фактором нації, провідником та дороговказом на політичному шляху, її репрезентантом у світовому соціокультурному просторі.

Проблема поступу як одна з ключових в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ століття була відображена також у публіцистичних творах Івана Франка: «Що таке поступ», «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)», «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», «Поза межами можливого».

Суспільно-економічна проблематика як компонент соціалістичних поглядів у раннього Франка становила значну тематичну частину його публіцистики, а в працях 90-х років ХІХ – початку ХХ століття вона стає невід'ємним складником національного питання. Економічна та політична безправність, еміграція населення, парцеляція землі, світовий монополізм, заснування громадських спілок та творення фільваркових господарств – основні теми економічних статей: «Образок з одного повіту» (про селянські злидні), «З приводу селянської програми», «Як жиєся селянам-хліборобам у Галичині», «Питання жолудка й питання справ політичних», «Відозва до робітників руських», «Народна програма. Наша економічна програма», «Пролетарська нація», «Селянський рух в Галичині», «Вилізло шило з мішка (Наради з'їзду «соціальних політиків» у Відні і суспільне питане серед селянства)», «Руська «Чорна книга»», «Еміграція галицьких селян», «Еміграція і брехня», «З приводу еміграції населення», «Робітники

і трудівники», «Браття селяни», «Машина і порядки громадські», «Як би нам в біді рятуватися», «Що таке громада», «Число русинів у Австрії», «Нафтова монополія», «Галицький селянини», «Селянство й соціальне питання», «Про еміграційний рух», «Знову одісея галицьких емігрантів», «Мізерія еміграційна», «З еміграційного безголов'я», «Загроза еміграції», «Еміграційні агенти в Галичині», «Знову про добродійників людства», «Привид еміграції».

Національна література як субстанція, на основі якої формується нація, її особливості та три рівні розвитку змодельовані в таких статтях: «Задачі і метод історії літератури», «З останніх десятиліть ХІХ ст.», «Інтернаціоналізм та націоналізм у сучасних літературах», «З новим роком», «Леся Українка», «Народний празник», «Принципи і безпринципність», «Вік», «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова», «Українсько-руська (малоруська) література», «Наша белетристика», «З галузі науки і літератури», «Етнологія та історія літератури», «Маніфест «Молодої Музи»».

Формування національної свідомості як найсуттєвішої ознаки нації, національні психотипи в контексті здатності народу до політичного існування та наявність архетипів української ментальності в публіцистиці Івана Франка найкраще репрезентовані в низці статей: «Ще про нашу культурну нужду», «З кінцем року», «З новим роком», «Доктор Бессервіссер», «Дещо про себе самого», «Поза межами можливого», «Отвертий лист до галицької української молоді», «Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т. Романовичу на статтю «Хатні справи українців», «Поет зради», «Жидівська держава», «Семітизм і антисемітизм в Галичині», «Мої знайомі жиди», «Сухий пень», «Бледнов», «Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-их та 70-их рр. минулого віку», «Східно-Західні непорозуміння (З приводу книги Підеші «Восток і Запад»)», «Зміна системи», «Дволичність і дволичність» «Щирість тону і щирість переконання», «Наше москвофільство».

Епістолярна спадщина Івана Франка також ілюструє його багатогранне світобачення. Листування наприкінці ХІХ – на почат-

ку ХХ століття було особливою формою спілкування політичної еліти, в яке вкладали бачення політичних подій, окреслювали свої ідеологічні уподобання. Важливе значення для нашого дослідження має листування Івана Франка з М. Грушевським, А. Кримським, А. Черним, М. Павликом, І. Бодуеном де Куртене, Ф. Вовком, а також листи до газет. Кореспонденція Івана Франка опублікована в п'ятдесятому томі «Зібрання творів: у 50-ти томах». Листування з Михайлом Драгомановим, як важливий елемент формування його поглядів та громадянських позицій, було видане Комісією Західної України Всеукраїнської Академії Наук у 1928 році, а до 150-річчя від дня народження Івана Франка перевидане [129].

Важливе місце в комплексі секундарної літератури займають спогади сучасників. Хоча мемуари не можуть повністю відтворити цілісної картини постаті, адже її сприйняття відбувається крізь фокус світоглядно-ціннісних параметрів мемуариста, проте залишаються важливим сегментом у сприйнятті неповторної індивідуальності особистості. Дуже багато мемуарної та біографічної літератури було видано після смерті Івана Франка. Спогади з ознакою політичних аберацій за радянських часів видавали тричі: у 1956 році вийшла книга «Іван Франко у спогадах сучасників» [95], у 1972 році була перевидана під аналогічною назвою, а у 1982 – «Спогади про Івана Франка». Ця мемуаристика, зазначав М. Гнатюк [32, с. 137], була препарована відповідним чином, тобто містила пропуски важливих думок, а коментарі були позначені тенденційним тлумаченням Франкового соціалізму та замовчуванням його поглядів на відродження української держави. Okремо варто відзначити спогади доньки Івана Франка, які в СРСР були опубліковані у журналі «Дніпро», а в Америці – окремим виданням [326]. Політично незаангажованим можна назвати видання «Спогади про Івана Франка» (1997), яке містить сто дві статті-згадки про Івана Франка (зібрав та впорядкував М. Гнатюк). Більшість споминів має біографічний характер, проте значна частина становить важливі причинки до розуміння світоглядних позицій Івана Франка. Наприклад,

спогади В. Щурата «Тоді це було ще маревом» та «Іван Франко в 1895–1897 рр.» [211] проливають світло на взаємини Івана Франка з поляками та євреями, до того ж мемуарист описав цікавий фрагмент зустрічі Івана Франка з Теодором Герцлем, який додав новий штрих до характеристики національного світогляду там увійшов до раніше неопублікованої статті «Жидівська держава» (книга «Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50-ти томах»). Зауважмо, що спогади завжди мають певну долю суб'єктивності, адже оцінка постаті сучасником здійснюється крізь призму власних цінностей. Цікавими з погляду світоглядних характеристик Івана Франка є спогади польського літературознавця Г. Бігеляйзена «Мої спомини про Івана Франка». Мемуарист акцентує на соціалістичних уподобаннях Івана Франка та змальовує його суспільно-політичний портрет: «Франко як революціонер позитивістичного покрою закував себе на усі боки панциром байдужості, подібно як український селянин непорушно і незломно терпеливий на спеки, морози і голод» [211, с. 268]. Ця характеристика не відповідає реальному характеру публіциста та його життєвим кредо. Автор тенденційно оцінив національні інтенції публіциста: «Франко уявляв собі націю як якусь абстракцію, якої долі не можемо абсолютно вирішувати ми, лиш сама добросердна еволюція покотить гомін волі» [211, с. 268]. Ці суб'єктивні погляди Г. Бігеляйзена не підкріплені фактажем з інтелектуальної спадщини Івана Франка, яка свідчить про стрижневу роль національного питання у всіх проявах його громадської та публіцистичної діяльності. Спогади інших сучасників використовуємо в контексті аналізу публіцистичної спадщини.

Автобіографія – ще один ракурс самопізнання, а також оцінка інших людей та подій крізь призму авторського «я». Відзначимо автобіографічну передмову «Дещо про себе самого» до збірки оповідань «Obrazki galicyjskie», хоча це була навіть не автобіографія, а радше зріз ментальності суспільства та позиція автора щодо неї. Іван Франко також написав автобіографію для О. Огоновського та редакції газети «Harders Konversations Lexikon», які опублікував

М. Возняк у збірці «За сто літ». Найсучасніше та найоб'єктивніше видання автобіографії публіциста є у збірнику «Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го століття» [198], виданого УВАН у США наприкінці 80-х років минулого століття.

Важливим елементом джерельної бази дослідження є програми політичних партій, детальний аналіз яких додає нові та цікаві аспекти до питання світогляду Івана Франка. Програма Русько-української радикальної партії, максимальну частину якої редагували І. Франко та Є. Левицький, вперше була надрукована у № 20 часопису «Народ» за 1890 рік. Програма Націонал-демократичної партії під назвою «Народна програма. Наша економічна програма» опублікована вперше в газеті «Свобода» у номерах 7–13 за 1900 рік, підготоване окреме видання не було надруковане. Найповніше видання фрагментів програм та документів політичних партій вийшло в Мюнхені в 1983 році, впорядковане Т. Гунчаком та Р. Сольчаником, у трьох томах. До першого тому увійшли документи Русько-української радикальної партії, Народного стороництва, Української народної партії, Української соціалістичної партії, Народної ради. Ревізію національних контекстів у програмах політичних партій, зокрема тих, до яких певний стосунок мав Іван Франко, зробив сучасний історик О. Сухий у книзі «Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)» [216].

Оскільки публіцистика Івана Франка – це актуальна наукова проблема, то варто використовувати розгалужену систему методологічних принципів, загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів, щоб її дослідити. Слід зауважити, що основні методологічні засади історії української журналістики Іван Франко сформулював у праці «Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Історик преси С. Кость виокремив такі основні пункти: 1) кожен факт чи явище І. Франко розглядав у суспільно-політичному, історичному, культурному контексті; 2) методика аналізу періодичних видань – це увага як до об'єктивних, так і до суб'єктивних принципів; 3) І. Франко був уважний як до сутте-

вих фактів, так і до деталей дослідження; 4) звертав увагу не лише на практичні, але й на теоретичні проблеми преси; 5) розглядав журналістський і літературний процес у контексті ідеї соборності; 6) І. Франко намагався бути об'єктивним та уникати партійного підходу [113, с. 11]. І. Михайлин до цих принципів додає ще й ефективне застосування культурно-історичного методу [151, с. 177]. Отже, в основі дослідження публіцистики Івана Франка лежать такі основні принципи, виокремлені з його методологічних уроків та загально визнані істориками журналістики, як історизм, об'єктивність, комплексність, достовірність, а також ідеї державності і соборності України, ідея боротьби (поступу).

Згідно з метою і завданнями, на різних етапах дослідження публіцистики Івана Франка варто використовувати бібліографічно-описовий, порівняльно-аналітичний, проблемно-тематичний методи, метод якісного контент-аналізу, метод концептуального моделювання, культурно-історичний метод, а також методи системного аналізу, синтезу та узагальнення, індукцію та дедукцію, метод верифікації, які сприяли всебічному аналізу публіцистики Івана Франка.

Бібліографічно-описовий метод. Бібліографічно-описовий метод М. Романюк вважає надзвичайно важливим для накопичення фактологічного матеріалу, а, отже, основою для майбутніх пресознавчих досліджень [195, с. 32]. Бібліографічно-описовий метод, який ми використовували на початковому етапі дослідження, дав можливість зануритися у суть наукової проблематики, зрозуміти, наскільки публіцистика Івана Франка 90-х років XIX – початку XX століття є невивченою та актуальною для журналістикознавства та франкознавства. За допомогою цього методу ми не лише опрацювали фундаментальну базу попередніх франкознавчих розвідок, а й отримали повну картину джерельної бази дослідження без ідеологічних нашарувань та скорочень (йдеться про «Зібрання творів» у 50-ти томах).

Метод концептуального моделювання та проблемно-тематичний метод. Саме метод моделювання В. Здоровага вважав най-

кращим для дослідження публіцистики, адже, щоб говорити про певне явище, треба створити наближену до нього модель. Методи математичного аналізу він розглядав як більш точні, але менш придатні для розгляду такого складного соціально-психологічного феномену як публіцистика. Модель, на його думку, – це відображення, копія певного об'єкта, відтворена за допомогою слова. «Коли навіть врахувати, що наша модель – опис за допомогою слова – дуже приблизна, що подібність моделі (в даному випадку – словесного опису) і оригіналу (в даному випадку – такого складного суспільного явища як публіцистика) буде дуже відносною, а ступінь суб'єктивності – дуже високий – все одно сьогодні ми не бачимо якогось іншого шляху пізнання складних явищ суспільного буття, в тому числі процесів творчого мислення» [86, с. 8]. До методів моделювання вдаються і сучасні українські журналісткознавці. Наприклад, В. Буряк, який розглядав моделі української публіцистики в новій часовій парадигмі, стверджує, що модель – це система, зразок конструкції, зменшення або збільшення, відтворення чого-небудь, схема для пояснення якогось предмета, явища або процесу в природі та суспільстві [12, с. 363]. У науковому дослідженні ми використали метод концептуального моделювання, аби дослідити ті соціально-політичні, економічні, культурні та комунікативні явища, які через різні часопросторові координати вивчити безпосередньо не можливо. Тематично-змістові моделі Франкової публіцистики ми змогли схематично відобразити за допомогою проблемно-тематичного методу, який допоміг відслідкувати її основну проблематику та тематичну спрямованість. В основі концептуального моделювання – ідея державності, ідея соборності, ідея боротьби (поступу) як методологічні засади функціонування західноукраїнської преси.

Метод контент-аналізу. У наукових дослідженнях використовують два різновиди контент-аналізу: традиційний (якісний, неформалізований) та формалізований (кількісний). Якісний аналіз документів, на думку соціолога Н. Богомолової, це не просто ознайомлення з текстом, а метод дослідження, який

базується на логічних операціях: аналізі та синтезі, порівнянні, оцінюванні, осмисленні. Н. Богомолова вважає, що недоцільно використовувати формалізований контент-аналіз, якщо дослідник має справу з описом складних явищ, матеріал дослідження не репрезентативний або документальних даних недостатньо [7, с. 7–8]. У нашому дослідженні варто використовувати якісний контент-аналіз, який хоч і містить певний суб'єктивізм, але на відміну від кількісного контент-аналізу допомагає описати все різноманіття змісту та ідейно-концептуальне наповнення публіцистики Івана Франка. Адже публіцистика Івана Франка – це відображення складної суспільно-політичної еволюції його світогляду, яку не варто квантифікувати. О. Пахльовська пише про це так: «...безперечно, ми не знайдемо жодного твору І. Франка, в якому б не виявлялася – більш чи менш відверто – незмінна константа: проблематика боротьби, зіткнення, поєдинку, але разом з цим і подолання. Тому й нелегко читати І. Франка, ...тому що на «поверхні» його творчості як Тексту ми знайдемо безліч суперечностей...» [181, с. 24]. Матеріал дослідження репрезентовано великою кількістю текстів, проте недоцільно вимірювати частоту чи обсяг згадування певних категорій, адже для нас важливе змістовне вивчення текстового матеріалу, у тому числі з погляду контексту, в якому представлені виокремлені категорії.

У дослідженні використовуємо суцільну вибірку текстів. Основним обмежувачем тут є хронологічні рамки нашого дослідження 90-ті роки ХІХ – початок ХХ століття, тобто ми досліджуватимемо тексти з елементами публіцистичності, які з'явилися в цей період. Наступний етап – це визначення категорій аналізу та одиниць аналізу. Соціологи виокремлюють також підкатегорії (складники категорій аналізу) та індикатори (змістові одиниці, що є ознаками відповідних категорій та підкатегорій, та виявляються як окремі слова, словосполучення, судження). Для визначення концептуальних категорій, які треба вивчити, ми здійснили перше прочитання тексту. На цій основі застосували багаторівневу категоризацію основних ідей та концептів публі-

цистики Івана Франка, а також виокремили основні підкатегорії (ключові слова, що належать до підкатегорій). Отже, категорії: А) світогляд (підкатегорії: марксизм, соціалізм, націоналізм); Б) національний ідеал (підкатегорії: етнос, нація, політична воля, національна єдність, спільна історична пам'ять); В) історичний поступ (боротьба, соціалізм, анархізм, дарвінізм, марксизм, розвиток, прогрес); Г) державотворення (підкатегорії: соборність, політична воля, національний міф, автономія, федерація, самостійна держава); Д) економіка (підкатегорії: еміграція, індемнізація, парцеляція землі, лихварство, монополізм, голод, фільваркові господарства, шпихлірські фонди); Е) культура (підкатегорії: національна література, національні письменники, літературна течія, модернізм, декадентство, символізм); Є) ментальність (підкатегорії: національний характер, національна свідомість, національне підсвідоме, національна ідентичність, національна самокритика, архетипи, психотипи); Ж) преса (підкатегорії: журналіст, читач, комунікування, газета). Одиниці аналізу пов'язані з об'єктом дослідження, тобто це визначення тих сегментів тексту, у яких наявні категорії чи підкатегорії дослідження. Одиниці аналізу нашого дослідження – статті Івана Франка з елементами публіцистичності, які з'явилися в періодиці з 1890 по 1915 роки.

Наступний етап – це виділення одиниці рахунку. Одиницею рахунку, у нашому випадку, буде поява категорії або ознаки категорії в тексті, оскільки одиниці аналізу, зважаючи на складність публіцистики Івана Франка, важко формалізувати. Соціолог С. Макеев вважає, що така одиниця рахунку популярна в «якісному» контент-аналізі, принцип якого запропонував О. Джордж. Останній наполягає на тому, що саме фіксація наявності чи відсутності категорій у повідомленні дає змогу отримати точні дороговкази для змістовних висновків [210]. Частоту згадування категорій та підкатегорій у текстах фіксували і підраховували як тематичну. Наприклад, якщо в публікації, присвяченій проблемам державності, є змістові підкатегорії соборність, політична воля, самостійність, то цю статтю вважаємо як одне згадування категорії

державотворення. Це допомогло нам виявити та порівняти інтенсивність згадування тої чи іншої категорії у межах конкретного часу, виокремити ідеї, тематику та проблематику публіцистики Івана Франка, а також зробити ґрунтовні висновки щодо апогею розвитку його національної публіцистики. Верифікацію результатів можна перевірити у двох аспектах. «Сталість перевіряється у двох аспектах – у часі (коли текст кодується вдруге через деякий час) і серед кодувальників (з'ясовується ступінь ідентичності їхньої роботи над одним і тим самим текстом, для чого використовують стандартні прийоми перевірки інструментарію, що вимірює). Збіг даних для висновку про сталість має становити близько 80%» [210], – пише соціолог С. Макеев. Верифікація здійснюється на основі зіставлення нашого дослідження із верифікаційними методами П. Іванишина, які детально описані нижче.

Мабуть, у цій науковій розвідці ми б не змогли обійтися без методів, які використовував Іван Франко, вважаючи їх найдоцільнішими. Насамперед варто виокремити *культурно-історичний метод*. Цей метод як один із найстаріших та найбільш випробуваних часом використовує у своїх пресознавчих дослідженнях відомий історик преси І. Михайлин. Він також вважає, що саме Іван Франко «довів адекватність культурно-історичного методу для створення історії журналістики і дав приклад його ефективного застосування» [151, с. 77]. Цей метод давав можливість розглянути культурні явища в контексті епохи, їхні взаємозв'язки з історією народу, політичним, економічним життям. Доцільність використання цього методу в нашому дослідженні зумовлена сприйняттям національної культури крізь призму публіцистики Івана Франка не лише як явища українського суспільства, а й у контексті світових літературно-мистецьких течій та культурних надбань.

Порівняльно-аналітичний метод. Франкознавець М. Нечиталюк вважає, що І. Франко для максимальної точності наукових досліджень пропонує використати науково-натуралістичний метод: «Натуралізм у публіцистиці, звичайно не те або зовсім не те, що натуралізм у художній літературі, де він, як відомо, не

відображає типового в житті. Базуючись загалом на одних і тих самих засадах, «натуралістичний метод» у публіцистиці передбачає поєднання типових і нетипових, навіть випадкових фактів аж до дрібниць, але таке поєднання, що в підсумку призводить до широких соціальних узагальнень» [162, с. 213]. Порівняльно-аналітичний метод у сучасному журналістикознавстві та франкознавстві дещо схожий з «науково-натуралістичним» Франківським методом. Він дозволяє виокремити із публіцистики І. Франка ключові ідеї та концепти на основі порівняльного аналізу, сформулювати основні ідейно-концептуальні засади публіцистики хронологічно окресленого періоду. Наприклад, у публіцистиці відсутня конкретна дефініція ідеї державності, але на основі порівняльно-аналітичного методу, враховуючи, оцінюючи та порівнюючи кожен факт, який підтверджує чи заперечує початкову гіпотезу «Іван Франко – державник», ми приходимо до відповідних висновків.

Метод системного аналізу. Системний підхід полягає у комплексному дослідженні складних і великих об'єктів як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Отже, метод системного аналізу сприяв розгляду публіцистики Івана Франка як цілісної системи, у якій кожен елемент підкорений загальній національній ідеї. Публіцистику Івана Франка, виходячи з типології систем, ми розглядали як ідеальну (концептуальну) національну систему. Науковці виділяють методологічні принципи, які забезпечують «системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта» [334, с. 62]. Кожен із них відображений у нашому дослідженні. Це – принцип цілісності, принцип ієрархічності, принцип структурності, принцип самоорганізації, принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. До речі, Іван Франко у наукових розвідках також кожен факт чи суспільне явище розглядав у суспільно-історичному, культурному, політичному контекстах, тобто як елемент певної системи.

Методи синтезу, узагальнення, індукції та дедукції. М. Не читалюк стверджував, що Іван Франко розрізняв два науково-

творчих методи: індуктивний і дедуктивний. Більш пріоритетним вважав метод індуктивний, який допомагав будувати концепції на основі фактів, а не ґрунтувати дослідження на апіорних позиціях. «Показовий з цього боку його критичний відгук про дедуктивний метод О. Терлецького, недоліком якого вважав перебільшення ідейних конструкцій, примат ідейно-логічного елементу, ігнорування чи підтасування фактів. Ідея, концепція повинні органічно впливати із суми фактів – ось його принцип» [162, с. 213], – пише дослідник. Метод індукції допоміг від окремих фактів переходити до ідей та концепцій. Зокрема, це доцільно було зробити під час дослідження ідейно-концептуальних засад публіцистики Івана Франка (розділ 2). Метод дедукції послужив фактологічному підкріпленню економічної, культурної, комунікативної моделі (розділ 3). Метод синтезу використано для формулювання основних ідейно-концептуальних засад багатогранної публіцистики Івана Франка. Метод узагальнення допоміг зробити відповідні висновки на підставі початкових тверджень.

Метод верифікації. Перевірка істинності нашого дослідження здійснена на основі використання методу методологічної верифікації, який запропонував дослідник творчості Івана Франка П. Іванишин. Він вважав, що складність світоглядної системи Івана Франка не повинна стати перешкодою для методологічного використання його творчої спадщини, тому слід виробити метод методологічної верифікації, який би допоміг не лише вивчити творчість І. Франка, а й використати її потенціал як «методологічну матрицю» для осмислення української дійсності. «Евристичний (навіть загальнологічний) сенс методу методологічної верифікації стосується передусім метакритичної сфери і полягає, на нашу думку, у звірянні відповідності проголошених методологічних постулатів постулатам справжньої методологічної бази, котра впливає з емпіричного текстуального матеріалу» [97, с. 59], – пояснює суть методу П. Іванишин. Основна методологічна база – національно-екзистенціальна методологія. Вона базується на двох основних засновках-передсудженнях: література

(як і публіцистика) є одним із основних елементів національного буття, і тому будь-яка інтерпретаційна стратегія мусить це врахувати; нація як дійсність, що визначає буття індивіда і його пізнавальну здатність [97, с. 60]. На основі цих положень дослідник пропонує інтерпретувати твори Івана Франка крізь призму націоіснування. «Провідною теоретичною формулою, в межах якої зобов'язаний діяти націоекзистенційний інтерпретатор, виступає національний імператив. ...Формулювання, котре з'явилося в статті «Поза межами можливого» (1900), можна вважати і синтетичним найчіткішим формулюванням методу методологічної верифікації Каменяра» [97, с. 66]. Метод методологічної верифікації П. Іванишина схожий із основною методологічною засадою історії української журналістики, яку запропонував С. Кость, – ідеєю державності. На основі цього методу ми здійснили власну верифікацію дослідження – співвіднесення результатів із національно-екзистенційною методологією Івана Франка, яка синтезована в імперативі: «все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панованя одної нації над другою, або хворобливий сантименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчужене від рідної нації» [286, с. 8].

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Який метод Іван Франко пропонував використовувати для максимальної точності досліджень?
2. Коротко схарактеризуйте автобіографічну передмову Івана Франка «Дещо про себе самого».
3. З ким Іван Франко наприкінці XIX–на початку XX століття листувався найактивніше?
4. Виокремте основні концептуальні категорії публіцистики Івана Франка.
5. У чому полягає метод верифікації Петра Іванишина і в чому суть методологічних засад, які запропонував Степан Кость?

Завдання № 1: Напишіть «отвертий» лист від імені Івана Франка до українців.

Завдання № 2: Напишіть розширену анотацію до книги Івана Франка «В наймах у сусідів». [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]».

Цікавий факт: «...Справжньою пристрастю письменника була риболовля. Про це у своїх спогадах пише Григорій Величко, який часто зустрічався з Іваном Франком: «Розумівся дуже добре, де риба любить пересиджувати, в яку пору найлегше її зловити, знав прекрасно всякі породи риб, життя їх, нориви та звичай». Умів ловити рибу руками, навіть ногами... Він не любив вудок, а ловив рибу сітями, які сам зробив» [152, с. 38–39].

1.3. Особливості публіцистичного стилю Івана Франка

Період найбільшого піднесення публіцистичного таланту Івана Франка – це 90-ті роки XIX – початок XX століття, адже саме в цей час викристалізувалися його основні ідеї та концепції, відбулися світоглядна еволюція мислителя та творення нових моделей розвитку українського суспільства. У книзі «В наймах у сусідів» публіцист сам якнайточніше його схарактеризував (період співпраці з польськими та німецькими виданнями, що тривав у 90-х роках XIX століття): «Оглядаючи ся своїми споминами в ті часи проведені «в наймах у сусідів» я з чистою совістю можу сказати, що вони зовсім не були страчені ані для мене особисто, ані навіть для інтересів нашого народа, для яких я власне в тім часі зробив, здається мені, далеко більше, ніж котрий будь із наших найвидніших діячів того часу» [281, с. 6].

Дослідники творчості Івана Франка теж виділяють цей відрізок часу як апогей розвитку його публіцистичного таланту. Розгляньмо декілька концепцій періодизації публіцистики Іва-

на Франка. Перша спроба схематично окреслити етапи творчого розвитку непересічної особистості належить М. Грушевському в статті «Апостолові праці». Важливим періодом життя і творчості І. Франка він вважає 90-ті роки XIX століття: «Так з кінцем 1890-х років виробилося для нього досить широке поле роботи на своїм, українським ґрунті, і ся свідомість дала йому моральну силу до того пам'ятного бунту проти всього, що досі тяжіло на нім, піднятого ним в тім моменті, що я отсе зачепив» [44, с. 29]. Діаспорні франкознавці акцентують на поетапній періодизації творчості І. Франка, але відштовхуються не від журналістської чи громадської діяльності, а від еволюції світогляду. Наприклад, Ю. Лавріненко окреслює 90-і роки як боротьбу з догматичним соціалізмом, перехід на національні позиції [123].

Світоглядно-творчий підхід до періодизації публіцистики Івана Франка використовує франкознавець М. Нечиталюк. Особливу увагу він звертає на третій період (90-ті роки) – період ідейно-світоглядної перебудови на засадах національно-визвольних програм, знаменного програмного виступу «Program młodych Ukraińców» у польському часописі «Kurjer Lwowski», критики соціалістично-марксистських доктрин, формування національних пріоритетів, посилення полеміки у пресі навколо проблем політичного самостійництва, «національного ідеалу», федералізму, політичної автономії, період теоретичних розробок українського національного питання [164, с. 24]. Отже, можемо зробити висновок: період 90-х років XIX – початку XX століття у публіцистиці Івана Франка найзнаковіший, адже ознаменований його національними, демократичними, державотворчими інтенціями.

Сучасний дослідник творчості І. Франка Б. Якимович пропонує свою періодизацію еволюції його світоглядних позицій: «III період – друга пол. 1880-х років – перша пол. 1890-х. Дуалізм світогляду – боротьба соціального й національного, спроба розв'язати ці проблеми на основі критичного підходу до марксизму... IV період – з другої пол. 1890-х років. Чітка позиція щодо розв'язання соціальних питань через створення національної

держави... Ревізія марксизму і показ його неспроможності і в теоретичній, і в практичних площинах» [339, с. 108]. Цікавий для нашого наукового дослідження є третій та четвертий періоди, щоправда, можемо не погодитися із такою періодизацією, бо ревізія марксизму у гетерогенному світогляді Івана Франка розпочалася водночас із сконденсуванням національної ідеї і «чітка позиція щодо розв'язання соціальних питань через створення національної держави» простежується у вже у першій половині 90-х років, тобто у статті «Program młodych Ukraińców» (1893), а критика деяких аспектів марксистського вчення з'явилася у статті «З історії робітничого руху в Австрії» ще у 1886 році.

Не зовсім точним, на нашу думку, є визначення франкознавця О. Багана світоглядної еволюції Івана Франка: «Отже, на своєму творчому шляху Іван Франко змінював засади свого світогляду і творчості. Головними етапами цієї еволюції були: 1а) – початковий, «романтичний» етап; 1б) сер. 1870-х – сер. 1880-х рр. – «соціалістичний» 2) сер. 1880-х – сер. 1890-х рр. – «позитивістський»; 3) сер. 1890-х – 1900-і рр. – «ідеалістичний», «націоналістичний», у якому він ніби повертається до себе-юнака, ідеаліста-романтика» [2, с. 6]. Адже, характеризуючи третій етап його світоглядної еволюції, автор покликається на «наукові і філософські праці», а у двох попередніх аналізує лише поезію та прозу. Твердження наприкінці статті, що Іван Франко повертається до «себе-юнака, ідеаліста-романтика», не відповідає попереднім висновкам автора про те, що «перший, ранній період творчості І. Франка позначений явним впливом соціалізму, матеріалізму, а, значить, з позицій сьогоднішнього історичного досвіду ми можемо оцінити його як хибний етап ідейних устремлінь, що йшов врозріз з ширшими національними інтересами» [2, с. 5]. Зауважмо, що «ідеалістичний», «націоналістичний» світогляд Івана Франка, як ми зазначали вище, формується не з середини 90-х років, як вважає О. Баган, а на початку цього десятиліття.

Отже, періодизацію М. Нечиталюка ми вважаємо найбільш обґрунтованою, до того ж наші нові текстологічні відкриття

підкріплюють його хронологічне визначення періоду «ідейно-світоглядної перебудови на засадах національно-визвольних програм».

Варто наголосити, що апогей розвитку публіцистичної думки Івана Франка, 90 – і роки XIX – початку XX століття, сучасні політологи кладуть в основу своїх наукових досліджень політичної думки кінця XIX – початку XX століття. Наприклад, М. Карамзіна зазначає, що цей період (1890 – 1918 рр.) частково накладається на період, названий М. Скрипником «франківським» [100, с. 13]. До речі, Франківським періодом Оксана Забужко називає кінець 80-х років XIX – початок XX століття у своїй праці «Філософія української ідеї та європейський контекст» [78].

Спробуємо схематично окреслити цей відтинок часу і у контексті тогочасних суспільно-політичних обставин. Дуже влучно характеристику останнього десятиліття XIX століття дав канадський вчений українського походження Дж.-П. Химка: «Разючі зміни відбулися у Галичині між 60-ми та 90-ми роками. У 1860 році русини становили неоднорідну масу в розпорошених селах. У 1890 році ця маса стала вже нацією. Русини пройшли вирішальну стадію національної формації, яка перетворила народ, що був етнічно неоднорідним селянством, у свідому та організовану націю» [328, с. 216]. Історик Д. Дорошенко також зауважив, що на початку 90-х років закінчилася «найглухіша доба» в історії українського руху другої половини XIX століття [63, с. 317]. Кінець XIX – початок XX століття історик Я. Грицак назвав періодом «між федеративністю і самостійністю» [41, с. 91]. Сучасний політолог М. Карамзіна вважає: «Процеси, що розгорталися у 90-і роки XIX ст. в українській спільноті, територіально розінтегрованій, але яка переживала момент духовного єднання, на нашу думку, дають змогу розглядати означені роки як початок нового періоду в житті нації» [100, с. 19]. Якщо розглядати 90-і роки XIX ст. у світовому масштабі, то це початок доби європейського модернізму, модернізму не лише у літературному сенсі, а й у політичному, соціальному, мовному, ментальному, який за-

лишив своє тавро «інакшості» й на українському суспільстві. «Свідомість модерну, що накреслюється в межах європейського Просвітництва, в українській культурі виразно проявляє себе в ідеології «Молодої України», а наприкінці XIX століття складається особливий естетико-культурний рух, що його, подібно до того, як це діється в інших національних літературах, співвідносять із модернізмом» [45, с. 35], – характеризує кінець XIX століття Т. Гундорова. Повернімося до модернізму як явища у його суспільно-політичному прояві. І. Лисяк-Рудницький період від 1890 року і до першої світової війни називав «модерністичною добою» [130, с. 184], то ж якщо це була модерністична доба для українців, то для європейців – це був період розквіт націоналізму в різноманітних його вимірах. Ця домінуюча тенденція, як і інші політично чи соціально важливі фактори, не оминули світоглядних інтенцій Івана Франка. «А коли візьмемо на увагу національне питане, то з XVIII-го в. в XIX входимо так, неначе в новий світ. Як Пізаро входив у столицю Монтезуми. В XVIII в. навіть поняття національності, окремої і незалежної від держави майже не існує. Польщу крають як сальцесон і тільки в часі окупації відкривають у ній якісь національні ріжновидности. Те, що заповнює історію XIX віку, – відродження національностей, державних і недержавних, і боротьба за їх рівноправність, еманципація національного самопочуття і самопізнання – все те для XVIII в. було чимсь неможливим. А тим часом у XIX в. се якраз зробилося основою державної політики на всіх полях» [270, с. 141], – пише він у філософському діалозі «На склоні віку. Розмова вночі перед новим роком 1901». Можемо зробити об'єктивний висновок, що зазначений період, як предмет нашого наукового дослідження, цілком виправданий не лише апогеєм розвитку публіцистики Івана Франка, а й тогочасними знаковими ідеями світової суспільно-політичної думки та змінами у політичній системі координат світу.

Архіважливе питання у контексті нашої наукової розвідки – це особливості публіцистики Івана Франка, її місце у то-

гочасному комунікативному дискурсі, здатність проектуватися на століття. Дослідження публіцистичної сфери творчості Івана Франка не випадкове, і не тому, що спеціалізація зобов'язує розглядати велику постать у зв'язку із його журналістською діяльністю, першопоштовхом для наукових пошуків служить дотеперішня незасвоєність франківських уроків, нездатність сучасного суспільства шукати основи своїх політичних, економічних, духовних програм розвитку у працях українських геніїв. Інтелектуальні потуги державних мужів зводяться до наслідування світоглядно чужої історії, замість того, щоб торувати національні дискурсивні поля. Варто було б взяти хоча б одну статтю Івана Франка, наприклад «Поза межами можливого», – і переконатися, що всі фундаментальні державотворчі концепції сформульовані ще сто років тому. До речі, у передмові до збірки «В наймах у сусідів» І. Франко спрогнозував актуальність своєї праці для майбутніх поколінь: «... Я занявся перекладом тих моїх польських і німецьких праць на суспільні та політичні теми, переконавши ся при їх поновнім читанню та перекладанню, що вони в головному й доси не втратили свого інтересу, а навіть можуть подекуди служити основами для дальшої політичної та громадської праці сучасних і будущих поколінь» [281, с. 7].

Ми звернули свою увагу на публіцистику Івана Франка, на відміну від інших дослідників, які вважають, що «філософська рефлексія над національною ідеєю природно тяжіла в його творчості до художньо-образних форм саморозгортання» і далі «мистецтво... було само по собі далеко адекватнішою формою предметного розкриття внутрішнього багатства національної ідеї..., ніж наука чи навіть публіцистика» [78, с. 68], бо вважаємо, що лише публіцистика була яскравою формою буття його політичних, економічних, культурних поглядів у різноманітних модифікаціях. Перший дослідник світогляду Івана Франка Р. Заклинський характеризує публіцистику як дзеркало світогляду мислителя: «Скажу тільки, що вся вона [творча діяльність – Г. Я., А. Я.] побудована, насичена і пересякла основним світоглядом Франковим. В його статтях, в поезіях, пові-

стях, оповіданнях, навіть у научних розвідках та працях знайдемо усе виразні черти і марконтні лінії його метафізичного та суспільницького світогляду, що разом зливаються в гармонійний, чистий і ясний погляд на всесвіт і на людство» [79, с. 12]. Публіцистика Івана Франка не лише актуальна у світоглядному аспекті, вона – це своєрідний теоретичний посібник для сучасних журналістів. «По суті Іван Франко був першим теоретиком журналістики і публіцистики в Україні» [164, с. 24], – вважає Михайло Нечиталюк. Дослідник також стверджує, що публіцист не залишив якогось окремого теоретичного трактату про публіцистику, але із низки Франкових праць він сконденсував її визначення: «Публіцистика Івана Франка – це специфічний вид літературно-журналістської творчості, характерними рисами якого є органічний зв'язок з політичним і культурним життям суспільства («політичний момент»), актуальність і оперативність («моментальність»), реагування на політичні події, науковість і переважно полемічність обговорювання в пресі злободенних суспільно-політичних та інших питань у довільній документальній й емоційно-образній формі з метою ідеологічного й морально-етичного впливу на радикальну зміну («переродження») панівної громадської думки («опінії») в дусі прогресивних ідей часу» [164, с. 25–26]. Дослідник теорії публіцистики В. Здорова у статті «Іван Франко і українська публіцистика» погоджується з цим визначенням і вважає, що найосновніше – це акцент на формуванні громадської думки.

Кожен із цих аспектів коротко деталізуємо, адже первені журналістської діяльності в інтерпретації Івана Франка розглянемо у параграфі «Комунікативна модель взаємодії журналіст–читач у інтерпретації Івана Франка». Публіцистику Івана Франка можна позиціонувати лише як синергетичну систему, у якій єдність політики, економіки, культури переломлюється кризою його світоглядні орієнтири та творить своєрідну модель національного розвитку. Когезія цих основних суспільних сфер – причинно-наслідкова, адже розвиток економіки залежить від суспільно-політичних обставин, а здобуття політичної незалежності мусить

мати міцний економічний фундамент, духовний розвиток, в свою чергу, міцно пов'язаний із економічним та політичним, але, водночас, саме він є генератором національно самоусвідомлення та спроможності прагнути до утвердження одних та нівеляції інших суспільних аспектів. Свою публіцистику, як систему, означив і сам Іван Франко, коли назвав її «школою політичного думання», а школа, як ми знаємо, – це **система** загальної освіти. Варто зауважити, що ми не намагатимемося охопити весь публіцистичний масив, адже важлива не кількість цитат, важливий не сам текст, а контекст, тематично-ідейна спрямованість, вираз світоглядних складників. Зважаючи на те, що публіцист сам ділив свою працю на два види – «літературна робота» та «тільки редакційна», в науковий обіг ми включимо лише ті маловідомі праці, які мали значний суспільний резонанс та містять важливі концепти для означення Франкового світогляду, зокрема це публікації у польській пресі. Польськомовна публіцистика Івана Франка досі не вивчена, як і в часи її написання. «Ті українські письменники, що в останніх роках занялися оглядом моєї письменської та громадської діяльності, звичайно минають усе те, що я написав по-польськи та по-німецьки, або цілковитим мовчанем, або лише короткими увагами...» [281, с. 6], – констатував публіцист, і, як це не парадоксально, за сто років майже нічого не змінилося. Другий аспект – актуальність, яку можна розглядати у двох площинах: ретроспективній (актуальність у час написання) та перспективній (актуальність для сучасності). «...Природна тяга Івана Франка до публічного, резонансного, політично гострого слова цілком відповідала саме українським суспільно-політичним потребам часу, історичного моменту. Письменник, як ніхто інший, відчував наближення великої соціальної бурі, коли вирішуватиметься доля його народу» [83, с. 116], – характеризує основні риси публіцистики Івана Франка В. Здоровега у статті «Іван Франко і українська публіцистика». Резонансність публіцистики Івана Франка ми схарактеризували у параграфах, присвячених концепціям культурних, економічних, політичних трансформацій.

Перспективні або прогностичні імперативи у публіцистиці Івана Франка підтвердив досвід минулого століття, якщо йдеться про втілення соціалістичних ідеалів на практиці, а також щоденно засвідчують сучасні суспільно-політичні перипетії. «Іван Франко був майстром науково аргументованих передбачень. На основі глибокого аналізу в багатьох публіцистичних працях він пропонує читачеві випереджувальну інформацію про розвиток певних явищ, процесів, подій у ближчій і дальшій перспективах. Франкові прогностичні імперативи викресані його публіцистичним темпераментом, обіпертим на глибокі знання, майже постійну партійно-громадську, суспільну заангажованість, щире бажання прислужитися поступові рідного народу» [186, с. 20], – вважає М. Присяжний. Про політичні прогнози Івана Франка є окрема стаття В. Здоровеги «Політичне передбачення у творчості Івана Франка» [84]. Резонансність публіцистики Івана Франка є незаперечним свідченням його журналістської майстерності. Вічні складники мистецтва слова обґрунтовує Володимир Здоровега в праці «У майстерні публіциста»: «Не старіють не тільки публіцистичні романи, оповідання, повісті, лірика М. Чернишевського, О. Герцена, Т. Шевченка, І. Франка, але й «чиста» публіцистика цих же авторів (статті і нариси О. Герцена, Ів. Франка та ін.). Причина цього – сміливість, глибина, далекосяжність думок. Думки ці, які були породжені злободенним життям і його потребами, відзначали щось таке, що виходило за межі цього злободення, було спрямоване у завтрашній день, ставало загальнонаціональним, навіть загальнолюдським надбанням. Проблеми, які вони порушували, живі і сьогодні» [86, с. 132].

У посібнику використовуємо статті, які автори 50-томного Зібрання творів зарахували до наукових праць, зокрема публікації на економічну тематику та літературно-критичні статті, адже вони містять публіцистичні елементи. Теоретик журналістської творчості В. Здоровега називає це публіцистичністю. «Поняття публіцистичності органічно включає в себе широке суспільне звучання, проблемність, тенденційність, полемічність і специ-

фічну, властиву саме для публіцистики образність» [85, с. 31], – пише він. Питання сервітутів, індемнізації, суспільного поступу, еміграції та ін., здавалося б, належать до наукової сфери, адже публіцист робить інколи непрості математичні обрахунки, цитує праці науковців та філософів, тобто розглядає явище у контексті певної системи знань (Наука – це «...система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ» [15]), але водночас явище має суспільний резонанс, містить певну проблему, автор використовує публіцистичну образність. До речі, пальма першості у визначенні поняття «публіцистичність» належить І. Франкові. «Безперечним, теоретичним здобутком Франка є те, що від публіцистики як методу інтерпретації дійсності він відрізняв публіцистичність, говорив про «публіцистичні тенденції» у ряді художніх творів (34 : 364). І хоч сьогодні розрізнення публіцистики і публіцистичності приймається як аксіома, треба, щоб ім'я Івана Франка, який, можливо, перший про це сказав, було належно пошановане» [204, с. 163], – стверджує О. Сербенська.

Варто виокремити ще один важливий аспект публіцистики Івана Франка, на який звернув увагу у запропонованій дефініції М. Нечиталюк, – полемічність. «Полеміка, – писав Іван Франко, – є безпремінна умова боротьби думок, інтересів, поступу громадського. Без неї не обходиться дневникарство, бо день за днем виявляє якусь громадську хибу, фальшиву думку, котру треба й зараз же показати, не доходяючи поки таких проявів набереться на книгу наукової праці, в котрій можна тим спокійніше їх оглядати, що деякі з них «відійдуть» в минуле, іноді навіть з тими громадами, в котрих вони творилися» [189, с. 126]. Ключовою для публіциста була полеміка навколо національного питання, оскільки воно було у той час архіважливим як для суспільства, так і для нього. Зауважмо, що полеміка навколо національного питання завжди мала своїх конкретних адресатів – полемічна рецензія-відповідь на книгу Ю. Бачинського «Ukraina irredenta», полеміка з Лесею Українкою, яку франкознавці охрес-

тили полемікою «між своїми», полеміка з Т. Романовичем щодо українсько-польських відносин, полеміка з «правдянами» та «Буковиною»... – адже вона передбачала зворотну реакцію, значний суспільний резонанс, мала перспективи залучення великого кола осіб (франкознавці стверджують, що Леся Українка презентувала «соціалістичний кружок» [52]). У публіцистиці Івана Франка виокремлюємо ще один цікавий різновид полеміки, який можемо назвати суспільною. Майже кожна його кореспонденція чи стаття – це реакція на соціальні проблеми: чи то масова еміграція населення, чи неправомірна виборча система (Іван Франко у низці статей веде суперечку навколо виборчого проекту графа Бадені, наприклад «Скривдження Галичини», «Вертеп виборчий», «На право їхати, на ліво повертати!»), а чи проблема суспільної моралі (вади національної ментальності у статтях «Сухий пеня», «Жидівська держава», «Поет зради», «Семітизм і антисемітизм у Галичині», «Бледнов», «Дещо про себе самого»). Отже, суспільна полеміка Івана Франка – це полеміка, спрямована на виправлення політичних, економічних, духовних хиб, її мета – згуртувати суспільство навколо важливої проблеми та окреслити шляхи її вирішення. Полемічні статті Івана Франка мали зазвичай три рівні: подання нової інформації, заперечення думок чи явищ, утвердження своїх власних переконань. Розгляньмо відому полемічну статтю «Ukraina irredenta», яку можна умовно поділити на три частини: перша частина – відомості про історичний розвиток національної свідомості, який публіцист відстежує від XVI по XIX століття («нарис еволюції нашої національної свідомості»); друга – заперечення деяких постулатів Юліана Бачинського («Над еміграцією він навіть не застановлюється ближче....автор без ніякої майже оговорки оперує соціал-демократичними термінами...); третя – висновки автора («Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою») [322].

Якщо говорити про логічно-емоційне кодування публіцистики Івана Франка, то, на нашу думку, його можна означити як

дворівневе. Публіцистичні тексти спрямовані на досягнення максимального контакту з реципієнтом, відтак більшість із них має два контексти. Перший, умовно назвемо його елітарним, був розрахований на тогочасну галицьку інтелігенцію, другий, означає його як масовий, спрямований на пересічного читача, яким були здебільшого освічені селяни. У публіцистиці Івана Франка відбуваються взаємопереходи текстових кодів: абстрактні наукові категорії переходять у літературно-художні образи та навпаки. Використання різноманітних публіцистичних пафосів, поєднання художніх засобів та творення специфічної жанрової системи – основні ознаки «письменницької публіцистики».

Візьмемо за приклад найвідомішу статтю Івана Франка «Поза межами можливого», у якій домінує емоційно-образна аргументація, поєднана з понятійно-логічною. Характеризуючи «соціальний супокій», публіцист апелює як до раціо, так і до емоціо: «Соціальна динаміка нашого часу показує, що збагачене одиниць стоїть звичайно в простій пропорції до зубожіння народньої маси, а число збогачених одиниць стоїть у простій пропорції до числа зубожілих...» та «...Соціальний супокій, се найкраща гарантія для п'явок – висисати їх жертви» [286, с. 5–6]. Отже, літературно-художні засоби не лише підсилюють вплив тексту на реципієнта, а й іноді, на думку публіциста, є єдино зрозумілими для нього. Високий стиль, зайве теоретизування, використання малозрозумілих слів неприйнятні для публіциста. Важливим також є той факт, що Іван Франко симпатизував писанням старогрецьких філософів за вміння великі істини викласти у поетичній формі, іншими словами, він захоплювався їхньою публіцистичністю у поезії. Наукова глибина у поєднанні з літературно-художньою образністю, на його думку, були зрозумілишими та сприйнятливішими для читачів. Отже, публіцистика Івана Франка, на нашу думку, – націотворча програма, що відображає основні аспекти розвитку економіки, культури та національної свідомості і водночас подає взірці для їхнього розвитку з перспективою на сотні років.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Яку періодизацію публіцистики Івана Франка ви вважаєте найбільш обґрунтованою?
2. Чому можна розглядати публіцистику Івана Франка як синергетичну систему?
3. Схарактеризуйте публіцистику Івана Франка за такими ознаками: спосіб дослідження, актуальність, полемічність, системність, логічно-емоційне кодування, аргументованість.
4. Які статті Івана Франка містять досі актуальні науково аргументовані передбачення?
5. Дайте власне визначення «Публіцистика Івана Франка – це...».

Завдання № 1: Виокремте із полемічних статей І. Франка три сегменти: подання нової інформації, заперечення думок чи явищ, утвердження власних переконань. Проілюструйте, використовуючи уривки зі статей, дворівневе логічно-емоційне кодування.

Завдання № 2: Напишіть есе на тему «Мій Франко».

Цікавий факт: Іван Франко не лише добре писав, а й розмальовував... скрині для весільного віна, їх виготовляли Кошицькі, у яких він квартирував. Син Івана Франка Петро писав: «На третій день побуту у столярні Івась малював такі ружі, що сама цюця бралася за голову, а челядники, оглядаючи моляртурні Івася, аж лягали зі сміху. Але скрині з малюнками Івася загально подобалися, і їх купували дуже радо» [327, с. 123].

Розділ 2

ІДЕЙНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЦИСТИКИ ІВАНА ФРАНКА

2.1. Переосмислення марксистської доктрини та її критика

Світогляд Івана Франка не можна розглядати як статичний, однополюсний, а як гетерогенний, еволюційний, що зазнав впливу багатьох контраверсійних ідей, якими захопився світ у ХХ столітті. Це був час масового поширення атеїстичних, матеріалістичних, соціалістичних та космополітичних вчень. Напрямки суспільно-політичної філософії творилися під знаменами змагань індивідуалізму й соціалізму, федералізму та націоналізму, ідеалів гуманності й дарвінізму, раціоналізму й позитивізму. Ця складна історична епоха та специфічні умови соціального життя в Галичині заклали онтологічне підґрунтя Франкового світобачення. Творчий шлях видатного публіциста розпочався в момент розквіту позитивістської філософії та соціології, у період поширення марксистських ідей. Філософ П. Сорокін свідчить: «У ті десятиріччя ХІХ ст., коли домінувала контівська, спенсерівська і дарвіністська парадигми соціології, більшість історичних, політичних, економічних та інших праць писалися в дусі контоспенсерівської теорії позитивізму і поступальної еволюції. Під час моди на марксизм більша частина праць із цих дисциплін була позначена відбитком «економічної інтерпретації історичних, психологічних, релігійних та філософських явищ, що вивчаються тими дисциплінами» [209, с. 79].

Іван Франко як серйозний учений не міг оминати увагою доктрини, що «оволоділа свідомістю найширших мас», адже соціалістичний рух ще з часів французької революції «...зробив ся

від тоді характеристичною появою, що тягнеться через усе ХІХ століття раз у раз дужшаючи та вбиваючись у силу, тай теоретично раз у раз поглиблюючи ся та обхапуючи ширші поля людських інтересів» [239, с. 134]. Догми соціалізму, які проголошували соціальну рівність та обіцяли підняти із злиденної прірви мільйони українців, були актуальні для політично поневоленої та соціально збіднілої аграрної нації. То ж не дивно, що Іван Франко спершу позитивно сприйняв головні положення марксизму як однієї з найпривабливіших для себе соціально-економічних доктрин. Постулати соціалізму видалися йому філантропічними постулатами християнської любові й справедливості щодо скривджених. Ідея рівноправності, яку проголошували також соціалісти, була іманентною для світобачення Франка ще під час його навчання в Дрогобицькій гімназії. Як згадує його шкільний товариш М. Коріневич: «Франко кілька разів, навіть часом у ліжку, висловлював свої гадки, як би то було добре, якби людське майно розділили між всіх порівну, щоб народ вибирав собі сам пануючого і т. д...» [340, с. 322].

Франкознавець Б. Червак стверджує, що загальною підставою для означення Франкового світогляду як соціалістичного послужили взаємини І. Франка з Михайлом Драгомановим. Вплив М. Драгоманова на розуміння та сприйняття соціалізму Іваном Франком відзначає історик Я. Грицак [40, с. 47]. Він також наголошує, що вплив на політичне думання Івана Франка мав також професор економіки Леон Білінський, лекції якого сумлінно відвідував теоретик галицького соціалізму. Професор Білінський належав до німецької економічної школи, представників якої називали «соціалістами з катедри». Варто наголосити, що марксистки не сприймали позицію так званих соціалістів з кафедри, які сповідували мирний поступовий шлях переходу до соціалізму.

Франкознавець із діаспори М. Стахів вважає, що І. Франко виховався в суспільній школі М. Драгоманова і разом з ним переходив мутацію молодечих поглядів на суспільно-економічні справи [213]. Візія соціалізму в школі Драгоманова ґрунтувала-

ся не на економічній доктрині Маркса чи його матеріалістичній філософії та пролетарським месіанізмі, а на вірі в правду, рівноправність, справедливість. Він вважав, що соціалістичне вчення спроможне вирішити цілу низку проблем, передусім соціального характеру. Іван Франко також дає визначення «драгоманівського соціалізму»: «Отсе мужикофільство було також основою соціалізму Драгоманова. Він доходив до нього не так, як Маркс і Енгельс, студіюванем життя і розвою робітницької, пролетарської маси в краях найвисшого економічного розвою; навпаки, вихідною точкою його соціалізму, так само, як і старшого французького, так званого утопійного соціалізму, був вид хлопської нужди та кривди і горяче співчуте з тою кривдою та бажане ви-найти суспільний порядок, у яким би та кривда була зведена до мінімуму» [305, с. 229]. Цими ідеями «мужефільства» захопився Іван Франко. У передмові до збірки «В поті чола» він пише: «Я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далеким був від розуміння, що таке соціалізм науковий» [Цит. за: 135, с. 17]. Свої соціалістичні захоплення Іван Франко пов'язує з любов'ю до народу та змаганням за його краще життя. Це було захоплення романтизмом соціалістичних ідей, яке базувалося на національному ґрунті. «Соціалізм, твердив пізніше Іван Франко, перший дав йому і Павликові міцні основи для їхнього народолюбства» [42, с. 230], – пише Я. Грицак. Фахівець з питань європейської ідентичності та націоналізму, професор факультету гуманітарних наук Гріфітського університету (Австралія) Джон Гатчінсон у праці «Культурний і політичний націоналізм» стверджує: «У підросійській Україні місцева інтелігенція перебувало переважно під впливом марксизму, але після невдачі російської революції 1905 року вона стала схилитися до націоналізму» [25, с. 504].

Глибше з ідеями наукового соціалізму тпубліцист ознайомився після свого арешту в червні 1877 року. Звинувачення Івана Франка в таємній соціалістичній діяльності було для нього повною несподіванкою, але ще тяжчим та несправедливішим від кримінальних звинувачень був присуд суспільства. Письменника вигнали з уні-

верситету, перед ним закрилися двері Руської бесіди та «Просвіти», знайомі перестали вітатися. Це була одна з причин глибшого зацікавлення соціалістичними ідеями та різкого переходу в соціалістичний табір. Друга – економічний та культурний занепад галичан. Питання культурного та економічного розвитку рідного народу стало категоричним імперативом Івана Франка. Виховання народних мас, ґрунтоване на освіті та науці, торування шляху до людської та національної свободи – онтологічне завдання його публіцистики. Історично-національний інстинкт підказував йому, що покладатися на народовський чи москвофільський табори в справах народу – марно. Ці дві політичні течії були не спроможні розпочати суспільно-політичні трансформації. «Пора, в котрій вийшов він на поле громадської роботи, належить може до найсумніших часів українського життя. Це була пора незвичайного занепаду. Не забуваймо, що на чолі тодішнього нашого життя стояли москвофіли, байдужі до дійсної, практичної, живої народної роботи. ...Згорда дивилися вони на хлопа або робітника, вважаючи мужика за лінюха й п'яницю й гордячи усім, що хлопське, помітуючи самою мовою народу. Не далеко втекли від них і так звані народовці...» [61, с. 8], – схарактеризував епоху І. Франка В. Дорошенко. У статті «З останніх десятиліть ХІХ в.», яку написано в 1901 році, Іван Франко подає ретроспективний зріз суспільного життя в Галичині наприкінці 70-х років ХІХ ст.: «В тодішнім москвофільстві доживали віку ідеї абсолютизму та бюрократичного «чинопочитання». ...Народовецький табір, малочисленний, розкинений по краю, мало освічений, не міг вийти з Кулішівського козаколюбства. ...Віддалене інтелігенції від народу, його життя та інтересів було повне. Зрівно українство народовців, як і московство москвофілів, було чисто теоретичне...» [245, Кн. 7, с. 3]. Звідси Іван Франко робить висновок про повну темноту народу, якому ніхто навіть не пробує пояснити економічної азбуки та соціальної науки. Він намагається переосмислити ідеї соціалізму, щоб виробити з них певний інструментарій для виправлення галицької суспільно-політичної ситуації та зорієнтування народу з вузьколобої провінційності на європейські масштаби.

Іван Франко пробує пристосувати соціалістичні ідеї для загалу та прищепити їх на український ґрунт у брошурі «Katechizm socialistyczny», інша назва – «Про соціалізм», яку пише наприкінці 1878 року. У цій праці багато відступів від теорії наукового соціалізму, секціонування його ідей крізь призму національної автономії та ідентичності. Іван Франко подає таку дефініцію соціалізму: «Соціалізм – це прагнення усунути всяку суспільну нерівність, всякий визиск і всяке убозтво, запровадити справедливий, щасливіший від теперішнього лад. Соціалізм суперечить усякому поділу – він не хоче відбирати від одних і давати іншим» [17, с. 167]. Це визначення соціалізму йде врозрід з марксистським ученням про диктатуру пролетаріату, завдання якої полягало у придушенні опору та ліквідації експлуататорських класів. Диктатура пролетаріату – це не Франків ідеал спільної власності, якою може користуватися будь-хто, а панування більшості над меншістю. До того ж, ідея соціалізму в І. Франка – це скасування будь-яких класових привілеїв, політичної залежності, це – вільна умова громади з громадою. Ідея марксистського, так званого наукового соціалізму, антагоністична до цих всіх прагнень, адже вона передбачає керівну роль робітничого класу та побудову соціалістичної держави. Іван Франко наголошує, що робітники можуть мати користь з уряду тоді, коли їхні представники подаватимуть свої голоси під час ухвали законів для цілої держави. «До такого впливу на уряд повинні прагнути, бо ж, ухвалюючи закони згідно з своєю думкою, ...вони зможуть поступово запроваджувати в життя той високий ідеал, який накреслила їм наука і природня немінучість» [20, с. 168]. Отже, йому ближча парламентська держава, а не класово-робітнична. Це ще одне яскраве свідчення розходження з апологетами марксизму.

Соціалізм у баченні Івана Франка можемо означити як соціалізм громадівський. У програмній статті «Програма галицьких соціалістів», яка написана у 1881 році в співавторстві з Б. Червенським та Л. Інлендером, йдеться про те, що кожна громада повинна мати в своїх громадянських ділах повну самоупра-

ву, включаючи суд та військову оборону, зв'язки між громадами мусять ґрунтуватися на повній свободі дій та незалежності. Таке трактування соціалістичного суспільства, як суспільства вільних громад, конгруентне з принципами громадянського суспільства. Адже громадянське суспільство – це сфера недержавних інститутів і відносин. Історичний розвиток громадянського суспільства починається із самоврядних громад, а найбільш сталим його інститутом є сім'я. У «Програмі галицьких соціалістів» йдеться також про розвиток родини як ідеальної інституції. Такі елементи громадянського суспільства, як вибори органів самоврядування, свобода висловлювання та віросповідання, – наріжні камені польсько-української соціалістичної програми. «Майбутній устрій буде базуватися на якнайширшій самоуправлінні, ...релігія стане приватною справою [291, с. 452], ...на перший план ставимо повсюдне право вибору і виборності до парламентських органів, ...мусимо далі домагатися свободи спілкування і зборів, свободи мови і друку, запровадження вільних робітничих спілок» [291, с. 462–463], – декларує програма. І знову тут суперечності з позицією марксистів. Зокрема, Карл Маркс вважав громадянське суспільство буржуазним, оскільки воно породжує державу, що є знаряддям класового панування. Проголошення свободи віросповідання (релігія стане приватною справою) зовсім не в'яжеться з догмами наукового соціалізму, що базуються на атеїзмі. До того ж Іван Франко пише, що власність, яка в «Декларації прав людини» фігурує як одне з кардинальних, вроджених прав людини, втратила тепер для науки свій сакраментальний характер. Марксизм якраз виступає цим десакарлізатором власності та її знеособленням.

І. Франко ніколи не виступав як прихильник побудови держави за марксистським принципом, а як борець за права людини в демократичному суспільстві, що яскраво ілюструє випадок з «Програмою галицьких соціалістів». Первинна її назва «Програма польсько-української робітничої партії», а, отже, рефрен цього документа – рівність усіх національних груп. Польський

ідеолог соціалізму Б. Лімановський, видаючи цю програму в Женеві, перекрутив та сполонізував заголовок – «Програма польських соціалістів в Галичині». Іван Франко виступив із гнівним протестом і врешті-решт були переклеєні перші сторінки брошури. Отже, національна ідея виявилася пріоритетнішою над загальносоціальною. Історик Я. Грицак у книзі «Дух, що тіло рве до бою» пише, що проблема українського дуалізму патріотичних почуттів та соціалістичних переконань характерна для української думки кінця XIX початку – XX століття: «Ще у 1870-х роках російська преса звинуватила діячів Київської Громади, що вони в одній кишені носять томик Шевченка, а в іншій – книгу Карла Маркса» [40, с. 178]. Конфлікт із польськими соціалістами яскраво свідчить про те, що «Кобзар» Шевченка (національне) для Івана Франка був пріоритетнішим за «Капітал» Карла Маркса (соціалістичне). Якщо ж розуміти цей вислів буквально, то «Кобзар», який подарував Іванові Франку учитель Верхратський під час його навчання в Дрогобицькій гімназії, «був для юнака книгою откровення та моментом національного прозріння» [142, с. 175].

Іван Франко, розчарований діяльністю польських соціалістів, припиняє з ними співпрацю, що тривала з 1878 року, і починає співробітництво в народовських журналах та газетах. Згодом він також втрачає довіру до народовців, які вище за загальнонаціональні інтереси ставили компроміси з владою. У жовтні 1890 року Іван Франко та інші прихильники ідей М. Драгоманова створюють першу українську політичну партію, бо до цього часу партії москвофілів та народовців були лише групами без соціальної та економічної програми. Нова партія об'єднала передову інтелігенцію для захисту українства й дістала назву «Руско-українська радикальна партія» «Русько-українська радикальна партія в справах національних змагати буде до піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього руско-українського народу» [50, с. 303], – Іван Франко визначив завдання, які ставили перед собою її основоположники. У газеті «Громадський голос» з'являється публікація «Радикали і релігія» (пізніше видана окремим видан-

ням), в якій Іван Франко відкидає звинувачення в безбожності, що нею дорікали радикалам, і наголошує: «Не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступали, виступають і будуть виступати проти надуживань тих установ і обрядів до визискування, обдирання і отуманювання народа... Ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ: ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнським дусі» [293, с. 8]. Цей постулат промовисто свідчить, що «Русько-українська радикальна партія» відкидала принципи марксистського соціалізму, побудовані на матеріалістичній та атеїстичній ідеології, а стояла на позиціях поміркованого соціалістичного руху. Цей соціалізм можна було б назвати християнським, адже він сповідує ідеї справедливості, соціальної та економічної рівності, просвіченості мас та релігійності. Франкознавець О. Баган вважає, що програмні документи радикальної партії «засвідчують орієнтацію галичан на так званій «австросоціалізм», тобто на ті форми соціалізму, які вибрали більшість європейців і які утвердилися в пізнішу добу у вигляді поміркованої соціал-демократії, екстремістські ж ідеї соціалізму повели до витворення теорій комунізму та анархізму, що принесли жахіття масового терору в багатьох країнах світу» [3, с. 2].

Причини зміни суспільно-політичних поглядів Івана Франка характеризує С. Злупко: «Іван Франко завжди був еволюціоністом, гуманістом, українським патріотом. Власне ці фундаменти й призвели українського генія до нещадної критики марксистських доктрин уже в середині 90-х років XIX ст. Тому сприяло й те, що в той час кожному, хоч трохи об'єктивному, дослідникові було видно, що марксистські доктрини не підтверджені економічним і суспільним розвитком, їхня утопічність стала очевидною» [88, с. 309]. Не можемо погодитися із окресленням хронології (середина 90-х років XIX ст.) критичного переосмислення своїх попередніх поглядів Іваном Франком.

Цікавою з погляду означення його суспільно-політичних поглядів є стаття «Із історії робітницького руху в Австрії», що

з'явилася в часописі «Przegląd Społeczny» ще в 1886 році і яку передрукував у збірці «В наймах у сусідів». Політичні рефлексії Івана Франка над розвитком робітничого руху в Австрії становлять декілька суттєвих ремарок для означення його світогляду. По-перше, Іван Франко розмежовує соціалістичні теорії та їхнє практичне накладання на суспільний контекст тієї чи іншої держави. «Організації, творені самотужку на основі а priori прийнятих теорій, не вважаючи на хвилиний галас та розголос, завжди бувають пораненими плодами і розпадають ся, коли дійсно жите зі своїми різнорідними практичними потребами загляне їм в очи. Відси неминуха потреба звертати пильну увагу на той практичний бік сучасного розвою суспільної думки» [252, с. 31]. По-друге, він наголошує на несформованості політичного мислення в Галичині, а звідси й нездатності практично засвоювати ті чи інші теорії соціального спрямування. Звідси можемо зробити також висновок, що, популяризуючи соціалістичні ідеї, Іван Франко мав на меті насамперед ознайомити з ними широку громадськість, зорієнтувати її в актуальних та прогресивних надбаннях тогочасної політологічної думки, тобто підготувати ґрунт для нових суспільних зрушень, а не одразу витворювати новий ідеологічний напрям суспільного розвитку. Мислитель інтуїтивно проводить паралелі між засвоєнням соціалістичних теорій в Австрії та їх можливим функціонуванням у громадсько-політичному просторі Галичини. Рецепт суспільного прогресу, на його думку, у кожного народу свій і залежить від того суспільно-політичного «тіста», в яке потрапить «закваска» нової ідеї. «... Фабричні робітники австрійські, позбувшись пангерманських фантазій, догадають ся шукати в самій Австрії ґрунту для практичної діяльності і звернуть очи на своїх природних і самотужку можливих союзників – мужиків і робітників сільських. Тільки такий звязок, опертий на спільних інтересах усіх робучих верств, але не звязок із німецькою централістичною буржуазією, може довести до витворення сильної та тривкої партії людової» [252, с. 37].

Іван Франко подає своє бачення австрійської соціал-демократичної організації, в основі якої лежать ті ж марксистські догми, що є носієм ідей деспотизму та поневолення душ і думок людських. Уже тут проявляється його геніальна передбачливість щодо зла, яке несе в собі марксистсько-енгельсівська доктрина, адже соціал-демократична організація може стати не лише нещастям для монархії, а й для інших народів.

Банкрутство економічних ідей у політично несамостійному суспільстві Іван Франко окреслює у статті-відгуку на появу російського журналу «Свободная Россия» в Женеві. Він дослівно цитує принципові пункти програми нового видання і наголошує, що оцінює їх крізь призму національного питання. Редколегія журналу, з яким співпрацював М. Драгоманов, скоректувала свої соціалістичні погляди в контексті російської соціальної дійсності та змістила основні акценти своєї програми розвитку суспільства з економічних на політичні детермінанти. Зокрема програму видання, яка містилася в першому номері, Іван Франко зрозумівав словами – прагнення до політичної свободи. «Свого часу ми самі вірили в можливість боротьби за соціалістичні ідеали в сучасних політичних умовах Росії, але особистий досвід і спостереження російської дійсності та російського революційного руху привели нас до глибокого переконання, що у цей час в Росії не може бути жодних інших завдань, крім чисто політичних... Політична свобода сама по собі є благом; крім того ми переконані, що вона дуже важлива для кожного соціаліста хоча б тому, що без неї не може бути й мови не тільки про вирішення економічних питань у соціалістичному дусі, але навіть про серйозну постановку цих питань» [381, с. 1], – на цих засадах засновує свою редакційну політику прогресивне російське видання. Поняття «політичної свободи» ґрунтується на особистих правах кожного громадянина та самоврядних структурах. Знову ж таки зауважмо, що поняття політичної свободи є визначальним для громадянського суспільства. Основні концептуальні моменти програмної статті «Свободной России» імпонують суспільно-

політичним поглядам Івана Франка на цьому етапі формування його політичного світогляду. У цій статті підкреслено пріоритет національного над соціалістичним для Івана Франка, а також порушена проблема політичної окремішності українського народу. Він ставить риторичне запитання: чи можливо задовольнити політичні свободи при збереженні теперішніх державних кордонів?

Іван Франко розглядає суспільно-політичні погляди Ю. Бачинського в рецензії на його книгу «Ukraina irredenta» і тим самим виявляє свою позицію щодо соціалістичних теорій. Він на прикладі Ю. Бачинського обґрунтовує водночас і своє захоплення соціалізмом як новою ідеєю, яка мала реконструювати стагнаційну суспільно-політичну ситуацію: «Чільна часть укр. інтелігенції, особливо молодіж, разом з молодіжю російською, рвала ся наперед до ширшої політичної діяльності, переходила ріжні фази соціалізму, бунтарства, ходження між народ, пропаганди політичної революції...» [322, с. 478]. Публіцист проектує політичну постать Ю. Бачинського на себе, бо вважає його працю проявом української національної свідомості, то ж аналогічно, за власним сценарієм, передбачає еволюцію і його суспільно-політичних поглядів: «Я не сумніваю ся, що сам він швидко виросте з соціалдемократичного, простолінійного доктринерства, що вдасться в старанніші студії над конкретними фактами» [322, с. 483]. Марксистське вчення Іван Франко означає як «простолінійне доктринерство». Зауважимо, що він вживає не просто слово «доктрина», яке позначає «учення, наукову або філософську теорію, систему, керівний теоретичний або політичний принцип», а «доктринерство» – «сліпе, некритичне дотримання якої-небудь доктрини» [218, с. 237]. У статті «Отвертий лист до галицької української молодежи» Іван Франко дає своє визначення цього поняття: «Доктрина, се формула, супроти якої уступають на задній плян живі люди й живі інтереси. Доктрина, се уніформ, стрихулець, ворог усяких партікулярізмів. Доктрина, се зроду централіст, що задля абстрактних понять не пощадить конкретних людей і їх конкретного добробуту» [280, с. 12]. Ці слова

підкреслюють глибоку різницю між марксистським соціалізмом та соціалістичними ідеалами, які сповідував Іван Франко. «Автор без ніякої майже оговорки оперує соціалдемократичними термінами «буржуазія», «пролетаріат» так немов би ті соціальні типи в Галичині виступали так чисто, як у Марксовім «Капіталі». За проводом Енгельса та Кауцкого автор викладає матеріалістичний світогляд, в котрім находять ся готові формули для вияснення найсложніших явищ історичних: релігія – се витвір буржуазії, національність – се витвір буржуазії, національна держава – се витвір буржуазії і т. д.» [322, с. 482], – ці слова ще раз підтверджують, що І. Франко усвідомив вузькість марксистських постулатів, їхню короткозорість щодо історичних понять, нігілізм таких важливих, особливо для українського народу, явищ, як національність та національна держава. Соціалістичний ідеал публіциста, на відміну від марксистського, не був формальним, пустопорожнім науковим опусом, він базувався на наболілих соціальних питаннях Галичини, зокрема аграрному, на одній з основних умов людської екзистенції – свободі, добробуті кожної поодинокі людини.

Подальша публіцистика Івана Франка, хоч і означена ревізуванням та критикою марксизму, містить також певні «міжрядкові» обґрунтування його колишніх соціалістичних поглядів. Франків соціалізм був соціалізмом етичним, тобто таким, що намагався обґрунтувати соціалістичний ідеал на основі моральних засад. Це визначення відповідає суспільно-політичним поглядам Івана Франка. Про його етичний соціалізм пише також М. Стахів: «Франко перейнявся від студентських часів ідеалом етичного соціалізму. Його він виробляв у собі й поглиблював та затримав аж до схилку свого віку» [213, с. 13]. А. Річицький у книзі «Іван Франко – каменярь соціалізму» пише, що після ознайомлення з соціалізмом науковим Франко залишається «...на ґрунті не пролетарського, а буржуазного соціалізму» [194, с. 8]. І одразу ж пояснює, що до цього спричинили інтелігентність Івана Франка, його гуманістичні ідеали, любов до людей, а, отже, рамки класової боротьби були для нього завузькими. Полеміка Івана Франка

з Юліаном Бачинським – це полеміка представників різних течій, що сформувалися всередині Української радикальної партії. В УРП з самого початку були три крила: драгоманівське – на чолі з Михайлом Павликом та Кирилом Трильовським, марксистське – на чолі з Миколою Ганкевичем, Семеном Вітиком і Юліаном Бачинським, націонал-демократичне – Іван Франко, Євген Левицький, Теофіл Окуневський та Володимир Охримович. У 1895 році молоді радикали висувають пропозицію злитися з соціал-демократами (до речі, впливами соціал-демократичної доктрини, як ми вже зауважили, була позначена стаття радикала Юліана Бачинського «Ukraina irredenta»), за це Іван Франко гнівно таврує їх на вересневому з'їзді 1897 року: «Дивімося, щоби сьмо, шукаючи чуже не стратили своє» [40, с. 154].

У журналі «Житє і слово» за 1895 рік була надрукована стаття Івана Франка «З кінцем року», яка започаткувала його полеміку з Лесею Українкою. У ній Іван Франко критикує київських «драгоманівців» (соціалістів), звинувачує їх у захопленні теоретичними суперечками та орієнтацію на російські політичні течії: «Нині ми впевнилися..., що ані чужою мовою та літературою не будемо багаті, ані ласкою польських панів не будемо ситі, ані безполітична наука не оживить народа, ані безнаукова революція не підніме його» [243, с. 403]. У цьому одному реченні викладений весь Франків «соціалістичний досвід» – невдала співпраця з польськими соціалістами та розчарування в марксистському вченні. Стихийна пролетарська революція (безнаукова) та хисткість марксистських ідей – це не ті двигуни поступу, що так потрібні українському народу. І. Франко вважає, що наслідування російських та німецьких соціалістичних мод призводить до втрати зв'язку зі своїм народом. Він наголошує на хибності політичного вектора молодих радикалів. Адже вони тратять сили на боротьбу з російським царем, замість духовної та політичної праці на національному полі. Ця праця для І. Франка важливіша та корисніша для майбутнього України, ніж соціалістичні інтернаціональні зв'язки. Русійна сила, на думку Івана Франка, це –

освічене селянство, а не робітничий клас. У цій статті він вперше розкритикував наївність українських соціал-демократів, які вірять, що без вирішення проблем загальноросійського масштабу досягнення українського національного ідеалу не можливе. Іван Франко оцінює жертви української молоді заради ідей, які висувала російська організація «Народна воля», як марні. Він вважає, що безсмертна слава покрила б їх тоді, якщо б вони боролися заради майбутнього України. Закликає молодих радикалів не повторювати цих помилок, а братися до інтегральної, всебічної праці, що зробить нас «живою одиницею» серед інших народів. Ця критика викликала незадоволення серед соціалістів-драгоманівців, і Леся Українка, що входила до щойно заснованої групи українських соціал-демократів, дала гостру на неї відповідь у статті «Не так ті вороги, як добрії люди...».

Франкознавець М. Нечиталюк, досліджуючи авторство цієї статті, вважає, що це була, напевно, колективна відповідь політичного гуртка Миколи Ковалевського, до якого належала Леся Українка, і написана або за дорученням, або під його диктовку. Думки принципового програмного значення (наприклад, про робітництво як головну рушійну силу у визвольній боротьбі), що заперечували Франкову тезу про селянство, належали М. Ковалевському [169, с. 770]. У статті «Не так ті вороги, як добрії люди...» йдеться також про те, що осуд Івана Франка був на руку антисоціалістам, які навіть роздрукували цю статтю та поширювали. Леся Українка відстоює ідеї соціал-демократів та пише, що для розворушення народних мас треба, насамперед, політично свідомої інтелігенції.

Іван Франко відповідає Лесі Українці статтею «Коли не по конях, то хоч по голоблях», де пише: «Коли розбудите живий і сильний рух серед мас народніх по містах чи селах, то будьте певні, що є живого й чесного серед інтелігенції, і без вашого здобування пристане до него; а коли за вами масового руху не буде, то досить буде Лавровського туману або Плеханівської фразеології, щоб і вас самих здобути для ідей абстрактних і далеких від конкретних потреб вашого народа» [257, с. 255]. Якщо спочатку Іван

Франко поділяв ту частину соціалістичних ідей, які б допомогли розв'язати питання суспільної справедливості, економічного розвитку та розбудови українських промислів, то тепер побачив банкрутство тієї ідеї. Марксизм, у його теперішньому розумінні, – це пуста фразеологія, абстрактна ідея, далека від потреб народу. Жодна економічна та політична реформа не може відбутися без руху народних мас. І. Франко закликає молодих радикалів «ходити в народ», але не для поширення соціалістичних ідей, що є незрозумілим для народу, як це робили росіяни. Він радить по-вчитися у литовців, які допомогли народові здобути освіту. Результатом прометеївського подвигу, на думку Івана Франка, має бути те, що «народ привикає до політичної самостійності, знає своїх проводирів і чує себе з ними за одно, а рівночасно робить ся свідомий своєї національності і свого людського я, виховується і для політики і для цивілізованого життя» [257, с. 256]. А це прямий шлях до здійснення національного ідеалу.

На цьому полеміка закінчилася: Леся Українка не бачила потреби відповідати на цю статтю. Іван Франко підсумував дискусію новою статтею «З новим роком». У цій публіцистичній праці він ще раз наголошує на просвітницькій роботі для організації народних мас – духовно-культурне прозріння має стати для них хлібом насущним. Основою для політичної соціалізації особи мусить, насамперед, служити її освіченість, адже без знання та розуміння політичних процесів народ не зорієнтується в кон'юктурі епохи, і фата-моргана доктринерських ідей може звести його на манівці. Це розуміє також Іван Франко, тому й закликає працювати на полі науковим та культурним, мріє про закладення українського фонду для національних потреб [244].

Фактологічне підґрунтя під свою попередню критику марксизму Іван Франко намагається підвести у статті «Соціалізм і соціал-демократизм», що була надрукована в журналі «Жите і слово» за 1897 рік. Це була перша теоретична спроба проаналізувати природу соціалістичного руху та його ідеологеми, намагання ознайомити галицький люд з критикою соціалістичних теорій,

які були напрацьовані в той час. Стаття яскраво ілюструє ідейну еволюцію Івана Франка, яка завершилася його розчаруванням у соціал-демократичній доктрині. В основу статті «Соціалізм і соціал-демократизм» покладено аналіз брошури В. Черкезова «Сторінки соціалістичної історії. Вчення і дії соціал-демократії», де той на основі багатого фактажу досить переконливо критикує майже всі ідеї соціал-демократизму, доводить їхню антинауковість, а, отже, – повну історичну безперспективність. Але перед тим, як розпочати своє секціонування цієї доктрини, Іван Франко дає визначення соціалізму як великого культурного надбання, а не марксистської доктрини. Дефініція соціалізму як думки «про таку зміну суспільних порядків, яка б, зносячи всякі привілеї, всяке неволене і всякий визиск, позволяла одиницям і цілим народам якнайкраще розвивати ся» [302, с. 266] співмірна з Франковим гуманістичними, етичними поглядами. Скептично ставиться він до терміна «науковий соціалізм», яким оперують соціал-демократи, ті ж марксистки, що прибрали нову назву: «Соціалдемократи» дуже багато говорять про свій «науковий-соціалізм» немов би був надто ще якийсь соціалізм неуків» [302, с. 269].

Гостро критикує Іван Франко претензії марксистів на першовідкриття матеріалістичної діалектики, бо метод діалектики був давно відомий у суспільній філософії, як і «надвишок вартості», який визначили ще в минулому столітті А. Сміт та С. де Сісмонді. Він також звинувачує марксистів у плагіаті: «Люде, що називають себе соціалістами і повторяють кілька формул, кілька відрізаних жадань, малозначучих відривків із его [Роберта Оуена – Г. Я., А. Я.] широких соціалістичних концепцій, із его благотворної агітаторської діяльності!» [302, с. 274]. Роберта Оуена, якого марксистки називали утопістом, автор статті характеризує як засновника соціалізму, таким чином він позбавляє Карла Маркса пальми першості.

І. Франко вщент розбиває марксистський закон «концентрації капіталу» за допомогою добре аргументованої статистики щодо національного зросту багатства в Англії. Цей закон він на-

живає метафізичним, а, отже, абстрактним, таким, який не існує. Він доводить також безпідставність марксистського твердження про «всевладність держави». Цей постулат яскраво ілюструє суперечливості соціалістичного вчення про заперечення будь-якої експлуатації, з одного боку, і схиляння перед всевладною державою – з іншого. Івана Франка жахає думка Фрідріха Енгельса про невільництво як «великий поступовий крок» та про те, що без невільництва Греція ні в культурному, ні в політичному аспектах не змогла б розвинути. Іван Франко, на відміну від класиків марксизму, добре знає історію, а, отже, й те, що Греція під пануванням Туреччини щораз більше втрачала своє цивілізоване обличчя та скочувалася до стану дикості. Пророчими видаються слова Івана Франка: «...отся прихильність до невільництва у соціалдемократів належить до основ будучини» [302, с. 291]. А вже через двадцять п'ять років ідеал невільництва став ідеологічною платформою політики СРСР. Можемо зробити висновок, що публіцист детально вивчив марксизм, доглибинно проаналізував його ідеї, щоб зробити такий блискучий політичний прогноз на майбутнє, передбачити той час, коли автономна людська одиниця перетвориться на коліщатко та гвинтик у партійному механізмі. Іван Франко розгледів у теоріях німецького соціалдемократизму великодержавний шовінізм. Він цитує марксиста Бебеля, який писав, що Німеччина стане провідником у величезній боротьбі майбутнього завдяки вченню Маркса та Енгельса, і вважає: «Сі дивоглядні слова, так характерно соціалдемократичні через своє самохвальство, показують нарешті, на чім основували Маркс і Енгельс свою претенсію до всесвітньої диктатури: Німеччина – то голова всієї людськості, оба вони – найвисші світила свого краю, значить, найвисші, понад уся нетямучу людськість» [302, с. 270]. У цих словах публіцист виявляє своє розуміння фальшивості теорії космополітизму та інтернаціоналізму, якою послуговуються послідовники марксизму. Він розуміє, що ця німецька зверхність соціал-демократів є реальною загрозою для національного розвитку кожної держави.

Наприкінці статті Іван Франко зазначає, що якщо факти та аргументи в брошурі В. Черкезова правдиві, то це буде для сповідників соціалістичної доктрини важким і несподіваним ударом. Але правдивий соціалізм мусить позбутися хибних доктрин задля ідеї майбутнього повноцінного братерства усіх народів. Це ще один промовистий аргумент на користь того, що Франко твердо стоїть на позиціях загальнолюдської рівності та солідарності, яка базується на національній свободі та духовно-культурному розвитку.

Своїм обов'язком І. Франко вважав створення політичної партії, яка б стояла на національних позиціях. Він виходить з лав РУРП тому, що вона так і не перетворилася на партію захисту інтересів селян. У грудні 1899 року Іван Франко разом із Михайлом Грушевським та групою радикалів створили Українську національно-демократичну партію, програма якої побудована на нормах та принципах демократичного суспільства. І. Франко пише: «Відколи замість приватних прав і привілеїв основою державного життя зробила ся рівність усіх супроти права і свобода, від тоді в економічному життю починає переважати змагане до спільности, бо тільки в спільности й дружности може вповні виявити ся горожанська рівність» [272, № 8, с. 2]. Спільність, дружність, право, свобода – це основи його етичного соціалізму. До речі, М. Стахів вважає, що ця суспільна етика співвідноситься з основами християнської моралі. Представник драгоманівської течії – Михайло Павлик не може пробачити відступництва й оголошує Івана Франка політичним покійником. У відповідь на це Іван Франко друкує у «Громадському голосі» (1900 рік) статтю «Голос небіжчика», де пояснює причину свого виходу з радикальних рядів. З цієї публікації дуже легко зробити логічний висновок, що соціал-демократична доктрина Франкові зовсім чужа і, на його думку, ворожа українському національному питанню, бо життєдіяльність української нації, на думку Франка, залежить від її поліструктурності, від забезпечення різних соціальних верств.

Дуже різка оцінка марксизму та породженого ним соціал-демократичного руху у рецензії на брошуру А. Фаресова «На-

родники та марксистів». Франко обґрунтовує популярність соціал-демократичних ідей тим, що вони були прищеплені на російський ґрунт видатними вченими. Він також підкреслює утопічно-ілюзорний характер марксистського соціалізму: «Німецький соціал-демократизм... здобув собі багато прихильників серед молодіжі і навіть загалом серед освіченої громади, котрій він імпонує знанем будущини, простотою в ставляню і розв'язуваню найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що пок. Драгоманов у німецьких соціал-демократів називав «жидівською самохвальбою» [89, с. 186]. Публіцист подає свої певні евристичні твердження: він вважає, що ідеологічний напрям, започаткований Марксом, є ще більшою загрозою для українців, ніж російське самодержавство. «...соціал-демократизм стає ворожо, як против усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху» [89, с. 186], – пише Франко. Нівеляція національних почуттів, на думку Каменяра, це – ще гірше, ніж самодержавний тиск, адже соціал-демократизм відвертає від праці на рідному ґрунті.

Франко розуміє, що марксистська доктрина дуже вигідна для імперських амбіцій Росії, де під маскою соціалізму ховається прагнення знищити селянина-господаря. До того ж у ту пору розпочинався націогенез усіх європейських народів, а нації, що перебували під владою Російської імперії, навпаки, вступили в свою апокаліптичну фазу. Вихід з есхатологічного тупика російським самодержавцям підказав марксизм. Адже асиміляція всіх націй в інтернаціональну конструкцію одразу перероджувала образ Російської імперії з монстра, що пожирає народи, в месю нового соціалістичного майбутнього. То ж не випадково соціал-демократична доктрина мала більше повноважень на російському культурному полі (соціал-демократи видають книги, журнали), ніж український національний рух. Іван Франко вже вкотре у цій публікації повторює свою думку про антигуманність та безглуздість марксистської теорії. Він вражений, що тепер, коли

соціал-демократизм показав своє справжнє обличчя, коли його ідеї збанкрутували в Європі, ним захоплюється українська молода еліта. Отже, публіцист усвідомлює, що це доктринерство, яке ставить релятивні ідеї вище за духовні – свободу й поступ народу, не має місця серед ідейно-політичних доктрин світу.

Іван Франко звинувачує Маркса в профанації історії людства, зведення її до примітивної історії продукції. Мислитель вважає, що задоволення матеріальних потреб мусить йти в комплексі із задоволенням потреб духовних. Насамперед українці повинні здійснити свій національний ідеал, а потім дбати про економічні потреби. «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уянювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до него, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина» [286, с. 9], – пише він у статті «Поza межами можливого».

Критичний аналіз марксистського соціалізму та його продовження в політичній практиці соціал-демократизму Іван Франко подає у праці «Що таке поступ?» Він докладно відстежує етапи цивілізаційного поступу людства. Учений виявляє свою енциклопедичну обізнаність з ідеологіями соціалістичних течій і об'єктивно та аргументовано їх аналізує. Франко позиціонує еволюцію людського суспільства по висхідному шляху і трактує як дійсний поступ. Він детально аналізує вузлові пункти історичного розвитку – перехідні, переломні епохи та ідеології, якими тоді захоплювалося людство. Одна з таких контраверсійних ідеологій – комунізм, з якої вирости паростки соціалізму. Публіцист розглядає під національним мікроскопом мінуси комуністичного ладу: «Коли б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки спільність мусіла би мати певні границі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільности між людьми одної народности, одної мови, одної віри, одного ступня цивілізації, хоч і тут спільність високо освічених городян з низько освіченими,

иноді напівдикими селянами являється дуже сумнівною. Але як уявити собі потім відносини між різними народами та ступнями цивілізації? ...Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні? І як заводити комунізм: у одній громаді насамперед, чи починати від повітів, країв, чи ждати, аж його прийме відразу ціла держава. Як бачимо при самій думці про практичне переведене і можливі наслідки комуністичних думок (проб переведення їх на ширший розмір у новіших часах так і не роблено зовсім) показувалося стільки сумнівів і трудностей, що більшого числа прихильників цієї думки не могли собі здобути» [319, с. 128]. Іван Франко критикує майбутню «народну державу» соціалістів. До речі, ознаки цієї народної держави, про яку він пише, ідентичні з політикою, що її проводив Радянський Союз. Публіцист озвучив ідеї, які потім з'явилися в європейських філософів. Зокрема, З. Краснодембський у книзі «На постмодерністських роздоріжжях культури» пише: «Комунізм – радикальний гуманізм, що виріс з сучасної європейської культури. Це ідея згоди загальних інтересів. Але на місці обіцяної спільності з'явилося непрозоре суспільство» [117, с. 122]. Обіцяна соціал-демократами народна держава, що мала б стати гарантом людського поступу, на думку І. Франка, перетворилася б на велику народну тюрму. Адже основна її засада – це встановлення «опіки», що має виразні риси диктатури, над людиною. «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшенним тягаром на жите кожного поодинокого чоловіка. Власна воля, власна думка кожного чоловіка мусіла би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною» [319, с. 137–138]. Погляди Івана Франка на перспективу «народної держави» схожі з ретроспективною візією «імперії зла», яку подає Є. Сверстюк у книзі «Блудні сини України». Слова його: «Замість людини – маса, замість сім'ї – колектив, замість нації – трудящі світу. Бездомний перестав цінувати дім, пролетар втратив дбайливість господаря, байдужий перестав уболівати за всі живі творіння любові – і тут ідейний нігілізм у моральному підґрунті зійшовся з побутовим блат-

ним нігілізмом» [200, с. 14], – корелюють із твердженнями Івана Франка про те, що народна держава соціал-демократичного типу виховає людину-дегенерата. «І як легко при такому порядку підтяти серед людности корінь усякого поступу і розвою, і довівши весь загал до певного ступня загального насичення, зупинити його на тім ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільности, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволене з того, що є і шукають чогось нового» [319, с. 139], – продовжує змальовувати зловіщими фарбами картину комуністичного майбутнього Іван Франко.

На основі праць західних істориків соціалістичного руху В. Конштета та В. Черкезова Іван Франко у праці «До історії соціалістичного руху» намагається дослідити: чи «Комуністичний Маніфест» (1848 р.) – це плагіат, чи автономна праця класиків марксизму. Він, як справжній історик, прагне «слідити звязки суспільні та ідейні, які в'яжуть кожде людське діло з його попередниками, сучасниками й наступниками» [239, с. 139]. Іван Франко хоче провести границю між плагіатом та розвитком певних наукових ідей, тому в цій статті робить детальний порівняльний аналіз марксистської праці з маніфестом французького фур'єриста В. Консідерана «Принципи соціалізму. Демократичний маніфест дев'ятнадцятого століття», що був вперше надрукований у 1843 році. Порівнявши обидва тексти, робить висновок, що звинувачення В. Черкезова здебільшого правильні, адже в «Комуністичному маніфесті» Карл Маркс подає дуже багато суперечливих тверджень, що вказує на його бездумне переписування постулатів В. Консідерана. На думку І. Франка, найяскравішою характеристикою плагіату є запозичена марксистами думка про те, що стару буржуазну класову суспільність замінить спілка, яка забезпечить вільний розвиток як окремої людської одиниці, так і всієї спільноти. «Сей уступ, на мою думку, – пише І. Франко, – найсильніше доказує залежність Комуністичного маніфесту» від маніфесту Консідерана. Бо ж мета комунізму справді знести приватну власність средств продукційних, а,

по-друге, творене таких «вільних спілок»... зовсім не входило в програму комуністів, ані Маркса і опинило ся в маніфесті якось немов через недогляд. Бо ж кілька рядків перед тим К. М., вірний своєму революційному характерови, заявляє, що «пролетаріят через революцію стане пануючою клясою і як пануюча кляса насильно знесе старі відносини продукції» [239, с. 152].

Публіцистові більше імпонують погляди соціалістів-утопістів (фур'єристів), ніж соціал-демократичне доктринерство. Фур'єристи відкидали ідею насильного перевороту, заперечували будь-яку диктатуру в організації нового суспільного ладу, вірили в добровільні організації робітників та капіталістів. Ці постулати були однозвучні з гуманістично-етичними поглядами Івана Франка. Він уважав, що суспільний розвиток засвідчив вірність тверджень В. Консідерана, які базувалися на справедливості та гуманності, а не на виключно економічних та революційних позиціях.

Публіцист також відчував, яку небезпеку несуть футуристичні плани комуністів, адже їхня програма «пахне» державним деспотизмом та уніформізмом, який може гальмувати суспільний розвиток або стати джерелом нових революцій. І знову в цих словах перспекція в майбутнє. Іван Франко вірив в органічний розвиток суспільства як в матеріально-економічній, так і в духовно-культурній сфері, тому рішуче заперечував, що цивілізаційний поступ може відбуватися в контексті боротьби продукційних сил чи під час гегемонії одного класу над іншим. Оскільки пролетаріт він називає сучасним кріпацтвом, тому впевнений, що розвінчання міфу про месіанство Маркса й Енгельса допоможе зменшити фанатизм соціалістичних неофітів, і вони розпочнуть працю для досягнення соціальної справедливості, що ґрунтується на гуманізмі. Іван Франко сподівається, що теперішні та наступні покоління не будуть боготворити Маркса та його послідовників, не будуть проектувати за їхніми постулатами майбутні суспільства. «Добре буде, коли всі віруючі й не віруючі в нову релігію почнуть на її творців глядіти як на людей даного часу й оточення, що черпали свої ідеї з того оточення і переробляли їх відповідно до складу

свого ума, для людей свого часу. Таке глядіне уменшить у вірних і в невірних заїсть і фанатизм, улешить порозуміне, а через се й працю для осягнення великого ідеалу – соціальної справедливості на ґрунті гуманного чуття» [239, с. 152], – пише він.

Іван Франко критикує не лише соціал-демократичну доктрину, а й її українських та російських послідовників. У статті «Огляд літератури за 1906 рік» він приділяє багато уваги критиці марксистського журналу «Вільна Україна», що почав виходити в Петербурзі за сприяння Української соціал-демократичної робітничої партії. Іван Франко дуже толерантно критикує українських соціал-демократів за те, що вони поверхово збагнули це вчення, не зважаючи на підводні рифи його антинаціональних та антилюдських концепцій. Він дивується недалекоглядності нововірців соціалістичного руху, що безкритично передрукували статтю К. Каутського – «Національне питання в Росії», в якій йдеться про те, що лише Росія має права на вирішення всіх політичних чи соціальних питань народів, які входять до складу Російської імперії. Критикує публіцист також статтю Л. Бича «Революція і органи самоуправи», в якій такі соціал-демократичні постулати, як шкідливість капіталізму, класова боротьба, стають месіаністичними дороговказами до нової суспільної формації. Деміургів цих понять, ідеологів соціал-демократичного руху Іван Франко називає «малотямучими». Лише дуже обмежені люди можуть не помітити тих цивілізаційних здобутків, які принесло капіталістичне суспільство. Таврування капіталізму – таврування всіх його наукових прогресивних здобутків. «...Капіталізм створив новочасну науку й літературу, новочасні міста, комунікацію і філантропію, що він безмірно поширив серед народних мас просвіту, добре виховання та почуття солідарності» [278, № 12, с. 2], – пише І. Франко. Ці капіталістичні надбання він протиставляє соціалістичним, які поки що виявляють лише свою антинауковість, плагіатство, людиноненавистництво. Уся громадська діяльність Івана Франка, всі економічні та історичні розвідки – фрагменти боротьби за соціальну справедливість,

яку неможливо здобути для бездержавного народу, як це доводив зрілий світоглядно публіцист. Великою хобою українських соціал-демократів він вважає те, що «...вони не уявили собі гаразд свого національного характеру, не відчували того, що вони наперед українці, а потім соціал-демократи» [278, № 24, с. 2]. Іван Франко завжди почувався «наперед українцем», і цей вислів був рефреном всього його життя.

Дуалістичність трактування соціалістичних ідей у Західній та Східній Україні яскраво ілюструє стаття «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова». Інтерпретація соціалістичного вчення українським громадянством екстраполюється на їхнє розуміння Шевченкової місії. «Годі здумати собі повнішого контрасту, як те розуміє Шевченка на Лівобережній Україні, якого речником був і Драгоманов, а те, яке бачимо, хоч без такого глибокого і систематичного викладу, в Галичині. Там Шевченко важний головно як протест проти кріпацтва, проти заскорузлости та кастового егоїзму в суспільности, а тут як речник національних ідей, як поет, що обняв душею всю Україну, оживив її минувшину і п'ягнував тих, що мучили і мучать її» [305, с. 227], – трактуючи відмінність галицького суспільно-політичного світогляду від наддніпрянського, Іван Франко цим самим підкреслював відмінність свого світогляду від соціал-демократичного. Національні ідеї в нього були пріоритетніші за соціалістичні. М. Жулинський такі погляди Івана Франка пов'язує з його літературною діяльністю, оскільки соціалістичні ідеї впливали на зміст, форму, проблематику творців художнього слова, які прагнули викристалізувати національну ідею. «Іван Франко чи не першим зауважив, що науковий соціалізм Маркса-Енгельса являє собою загрозу для національного українського руху, тим, що він є явищем позанаціональним, космополітичним, що для нього «любов до народу і любов до поступу» нічого не важать» [74, с. 25].

Має рацію О. Семків, коли стверджує: «Починаючи з усвідомлення та констатації неприродності і шкідливості перенесення комуністичних ідей на український ґрунт, письменник поступо-

во перейшов до системного аналізу та предметної критики основ марксизму» [203, с. 110]. Іван Франко ніколи не був ортодоксом, навіть у період захоплення соціалістичними ідеями його раціоналізм превалював над емпіризмом. Він вивчав праці соціалістичних теоретиків (не лише Маркса, а й Лассалю, вчення якого марксистки означили як буржуазний соціалізм), аби збагнути, чи здатні вони забезпечити повнокровний соціальний та духовний розвиток для його народу. Проте навіть ранній соціалізм Івана Франка був протилежний марксистській доктрині, з якої потім виріс комунізм. У більш зрілому віці, коли публіцист досягнув основні соціалістичні ідеї, то зробив висновок, що це антигуманна, антинациональна доктрина і що його етичний соціалізм не має з нею нічого спільного. Іван Франко усвідомив, як пише дослідник його світогляду Дмитро Козій, що «марксизм не визнає ні свободи совісті, ні рівності громадян перед законом, ні братерства..., а Іван Франко високо цінував принцип братньої любові» [107, с. 28]. На нашу думку, соціалізм Івана Франка можна означити як персоніцентричний, тобто індивідуалістичний. Цей ідеологічний оксюморон публіцист означував як дві суперечності, що доповнюють одна одну, але є основою вільного розвитку людини в суспільстві: «Індивідуалізм і соціалізм, усупільнення на основі широкого і всебічного розвитку особистості – ось гасла – ні, одне-єдине гасло наших днів, теоретичне і практичне досягнення XIX століття в еволюційному розвитку людства» [349, № 238, с. 2].

Отже, спонукою до змін суспільно-політичних поглядів Івана Франка стало декілька причин:

- глибоке вивчення політичних, економічних, історичних праць світового значення (про енциклопедичні знання Івана Франка можна пересвідчитися навіть із статті «Що таке поступ?», у якій він не лише детально проаналізував еволюційно-цивілізаційний поступ людства, а й охарактеризував всі провідні ідеології XIX ст.);

- невдала співпраця з польськими соціалістами, завдяки якій Іван Франко розчарувався в постулаті «соціалістичного інтернаціоналізму»;

- нівеляція соціалістичними теоріями національних понять;
- аналіз політичних обставин та усвідомлення пріоритету національного над соціальним;
- відчуття свого національного призначення.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Що спонукало Івана Франка світоглядно еволюціонувати від соціалістичних до національних ідеалів?
2. Основні ідеї статті «До історії соціалістичного руху».
3. Про що полемізували Іван Франко та Леся Українка в журналі «Житє і слово» наприкінці 1895 – на початку 1896 років?
4. Чи варто розмежовувати поняття «соціалізм» і «марксизм» у світоглядній оцінці Івана Франка?
5. Як можна означити, на вашу думку, соціалістичні погляди Івана Франка?

Завдання № 1: Запропонуйте власну програму для політичної партії, яку міг би заснувати Іван Франко сьогодні.

Завдання № 2: Напишіть наукову статтю на тему «Еволюція світогляду Івана Франка: від соціалістичних до національних ідеалів».

Цікавий факт: 1896 року Іван Франко разом із соратниками мали на меті створити Русько-українську соціал-демократичну партію. Було утворено партійний комітет, до якого входили М. Павлик, Є. Левицький, І. Глинчак, М. Котиліак, Ю. Сидорак, М. Ганкевич, М. Бориславський. Цей комітет видав невеличку тристорінкову брошуру «Poklyk do robotnykiv Rusyniv», у якій йшлося, що соціал-демократична партія має бути створена обов'язково на національному підґрунті. На жаль, задум здійснити не вдалося!

2.2. Ідея державності та національний ідеал

Національне питання завжди було ядром багатоаспектної публіцистики Івана Франка, основою для його історіософських, економічних, політичних статей. Франкознавці досі дискутують:

який ідеал національного розвитку публіцист вважав найкращим та якого політичного устрою для України він прагнув. Згадаймо хоча б дискусію відомих істориків журналістики М. Нечитайюка та С. Костя навколо питання: чи був Іван Франко державником, а чи «можливість реалізації ідеї української державності (незалежності, самостійності) він бачив лише у майбутньому» [113, с. 74]. У цьому підрозділі намагатимемося розглянути питання національного ідеалу та ідеї державності в публіцистиці Івана Франка як адекватну відповідь на модернізаційні національні процеси у Європі.

Варто з'ясувати, що таке «національний ідеал» для Івана Франка. Мабуть, не варто звертатися до філософських чи політологічних словників, адже дефініцію національного ідеалу ми можемо знайти в його публіцистиці. «Усякий ідеал, – вважає Іван Франко, – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично лекших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать по за межами можливого» [286, с. 9]. Національний ідеал, на думку публіциста, – «ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє жите з сусідами) житя і розвою нації» [286, с. 8]. Публіцист одразу ж конкретизує, що цей ідеал – «ідеал національної самостійности в усякім погляді, культурнім і політичнім», і він «лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, по за межами можливого» [286, с. 9]. Для того, щоб правильно потрактувати цю думку Івана Франка, варто перш за все усвідомити, на якому етапі націотворення перебували українці та в яких суспільно-політичних реаліях функціонувала його публіцистика. Я. Грицак у праці «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» окреслює територіальний та духовний ареал галичан як «етнічне і цивілізаційне пограниччя» [42, с. 35]. «Етнічне пограниччя» можемо розшифрувати як етнічну багатоманітність здатних до націоусвідомлення ідентичностей. «У Східній Галичині поміщики були майже всі без винятку поляки, селяни – переважно русини, а євреї були по-

середниками між тими й тими в ролі корчмарів, торгівців, орендарів. До цього трикутника додавалася фігура німецького чи німецькомовного (переважно чеха за походженням) чиновника» [42, с. 36], – пише Я. Грицак. «Цивілізаційне пограниччя» характеризувалося міксом етнічно-релігійних груп, які розвивалися на осі східно-західно-християнське населення. Автор монографії справедливо зауважує: «У кінцевому рахунку успіх мав здобути той, хто зуміє подолати культурну прірву, яка відділяла здебільшого малограмотне здебільшого східнохристиянське населення від секуляризованої та вестернізованої еліти» [42, с. 42]. Два політичні напрями – москвофіли та народовці – не були спроможні на конкретні суспільно-політичні трансформації. Національний проект лише тоді був би успішним, коли б спрямовувався на витворення з етносу свідомої себе модерної нації, саме тому для Івана Франка він був поки що «поза межами можливого», бо для його здійснення мали відбутися національні трансформації як результат жертвованої національної роботи: «...Величезна дієва задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй відки-б вона не йшла, та при тім податний на присвоюване собі в як найширшій мірі і в як найшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жадна нація і жадна хоч і як сильна держава не може остояти ся» [280, с. 14].

Відомий дослідник питання формування національних ідентичностей Е. Сміт вважає, що в Європі існує дві моделі націотворення: західна (громадянська) та східна (етнічна). Західно-європейська модель, на його думку, має такі характерні риси: «Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія»; домінанта східної «наголос на спільності походження й рідної культури» [207, с. 20]. Український політолог К. Касьянов підтверджує, що українцям властива етнічна модель розвит-

ку [102]. Отже, можемо з певністю говорити, що в Галичині домінувала східна модель націотворення. Е. Сміт визначає шість головних атрибутів етнічної спільноти для її переродження у націю, які ми порівнюємо із націотворчими аксіомами Івана Франка:

Ентоні Сміт	Іван Франко
Групова власна назва	«Ми мусимо навчити ся чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційальних кордонів» [280, с. 15].
Міф про спільних предків Спільна історична пам'ять	«Ближші досліди над найстаршими пам'ятками нашого письменства, із яких багато ще жде опублікування, ...кинуть, надіюся, багато яснійшого світла на найдавніший доступний нашим дослідкам стан духового і культурного життя наших предків перед прийняттям християнства і в найближчих часах по тім пам'ятнім факті» [253, с. 179].
Один або більше диференційованих елементів спільної культури; [мова, звичаї, релігія – Г. Я., А. Я]	«Здаєть ся, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої иншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку иншу? Практик, утілітарист, не надумуючи ся ані хвилини, скаже: пусте питане! ...А тимчасом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродив ся і виховав ся, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш змінити ся з ким иншим своєю шкірою»» [234, с. 233].

Зв'язок з конкретним рідним краєм;	«Ми повинні – всі без виємка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомити ся з її природними засобами та громадськими болячками» [280, с. 15].
Чуття солідарності у значної частини населення	«Отсе моральне перероджене, яке вповні доконаєть ся, певно, не швидко, аж наслідком праці поколінь, та до якого імпульс кождий із нас повинен дати сам собі, власною постановою, буде першою умовою можности тіснійшого, дружного і продуктивного співділання нашого з закордонними Українцями» [280, с. 17].

Можемо зробити висновок, що майже кожен із перелічених аспектів постулював Іван Франко у публіцистиці ще за сто років до їхнього теоретичного формулювання. Проте він розглядав їх не лише на теоретичному, а насамперед на практичному рівні. Отже, формування нації з етнічної спільноти Іван Франко бачив як певний процес, тобто подолання всіх етнічних щаблів розвитку. Західні теоретики націоналізму вважають, що існує чотири рівні розвитку етнічних спільнот (за Д. Гендельманом): 1) етнічна категорія – «найвільніший рівень інкорпорації, коли існує усвідомлення культурної відмінності між групою і тими, хто поза нею, та кордонів між ними»; 2) етнічна структура – «така регулярна взаємодія між членами групи, коли з'являється деяка структура, здатна розподіляти ресурси»; 3) етнічна асоціація – «члени усвідомлюють свої інтереси та з'являються політичні організації, здатні обстоювати ті інтереси на колективному, корпоративному рівні»; 4) етнічна спільнота – «володіє постійною, фізично означеною територією, на додаток до політичної організації» [26, с. 214]. Спробуємо основні суспільно-політичні думки Івана Франка на ці пункти: етнічна категорія – публіцист наголошував

на культурних відмінностях між іншими етнічними спільнотами, які проживали на території Галичини, тобто українцями, поляками, росіянами (про відмінність національних психотипів йдеться у параграфі «Формування національної ідентичності як основи творення української нації»); етнічна структура – у публіцистиці Івана Франка вона виглядає як симбіотична співпраця інтелігенції та народу: «...Поки інтелігентна громада не зблизиться до народа, не стане з ним за одно, не підніме його до духових і політичних інтересів, доти й політичні обставини Росії не зміняться» [243, с. 405], а також етнічну структуру можна розглядати у контексті соборності Східної та Західної України; етнічна асоціація – участь у створенні радикальної, соціал-демократичної та національно-демократичної партій.

Усі ці етапи публіцист розглядав комплексно, то ж його здивувала стаття Івана Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування», що була надрукована в газеті «Правда», у якій йдеться лише про самостійність літературну, тому Іван Франко одразу ж відгукнувся на неї статтею «Література, єї завдання й найважливіші ціхи». Радянські франкознавці, характеризуючи цю полеміку, писали, що Іван Франко не міг не виступити проти націоналістичної статті І. Нечуя-Левицького [219]. Насправді ж це була полеміка двох письменників, що твердо стояли на національних позиціях. Підтвердженням цього є рядки з листа І. Нечуя-Левицького до І. Белея про враження з подорожі до Львова в 1875 році: «Пригадав я, як з вами та д. Франком ходили на Замкову гору... І приємні згадки про львівців несамохить виникають рядами, наче перед очима манячать... І все то були люди чесні, великі трудівники коло національної справи, що несли на своїх плечах дві праці: одну – службову скарбову, другу – приватну національну» [219, с. 52]. Іван Франко полемізував з Іваном Нечуєм-Левицьким, бо вважав, що в умовах бездержавності виробити конкурентоздатну національну літературу дуже важко. Літературознавець О. Куца зазначає, що Іван Франко в цій статті поставив важливе запитання: для кого має робитися національ-

на література і яку користь приносити [122]. Іван Франко стверджував, що треба акцентувати не лише на літературній самостійності, а й на політичній: «...Коли говорите о самостійності, то договорюйте вже до самих крайніх консеквенцій, а не уривайте на півслові...» [264, с. 9]. Публіцист вважав, що постановка питання про літературну самостійність народівцями (він думав, що публікація «Сьогочасне літературне прямування» – це програмна стаття редакції журналу «Правда») ще не свідчить про їхні прагнення до самостійності політичної. «...Українські народівці так давно вже балакають о самостійності, а й досі чи не вміли, чи не сміли договоритися до ясного і одвертого заявлення свого права на самостійність політичну» [264, с. 9], – звинувачував Франко в боягузтві, пристосуванстві та національній непритомності цих псевдопатріотів. У статті «Література, її завдання й найважливіші ціхи» йдеться також про безупинну працю на полі національної свідомості: «Всяка самостійність не там, де більше крику, а там, де більше самостійної, розумної праці...» [264, с. 9]. Хоча публікація хронологічно не відповідає рамкам нашого наукового дослідження, ми звернули на неї увагу тому, що вона – це перший камінь у підвалинах національного світогляду Івана Франка.

Дуже важлива для тлумачення поняття «національного ідеалу» у системі суспільно-політичних поглядів Івана Франка є стаття «Програма молодих українців» (1893 р.), яку відкрив для наукового світу професор М. Нечиталюк. Франкознавець вважає, що публікація цієї статті дуже важлива подія як для політичного життя України, так і для світоглядної еволюції самого генія. «Франко демонстрував свою солідарність з національними поглядами молоді генерации, що свідчило про глибокі зрушення в його світогляді на початку 90-х рр. у бік національного світогляду» [170, с. 6], – пише дослідник. «Програма молодих українців» – дискусійна стаття-відповідь публіциста на програму підпільного товариства «Братство Тарасівців», що з'явилася під назвою «Народна програма молодих Українців» у газеті «Діло». Стаття свідчить, що йому імпонують національні погляди молоді української генерации, проте дуже ба-

гато пунктів цієї програми критикує, вважаючи їх або ненауково сформульованими, або невідповідними політичним обставинам. Розгляньмо детальніше політичні «плюси» та «мінуси» програми в інтерпретації Івана Франка. М. Нечиталюк виокремлює моменти, з якими погоджувався і з якими полемізував публіцист: «Отже, він згоден з такими вимогами «Програми»: 1) про національну єдність і нерозривність українського народу, розмежованого державними кордонами Австрії і Росії; 2) про необхідність перенесення центру культурно-політичної роботи східноукраїнських політиків-націоналів до австрійської Галичини; 3) про скасування політичного режиму в Росії, «відміни сьогочасних обставин» для забезпечення «вільного розвитку і цілковитого вдоволення всіх моральних, просвітних, соціальних і політичних потреб українського народу»; 4) про здійснення «ідеалу людського ладу, в якому нема місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація, вряд з усякою другою, користується однаково рівним правом»; 5) про вимогу «повної автономії» і «дрібної децентралізації в Україні»; 6) про українську мову «як одну з найважливіших прикмет, що найдужче виявляє внутрішній зміст національний» [170, с. 6]. Франкознавець не звернув увагу на найважливіший момент, який стосувався питання національного ідеалу. ««Наука й життя українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона, потребує національної волі для своєї праці і поступу», – цитує Іван Франко «Народну програму молодих українців» і продовжує: «...Сумнівним є доказ, зачерпнутий з «життя українського народу», тобто з історії, бо ж, правду сказавши, жодного спеціально українського національного життя історія не знає. Україна жила до кінця XIII ст. спільним життям з усією удільною Росією, пізніше з Литвою, Польщею, Московою і Росією, а теперішній стан її є таким, що життя національне, самостійне, з кожного погляду, є тільки ідеалом, *pium desiderium* – та й то не всіх народних мас, навіть не усієї інтелігенції, але тільки горстки найсвідоміших, найпалкіших, котрі найживіше відчують тенденцію часу» [168, с. 475–476]. Отже, ці слова ще раз переконують нас,

що життя самостійне – це наразі лише ідеал, до якого мусить через національне самоусвідомлення прийти спершу національна інтелігенція, а потім і етнос. Багато аспектів з «Програми молодих українців» Іван Франко вважає необґрунтованими, наприклад, поняття «національна воля». «Як автори програми уявляють собі «волю національну»? Загалом воля є справою негативною (брак перешкод і перепон), отже, не може мати жодних позитивних рис» [168, с. 476], – пише він. Судження Івана Франка, на перший погляд, видається парадоксальним, адже він завжди сповідував вільний розвиток людської одиниці та надання їй якнайширших свобод. Зауважмо, що йдеться про волю національну, яка може бути лише наслідком розвитку національної свідомості, а відтак нелегкої національної роботи, найвищим щаблем етнічного самоствердження. До якого ж ідеалу прагнули молоді українці, якщо Іван Франко зазначав, що їх поділяє? Вони стверджували: «Для нас, свідомих українців, єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська та Україна Російська однаково нам рівні і жадні межі не можуть роз'єднати одного народу» [168, с. 479]. Декларація перспектив політичного оформлення українського народу в самостійну націю ідентична з поглядами Івана Франка щодо об'єднання двох Україн. Публіцист також вважає, що ті позиції, на яких стоять «молоді українці», можуть стати рушійною силою, яка подолає імперську міць Росії. Категоричний імператив представників «Братства Тарасівців» – «завсіди відрізняти свою націю від інших та підносити національне питання й право української нації скрізь, де це можливо» [168, с. 480], – давно був життєвим та творчим кредо публіциста. Іван Франко також погоджується з положеннями політичної програми про працю на моральному і науковому ґрунті для задоволення національних, моральних та соціальних потреб. «Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками до федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля» [168, с. 481], – цитує далі він. Таке твердження здається нелогічним, тому що перекреслює всю попередню розмову про політичні прагнення «молодих українців», але, як зазначає М. Нечитайлюк, Іван

Франко до таких тверджень про державний лад додає коментар: «Здогадуємось, що у цій фразі йдеться про федеративний устрій в дусі Драгоманова» [168, с. 481]. Цей федералізм у статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» Франко характеризує як такий, що базується на союзі громади з громадою, товариства з товариством. Мислитель також відзначав еволюцію світогляду М. Драгоманова: «В 70-тих, ба і в 90-тих роках він горячо протестував проти тих, хто закидав російським Українцям політичний сепаратизм..., та з другого боку бажав такого внутрішнього перестрою Росії, котрий би відповідав емо європейським ідеям про права людини, про самоуправу корпорацій, громад і кантонів» [305, с. 479–480]. Отже, фраза представників «Братства Тарасівців» про федеративність ладу в контексті попереднього їхнього твердження, про працю «на моральному і науковому ґрунті ідеалу людського ладу, в якому нема місця нації пануючій та нації підвладній» – це, на нашу думку, проголошення федеративної (союзної, спільної) демократичної співпраці у політичній, науковій та культурній сфері. Івана Франко листуючись з редактором чеського журналу «Слов'янський погляд» А. Черним, давав йому рекомендації щодо редакційної політики видання. Він писав: «Чи не ліпше би було наразі виключити політику, а обмежитися на науці та літературі, власно яко на тім одинокім ґрунті, котрий в'яже, а не розділяє народи» [128, с. 84]. Він цитує низку інших уривків з «Програми», яка звучить в унісон з його візією майбутнього України. Публіцист торкається питання державного устрою, але не подає своїх глибших думок із цього приводу. Бачення ідеї державності більше виражене у рецензії на книгу галицького соціаліста, члена Радикальної партії, Ю. Бачинського «Україна irredenta», у якій із соціалістичного погляду концептуально було обґрунтоване право і доцільність політичної самостійності України. Іван Франко схвалює основну частину його праці: «В одній половині автор виконав своє завдане – припускаю, що дуже добре. Се є власне та половина, що відслонює будучину України і дороги, якими піде єї розвій. ...Мені особисто вона дуже подобаєсь...» [304, с. 481]. Водночас критикує автора за спрощене розу-

міння складних історичних процесів, насамперед національної держави. Прямо протилежні погляди Юліана Бачинського та Івана Франка на зв'язок політичної та економічної незалежності. Юліан Бачинський у брошурі «Україна irredenta» зазначає: «Політична самостійність України то condition sine qua non (необхідна умова) її економічного і культурного розвитку, умова взагалі можливості її існування» [5, с. 423]. Іван Франко вважає, що досягнення політичної самостійності можливе лише у випадку подолання економічної залежності, тому дискутує з молодим радикалом. Юліан Бачинський доводить, що економіка України не постраждає у випадку розриву її зв'язків із російською промисловістю, адже галузі виробництва України, Росії, Польщі – ідентичні, а Іван Франко заперечує таку недалекоглядність молодого, бо Україна, яка має першість у цукроварстві, не може конкурувати з Росією та Польщею у вуглевидобувній галузі, рибних промислах, вівчарстві та шовкопрядстві. Отже, повна «відрубність» України від Росії означала б економічний крах української промисловості. І. Франко пише: «Звісно термін «політична самостійність» не треба розуміти зараз як цілковитий сепаратизм від Росії, як конечність сотворення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім єї устрою. До такого устрою пруть власне факти економічного життя, хоч би те, чого не хотів добачати Ю. Бачинський, що промисли ріжних територій Росії доповнюють себе взаємно, а коли між ними де в яких галузях іде боротьба, то головно між промислами Конгресівки і Московщини, а далеко менше між сими двома і Україною» [322, с. 482–483]. Але цей федеративний устрій публіцист не вважає кінцевим пунктом в самостійницькій еволюції українців: «...Нема ніякого сумніву, що Україна (беручи сей термін географічно) перемаже в конкуренційній боротьбі, бо має до сего більші шанси в своїм кліматі, в багатстві і доброті камяного вугля і безмірних степах пригожих для випасу величезних стад овець» [322, с. 482]. Повна політична незалежність для Івана Франка поки що має ідеальну, футуристичну форму, але мислитель впевнений: «А раз відчута буде – у кого з національних,

у кого з економічних причин – потреба політичної самостійності України, то справа ся ввійде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з него, поки не осунеться» [322, с. 482]. Найбільша цінність брошури молодого радикала, за словами Івана Франка, у відчутті потреби політичної самостійності, у демонстрації майбутнього розвитку України. Отже, він цілковито згоджувався з політичною окремішністю України в майбутньому, але на даному етапі розвитку національної свідомості та економіки українського суспільства, що не досягли ще свого апогею, вказував на неефективність самостійницьких постулатів Ю. Бачинського. Проте Іван Франко закликав його не покидати праці на ґрунті здобуття незалежності, він також висловлював надію, що Юліан Бачинський виросте з соціал-демократичного доктринерства, адже автор книги «Україна irredenta» вважав здобуття незалежності України лише перехідним етапом на шляху до української соціальної демократії. Іван Франко сподівається, що прийде той час, коли в громадській та публіцистичній діяльності молодого радикала чільною стане ідея політично незалежної України, а не соціал-демократичне доктринерство.

Через свій національно спрямований зміст стаття «З кінцем року», що з'явилася в журналі «Житє і Слово» (1896) не увійшла до 50-томного зібрання творів І. Франка. Рефреном статті стало питання «українського національного ідеалу». Автор звинувачує східноукраїнських радикалів у його неусвідомленні та критикує їхню тактику: «Як би ці люде були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були проняті, і як би повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народа, як би покладали були свої голови в боротьбі за той ідеал,...справа вільної автономної України стояла б нині і в Росії, і в Європі як справа актуальна...» [243, с. 407]. Український національний ідеал – це політична свобода України. Іван Франко чітко бачить, що для його здійснення потрібна національна самореалізація. Спостерігаючи за національно-визвольними рухами в інших країнах, він

робить висновок, що через реалізацію інтересів нації реалізовує себе поодиноким людиною як член цієї нації. Впевненість у переході національного ідеалу в політичну самостійність виражає витяг із статті «Коли не по конях, то хоч по оглоблях», яка з'явилася в контексті полеміки І. Франка з Лесею Українкою: «...при настанні політичної волі – чи се буде тепер, чи в четвер – з укр. нацією будуть числити ся, значить, політична воля пошанує єї краєві і національні особливости» [257, с. 258]. Можемо зробити висновок, що етнос лише тоді зможе стати нацією, коли відчує своє значення в політичній сфері. Однак Іван Франко розуміє, що без консолідації народу, без його спільної праці утворення політичної сили неможливе. Цю внутрішню національну консолідацію – інструмент, за допомогою якого нація зростає, самостверджується у світі та виконує свою місію – можемо назвати роботою народного духу. До речі, Г. Гегель у своїй філософії визначав державу як вияв своєрідності національного духу. Народний дух самоусвідомлював себе в релігії, мистецтві, праві, політиці, а отже, був еволюційним, а не революційним, стимулом розвитку держави. «Осягнути національний ідеал Іван Франко думав не зброєю, а правдою, працею і наукою» [58, с. 7], – писав Д. Донцов. Робота народного духу – це насамперед робота інтелігенції, і якщо вона не зуміє стати на чолі народу, коли впаде самодержавство в Росії, то «...будьте певні, що й найкраща конституція перейде над ним до дневного порядку і кувати ме на него нові ярма» [243, с. 407]. Він навіть чітко накреслює план просвітницької роботи серед селян у повітах, бо вважає, що народ треба розворушити в ім'я його інтересів, потреб. Головними в політичній соціалізації населення мають бути пропаганда та агітація, але, насамперед, його треба просвітити в нагальних правових та господарських питаннях. Українська еліта повинна не лише вертатись до народу в своїй просвітницькій роботі, але йти також поперед народу в праці науковій. Є. Маланюк у статті «Франко незнаний» зауважує, що якщо Шевченкова творчість була емоційним виявом, то «Іван Франко був явленням національного інтелекту» [143,

с. 70]. Наукову працю з «широ-національним характером» Іван Франко позиціонує як візитну картку нації серед інших мислительських народів. Публіцист дбає про те, щоб українська нація не загубилася в поросі віків, а зайняла гідне місце в соціокультурному універсумі. До того ж наукова праця – це дороговказ для українського народу на шляху до ери самостійного політичного розвитку. «Обов'язок національної інтелігенції, еліти – пробуджувати почуття національної гідності, формувати історичну та політичну свідомість українців, визначати національні інтереси й пріоритети, зберігати національну ідентичність та консолідувати націю» [76, с. 8], – так конденсує думки Івана Франка щодо ролі інтелігенції в пробудженні нації М. Жулинський.

Із цих практичних порад Івана Франка варто було б сформулювати програму діяльності української інтелігенції сьогодні. Світ дуже мало знає про сучасну Україну. Її візитівкою мали б стати українські культурні центри в інших країнах світу, українські кафедри у закордонних університетах, участь у культурно-мистецьких світових подіях, популяризація українських наукових ідей та видань у світі. Спільна національна робота можлива лише при умові об'єднання Східної та Західної України: «А блис-не краща зоря для України в Росії, то раз устроєну і введєну в обіг машину легко буде передвинути на інше місце, користнійше для єї розвою» [244, с. 7]. Публіцист має на увазі перенесення наукового центру з Львова до Києва, а це станеться, коли Київ буде столицею об'єднаної України. Ці слова є незаперечним вираженням ідеї соборності, яку українські політологи вважають «однією з найстаріших етнополітичних ідей» [124, с. 417]. «Іван Франко обгрунтовував необхідність єднання українського народу та українських етнічних земель, можливість існування окремої української політичної одиниці поза Російською та Австро-Угорською імперіями. Він уважав, що до єдиного духовного, культурного, наукового, а пізніше й політичного українського простору мають бути залучені як Наддніпрянщина та Галичина, так і обов'язково Буковина та Закарпаття» [150, с. 94], – ствер-

джує дослідниця питання соборності у творчості Івана Франка Н. Микитчук. Єднання, у розумінні Івана Франка, має відбутися спершу на інтелектуальному рівні через взаємообмін ідеями та концепціями. Стаття «Отвертий лист до галицької української молоді» висвітлює думки Івана Франка про розподіл інтелектуальних ресурсів між галичанами та наддніпрянцями. «Та проте є у нас дещо таке, що може стати в пригоді Українцям у Росії. Маю на думці той практичний змісл, – пише публіцист, – привычку більше подивляти я до конкретних фактів, як до теорій, і більше вироблену привычку до публічного житя, до організації і парламентаризму» [280, с. 19]. Наддніпрянці у свою чергу можуть прищепити галичанам «ширший, свобіднійший світогляд, щирійші і свобіднійші товариські форми», та посприяти «енергічнійшій реакції против усякої моральної гнилизни» [280, с. 16]. Духовне єднання на рівні інтелігенції пришвидшить політичне та територіальне єднання на рівні народу, адже інтеграція народу – це націотворча мета. Великі надії автор покладає на молодь, якій суджено втілити його омріяний національний ідеал. Він закликає її «навчити ся чути себе Українцями», але це почуття не може проявлятися у загумінковому патріотизмі та на словах, а мусить мати певні практичні наслідки. Моральне переродження української нації мусить стати результатом праці над згуртуванням народу на основі його мови, традицій, звичаїв, ментальності. Мобілізація сил, здобування знання, праця над собою – спричинить суспільні зрушення та метаморфози в українському суспільстві. Самостійницькі погляди Івана Франка проявляються у словах: «...Велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичному житі всміхнеть ся хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [280, с. 19]. Мислителя дуже непокоїла інтелектуальна амбівалентність суспільства і, як наслідок, те, що українці могли не скористатися доленосним політичним шансом. Хочемо підкреслити, що таке занепокоєння було першим проявом «страху неготовності», який дуже яскраво схарактеризувала О. Забужко: «Страх него-

товності пронизує всю публічну діяльність Франка (1890–1900-х років)» [78, с. 73]. Ю. Левенець подав схожу характеристику: «... Своєрідна модифікація «екзистенціального страху» – без перебільшення пронизує всю публічну діяльність І. Франка 1890–1900 років. Цей стан зумовлює між іншим, за думкою деяких дослідників, і її дивовижну різнобічність, адже ж «треба всего на всі боки» [124, с. 226]. Екзистенціальний страх – це страх за можливість існування не лише нації, а й етносу. Публіцист намагається знайти хоча б якісь національно позитивні моменти тієї епохи, аби таким чином ствердити неперервність національної екзистенції, тобто конструювати своєрідний національний міф. Ю. Левенець вважає, що національний міф – це символічне сприйняття історії, кодування великої кількості ситуацій в одному тексті. Публіцистику Івана Франка ми не можемо розглядати як генерування міфів (для цього більше підходили б рефлексії над його поезією), а швидше за все як їхню реконструкцію, продовження традиції, основою якої є національна ідентичність. Г. Касьянов, посилаючись на дослідження американського ученого Дж. Армстронга, пише: «Міф, – зауважує американський учений, – це інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення» [102, с. 285]. Реконструювання національного міфу про безперервність самосвідомості української нації можемо простежити у рецензії Івана Франка «Михайло Драгоманов. Пропащий час. Українці під московським царством» на працю М. Драгоманова. Публіцист критикує М. Драгоманова за однобічне сприйняття історії: «Основна думка М. Драгоманова, що весь час, проведений українським народом від 1654 р. до 1876 р., був страченим часом, видається мені занадто песимістичною» [292, с. 112]. Він наводить власні аргументи, які свідчать про можливість національного, хоч і політично несамостійного, розвитку під Росією: «московське правительство в тім часі здужало приборкати татарську орду, яка протягом 300 літ майже ненастанно пускала кров із українського національного організму»; «виперла турків за Дунай»; «зруйну-

вала Польщу як державну організацію»; «українське слово...все таки ожило при кінці XVIII віку...»; «часи петербурзької основи і недільних шкіл» [292, с. 112]. Ці тези виразно ілюструють не національну стагнацію, а поступальний рух, хоча із дещо сповільненою темпоральністю, тому варто говорити про інструменталізм міфу, що дозволяє національній свідомості не втратити себе у несприятливих суспільно-політичних обставинах. Г. Касьянов вважає, що кожна політична еліта реформує міфи попередньої епохи для легітимізації власних політичних амбіцій [102, с. 290]. Реформування міфу національної ідентичності крізь епохи Іван Франко простежує також у статті «Ukraina irredenta»: «Українське питання переходить в новіших часах дивні фази розвитку. Від коли при кінці XVI віку унія з Польщею... кинула між Українців сильний фермент і збудила перші проблески національного почуття, першу свідомість національних інтересів, відрубних від інтересів польських (почуте відрубности від Московщини збудило ся і виступило досить різко вже в другій половині XVII віку), бачимо серед українського народу і серед української суспільности певне аналогічне, хоч не паралельне хвилюване тої свідомості і того почуття» [322, с. 471]. Хочемо наголосити, що Іван Франко розглядає паралельно розвиток національної свідомості у Західній та Східній Україні, щоб іще раз наголосити на важливості її соборності. Отже, національну свідомість, як свідчить стаття, не треба творити, а реанімувати. Варто наголосити, що, на думку Івана Франка, національна свідомість могла скріпнути на культурній та економічній основі, але неадекватний суспільний розвиток спричинився до її зниження: «...Обсяг его інтересів звужуєся до границі власної хати, власної громади, що розуміне державного устрою стає ся так само міфологічне, як релігія, як прімітивне розуміне природи» [322, с. 473]. Маємо всі підстави стверджувати, що основна мета творчості Івана Франка – не законсервувати національний міф, а перетворити у свідомості галичан міфонім (власну назву, тобто уявлення «власної хати» як кінцевої мети своїх прагнень) на апе-

лятив (загальну назву, інтереси власної хати як частина загальних національних прагнень). До речі, неабияка журналістська майстерність Івана Франка полягає у вмінні спроектувати одна на одну три часові осі: минуле (нарис розвитку національної свідомості за сто років), теперішнє (критичний аналіз праці Ю. Бачинського «Ukraina irredenta»), майбутнє (власні прогнози та думки не лише з приводу національного розвитку, а й перспективне значення праці молодого радикала), а, отже, поєднати три блоки: історичний, полемічний, логічний. Отже, трансформація національних міфів – ще одна сходинка до досягнення національного ідеалу.

На зламі століть, у 1900 році, з'являється найепохальніша стаття Івана Франка «Поза межами можливого». Публіцист категорично заявляє про національне самоствердження українців. Національний ідеал – ідеал повного, нічим не обмежуваного життя і розвитку нації уміщує в собі ідеали соціальної рівності і політичної волі, тобто поєднує персоналістичну та колективістську світоглядні тенденції. Він також є кордоцентричним, бо не лише усвідомлюється, а й відчувається серцем: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до него» [286, с. 9]. Національний ідеал мусить пройти крізь національну свідомість, бо інакше він назавжди залишиться поза межами можливого. Франкознавець Ф. Медвідь стверджує, що Іван Франко у цій статті реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для національної самостійності. «Адже добре відомо, що національна свідомість...на базі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення: 1) етнічної спільності; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі» [147, с. 171]. Іван Франко наголошував, що поки що національний ідеал для нас ще нездійснений, але відсутність прагнення до нього може призвести до вже відомих сумних ви-

падків «потонення в общеросійським морі» та до зневіри і апатії. Боротьба за самостійність, яка чекає українців, буде виснажлива. В. Здоровега вважає, що стаття «Поза межами можливого» – «пророче передбачення неймовірних зусиль, найтяжчих жертв, мук, терпінь на шляху до реалізації задуму» [84, с. 177]. На жаль, у цьому ми мали можливість переконатися на гіркому історичному досвіді. Ідеал Івана Франка – це політично незалежна унітарна держава, навіть «консолідування міжнародних союзів» він вважає не на часі. Підкреслюємо, що цей ідеал – це ідеал майбутнього. Професор з Массачусетсу, Рой К Мекрайдіс, вважає «Діапазон їх [етнонаціональних рухів – Я. Г., Я. А.] досить широкий – від прагнень до цілковитої незалежності і здобуття державності до вимог «самоуправління» [148, с. 242].

Думку про право українського народу на національний розвиток Іван Франко продовжує в публіцистичному діалозі «На склоні віку. Розмова вночі перед новим роком 1901». Сюжет цього твору побудований на розмові трьох персонажів, що по своєму характеризують минуле ХІХ століття. Це песиміст Зенон, який критикує це сторіччя, та оптиміст Іларіон, який похвально відгукується про минулий вік, та його сестра Єфрозинія, що вважає основним досягненням минулих ста років – жіночу емансипацію. І саме в уста оптиміста Іван Франко вкладає свою думку про основний позитив ХІХ століття – національний онтогенез. Іларіон каже: «А для такого великого діла, як відроджене і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключности, односторонности чи, коли хочете, шовінізму» [270, с. 141]. Іван Франко в цих словах виражає переконання, що без віри в свій месіанізм національний рух не здобуде належного динамізму. Потрібна певна національна ідеологія – система національних базових цінностей, яка б змобілізувала суспільство, зарядила державотворчою енергією. Порція здорового шовінізму, як ідея винятковості нації, на якій наголошував Іван Франко, не завадила б українцям і в наш час. Відомий український публіцист М. Жулинський пише: «Треба відкривати

Україну в собі – тільки так можна набути втрачену Батьківщину. Тільки за умови набуття власної Батьківщини можна подолати комплекс меншовартості, національної неповноти» [77, с. 36].

В історичному нарисі про розвиток культури й цивілізації «Що таке поступ?» Іван Франко розглядає енгельсівську, марксовську, соціал-демократичну концепцію держави. Він, на жаль, не подає свого бачення форми державного правління в Україні, хоча зауважує, що федералістичний устрій може призвести до негативних наслідків, а людина може бути щаслива лише в рамках власної нації.

Найчіткіше про здобуття повної політичної волі висловився Іван Франко у статті «Свобода й автономія», що була написана з приводу революційних подій у Росії 1905 року. Адже російська революція поставила на кін історії національну долю народів, що входили до Російської імперії. Іван Франко розмірковує про те, який державний устрій буде найкращий для вільного розвитку народів. Якщо розглядати теоретично такий державний лад як автономія, то він, вважає публіцист, якнайтісніше пов'язаний з питанням громадянської свободи. Але Іван Франко застерігає, що насправді поняттям «автономія» дуже часто прикриваються антинаціональні наміри. Свої слова він підкріплює екскурсом в історію середніх віків. «...Думаю, що покликком нашим у сю пору не може бути ані автономія *sans phrase*, ані федералізм *sans phrase*, але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав, а вже на тій основі автономія національності» [299, с. 292], – виважено й впевнено твердить. Франкознавець М. Нечиталюк так розуміє Франкову думку про свободу й автономію: «Іван Франко висунув чимало передумов, без яких не може бути навіть мови про національну автономію. Він переконаний, що без забезпечення найширших політичних свобод для кожної людини, без «рівноправності всіх горожан держави», без проведення радикальних змін в суспільстві, без цього політичного фундаменту всякі розмови про автономію – порожня фраза. У великих централізованих державах, де панує політична

неволя для національних меншин, не можуть існувати політично вільні національні автономії» [163, с. 275]. Робимо висновок, що найвищий концепт для Івана Франка – політична воля, яка допоможе нації обирати власний шлях державного розвитку.

Своє розуміння національного ідеалу як повної політичної свободи, що не базується ні на автономії, ні на федерації, Іван Франко окреслює в статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова». Він відкидає постульований Драгомановим «ненауковий демократизм, ...по якому український «народ», се лише мужики та робітники, plebs, що говорить українською мовою» [305, с. 239]. Поширення цієї доктрини мало б згубний вплив на українську суспільність, зокрема, на інтелігенцію, а в результаті українська нація перестала б існувати. Публіцист критикує М. Драгоманова, бо у його ідейному арсеналі «...не було поняття нації як чогось органічного, історично кінцевого, нерозривного і вишого над усяку територіальну організацію, чого не заступимо ніякою непертою на ній автономією» [305, с. 240]. Це не лише дефініція Франкового національного ідеалу, а й його концепт нації, як неперервної історичної тяглості, що базується на вертикальній (продукування нових ідей) та горизонтальній (передача з покоління в покоління) духовній мобілізації народу та повній волі щодо політичних утворень. Реалізацію цього національного ідеалу він вважав важливою не лише для українців, а й для інших народів. Івана Франко написав рецензію на книгу Т. Герцля «Єврейська держава. Спроба сучасного розв'язання питання», у якій обґрунтовує право євреїв на національне самовизначення та на окрему політично-територіальну одиницю. Погляди Т. Герцля йому імпонують, про це свідчить також розмова українського та єврейського націєтворців, що відбулася у Відні в 1892 році. Іван Франко запитав, чи здійсненна ідея відбудови єврейської держави, яка дуже його зацікавила, бо є «начебто рідною сестрою нашої української ідеї відродження української держави». На це Т. Герцль відповів: «Чому би ні... Навіть найблагородніша ідея буде здійснима, якщо тільки зможе збудити запал в найширших масах

народу і висуне з лона захисників таких, що будуть готові на мучеництво... Мойсеї не народжуються кожен день, то правда; вони формуються під зовнішнім гнітом» [241, с. 334]. По довгій мовчанці, як засвідчував В. Щурат, Франко потиснув Герцлеві руку і сказав: «Тут признаю панові повну рацію» [241, с. 334].

Цікава для нашого дослідження остання стаття Івана Франка під назвою «Легкомисність чи щось інше?», якою він відгукнувся на публікацію Л. Цегельського «Румунія, Росія і Україна» в «Ukrainische Nachrichten». Він з обуренням сприйняв пропозицію Л. Цегельського, який пропонував «утворити між Росією й Румунією державу-пuffers (буфер – Г. Я., А. Я.) на українській території» [161, с. 136], а також віддати Румунії Бессарабію. Франка-політика обурюють спроби представника «СВУ» перекроїти політичну карту світу, жертвуючи при цьому частиною України: «Др. Цегельський ...бере на себе ролю щедрого магната, якому нічого не значить дарувати Румунії півміліона своїх земляків...» [161, с. 136]. Про розходження Івана Франка та представників СВУ в національному питанні свідчать також фрагменти його листування з редакцією «Ukrainische nachrichten». Іван Франко писав: «Очевидно ваше розуміння визволення України відмінне від могого і я поки що не хочу влізати вам на дорогу» [73, с. 60]. Це відповідь на лист редактора Володимира Дорошенка, де той зазначав, що переклади поезій Шевченка, які прислав Франко, друкуватися в «Ukrainische nachrichten» наразі не будуть через їхній слов'янофільський, антипапський та антинімецький зміст. Ця позиція Івана Франка вкотре підтверджує його змагання, за будь-яких політичних обставин, до самостійності України.

Останнім акордом прагнень Івана Франка є його передсмертна розмова із племінником, який його доглядав. «Дорогий Васильку, – сказав Франко, – я все життя присвятив боротьбі за наш нарід, за його права і волю, за незалежність української держави. Але дух мій, Васильку, залишиться на українській землі й буде далі кликати наш нарід до боротьби за свої права й волю, аж поки не повстане суверенна й незалежна українська держава» [179, с. 14].

Національне питання у Івана Франка нерозривно пов'язане з демократичними принципами розвитку суспільства. «...Все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав, а вже на тій основі автономія національності» [299, с. 292], – пише він про демократію як серцевину, з якої виросте політично незалежна нація. На взаємозв'язку націоналізму та демократії акцентують і сучасні дослідники, зокрема професор соціальних наук Гарвардського університету Лія Грінфелд: «Націоналізм був формою, в межах якої з'явилася демократія, що містилася у національній ідеї так само, як метелик у коконі» [48, с. 530]. Ескіз демократичних засад розвитку українського суспільства Іван Франко подав ще в одній з перших своїх статей на суспільно-політичні теми, яка, хоч і була позначена соціалістичними впливами, містила стрижневу ідею розвитку суспільного життя для «робучих людей». Головна ідея статті «Чого хоче галицька робітницька громада» – свобода та рівноправність кожної людини. Представники галицької робітницької громади, на відміну від марксистських пролетарів, – усі члени суспільства, які працюють на його користь та мають право брати участь у всіх процесах суспільної інфраструктури, тобто повна відсутність дискримінації через будь-які ознаки: «Щоби кожна людина, чоловік чи жінка, були свободні і мали б зовсім рівні права у всім до всього» [315, с. 161]. Ще один важливий аспект цієї статті – самоврядність громад: «Щоби кожна громада в своїх громадських ділах мала повну самоуправу, могла б з ким її воля входити в зв'язки та спілки» [315, с. 161]. Варто наголосити, що найвищим ступенем організації демократичного ладу якраз і є самоврядування.

Важливий демократичний принцип – загальне виборче право, що зафіксував Іван Франко у низці своїх статей. Стаття «Скривдження Галичини» підкреслює нерівномірний розподіл посольських квот у сейм по різних округах: «У Австрії в цілому один посол припадає на 66004, а в Галичині на 103 601 цивільних людей» [371, с. 1]. Урядові програми, спрямовані начебто на від-

родження демократичних засад голосування, – це чергові фікції. Цікава стаття про таємне голосування в Австрії «Іронія таємного голосування», яка розповідає про ініційовані урядом махінації під час виборів. Іван Франко наводить приклад, що в Дрогобичі, Бережанах та Бродах за опозиційного кандидата віддано по 80 голосів із 100, а комісія зарахувала по 20 із 40 голосів [362]. Неправомірні урядові дії під час виборів Іван Франко аналізує в статтях «Виборчий вертеп», «Вибори і стан облоги в Галичині», «Під викликом святого Стефана» та ін. Найповніше про методи, які використовував уряд, щоб позбавити виборчого права галичан та сфальсифікувати вибори Іван Франко пише у статті «І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття)»: «Русини не мають ані одного свого посла в соймі, хоч на 500. 000 жителів повинні мати, і хоч по впровадженню конституції в Угорщині мали їх кількох. Не мають тому, що в Угорщині вибори переводять ся так, як певно ніде в краю, хоч би тільки на пів цивілізованім. Лісти виборців фальшують; тих, котрі мають право голосувати, тисячами з ліст вичеркують, коли нема певности, що вони будуть голосувати за урядового кандидата; натомиць тих, що готови голосувати на всякого любого урядового кандидата, втягають в лісти, хоч би вони не мали права голосування. ...Коли мимо всяких перепон віддасць який Русин голос на свого кандидата, його гонять, переслідують на кождім кроці, гнетуть, а нераз і гублять і то не лише його самого, але навіть цілу его родину. Виборців, що не голосують на любого уряду мадярському кандидата, провадять жандарми з насторомленими багнетами, як злодіїв і душоубців. Неурядових виборців спиняють як мож від голосування, а коли вона належать до армії, то перед голосуванням покликають їх до війська. Перед виборами, а особливо під час самих виборів насилають у села багато війська і жандармів. На урядового кандидата покликають голосувати навіть таких, що їх тоді нема дома, очевидно вони голосують через різних заступників, по найбільше жидків. Навіть умерші мають таких своїх заступників» [250, с. 8]. Політичні права галичан держа-

ва не захищатиме, оскільки «Наша конституція так прикроена, що нашому народови, хлопському і вбогому, безмірно утруднює розвій і змушує його чим далі, тим більше лишати ся по заду других народів» [294, с. 90].

У низці статей Іван Франко також наголошував на комунікативній інфраструктурі, яка полягає в здійсненні громадянського діалогу з його ідеологічним плюралізмом та є важливим інструментом реалізації демократичних засад. «Обговорюймо всяку річ явно і отверто... Викажім щиро, що в кого на думці, всі маючи на увазі одно – добро загальне, без нічєї кривди» [276, с. 65], – закликає Іван Франко до комунікативної консолідації українське суспільство. Багато уваги він приділяє питанню громадянського консенсусу. Тріада полемічних статей «З кінцем року», «Коли не по конях, то хоч по голоблях», «З Новим роком» – містить концептуально-засадничі моменти консолідації української нації на спільному культурному та національному ґрунті.

Своїм народним обов'язком І. Франко вважав створення політичної партії, яка б стояла на національних позиціях. Він разом з М. Грушевським та групою радикалів створює Українську національно-демократичну партію, програма якої побудована на нормах та принципах демократичного суспільства. Політична частина програми містила три основні пункти: 1) автономія, 2) виборче право, 3) політичні свободи. Принципово важливим для Івана Франка було питання пропорційно репрезентованого, безпосереднього, загального виборчого права, скорочення часу військової служби, скасування податків, заснування громадських інституцій, удержавлення іпотечних кредитів, викуп землі для селян, приватна власність. Основним засобом для «лікування» усіх цих проблем, на думку публіциста, є органічна праця. «Отже, як у живім тілі без огляду на те, чим його годувати, відбуває ся дихання, обіг крові, переміна матерії, так само в нашій народній тілі без огляду на всякі иньші обставини мусить іти жива і чим раз живійше економічна праця одинична і спілкова» [272, № 9, с. 1], – вважає він. Іван Франко дуже скоро розчарував-

ся у новоствореній партії, адже не бачив справжньої практичної роботи за голосливими фразами.

Можемо зробити висновок, що національний ідеал Івана Франка – це успішний політичний, економічний, культурний шлях від етносу до нації, який мусить пройти етапи: етнос → нація → політична воля (федералізм, автономія) → самостійна держава. Політична воля – це реалізація основних демократичних принципів розвитку українського суспільства (свободи слова і друку, загального виборчого права, громадянського консенсусу, самоврядності громад), що залишаються актуальними й нині.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте дефініцію «національний ідеал» за Іваном Франком.
2. Ідея соборності в публіцистиці Івана Франка.
3. Які основи реалізації демократії, що актуальні до сьогодні, виокремлював Іван Франко?
4. Які етапи мали пройти українці від етносу до власної держави за Іваном Франком?
5. Як можна означити націоналізм Івана Франка? Чому?

Завдання № 1: Напишіть промову від імені Івана Франка на тему «Ідея українського державотворення сьогодні».

Завдання № 2: Віднайдіть, використовуючи бібліографічний довідник О. Мороза, польськомовні статті чи кореспонденції Івана Франка, присвячені виборчому праву в Галичині у 90-х роках XIX століття. Опрацюйте та перекладіть одну з них.

Цікавий факт: «Самому Франкові в день виборів сталася така пригода. Він поїхав у Добромиль, свідомий з того, що весь цей повіт тримав у руках через свої агенти поміщик Тишковський... У день виборів у готелі, де мешкав Франко, агенти Тишковського вкрали йому вранці чоботи. Франко не міг вийти босий в місто, щоб показатися селянам. Вийти до селян удалося Франкові аж тоді, коли прибігли селяни й один з них позичив Франкові чоботи» [152, с. 36].

2.3. Концепція історичного поступу

Поняття «поступ» – одне з ключових понять понятійно-категоріального апарату публіцистики Івана Франка. Він надавав великого значення прогресивним явищам, подіям і навіть епохам, які ставали переломними етапами в житті людства, підносили на вищі щаблі розвиток людського духу. Поступ для Івана Франка як у глобальному (цивілізаційному), так і в локальному (національному) значенні залишався конститутивним атрибутом існування суспільства.

Питання історичного поступу у творчості Івана Франка розглядав у монографії «Філософський світогляд Івана Франка» А. Пашук. Дослідник зацентрував на антропологічній сутності поступу як особливого явища суспільної еволюції. Історіософське трактування ідеї поступу в публіцистиці Івана Франка запропонував В. Мазепа, щоправда, науковець зупинився на характеристиці особливостей поступального історичного руху крізь культурно-цивілізаційні епохи в інтерпретації Івана Франка. М. Жулинський трактував питання суспільного поступу в публіцистиці Івана Франка в контексті духовного розвитку суспільства. Проблему поступу в публіцистиці Івана Франка частково порушували О. Пахльовська, О. Забужко, Т. Гундорова, С. Кость, М. Нечиталюк, Д. Павличко та ін.

Варто розглянути концепцію історичного поступу в публіцистиці Івана Франка крізь призму національного питання, яке посідало важливе місце в його філософському осмисленні історії. Потракуємо концепт історичного розвитку суспільства як відображення еволюції світоглядних позицій Івана Франка.

Комплексно питання історичного прогресу людства публіцист розглянув у статті «Мислі о еволюції в історії людськості», проте варто зауважити, що «поступ» Іван Франко розглядав не лише як онтологічну категорію живої природи, а проектував її на суспільство. Публіцист розрізняв дефінітивно поняття «поступу» та «загальної еволюції». Поступ був органічним елементом ево-

люції, але категоріально не вичерпував її сутності. «Бачимо за- тим, – наголошує Іван Франко, – що в поняттю еволюції містяться поруч себе і понад собою два супротивні процеси: поступ наперед і поступ назад. Поступ наперед є проявою первісною, переважаною і нормальною; поступ назад – проявою пізнішою і хоробливою» [267, № 3, с. 55]. Таке бінарне членування поняття загальної еволюції, на нашу думку, зумовлене прагненням мислителя виокремити із загального онтологічного контексту живої природи антропологічну суть поступу в історичному вимірі. Аналіз філософсько-соціологічних підходів до проблеми еволюції у статті «Мислі о еволюції в історії людськості» спрямований на творення «одноцільного образу розвитку людськості», тобто на змалювання об'єктивної картини людського розвитку як в органічному (природному), так і в суспільному контексті. Ця історична та наукова об'єктивність, на думку Івана Франка, можлива лише тоді, коли природознавчі та суспільні науки розвиватимуться симбіотично, але не сплутуючи своїх методологічних специфік пізнання дійсності. Він критикує соціал-дарвіністські концепції, які механічно біологізували суспільство, спрощуючи його багатоманітну прогресивну рухливість до одиничної форми боротьби за існування: «Форма одиничної боротьби за існування зовсім не закон, не вічна, і не загальна, і сею формою не могли б ми вияснити ані початку історії, ані розвитку культури людської...» [267, № 4, с. 75]. Філософ-франкознавець А. Пашук, аналізуючи поняття «загальна еволюція» в контексті філософських думок Івана Франка, пише: «І. Франко наполягає на тому, щоб теорією «загальної еволюції» охопити і пояснити розвиток живої природи і суспільства, що зовсім не означає, щоб живцем біологічні особливості переносити на суспільство, оскільки людина як жива істота також відноситься до живої природи. В цьому випадку, вважаючи, що не можна беззастережно переносити специфічно біологічні особливості розвитку на суспільне життя. Тут треба шукати спільні підвалини, а не зводити одне до іншого» [183, с. 71]. У пізнішій праці «Що таке поступ?» Іван Фран-

ко також критикує спрощене тлумачення суспільного розвитку дарвіністами, адже весь історичний прогрес вони розглядають як безнастанну боротьбу нерівностей між людьми. І якщо у тваринному чи рослинному світі свобода боротьби має прогресивні наслідки – виживає найсильніший, а, отже, найкращий, то в суспільстві цей процес антагоністичний історичному поступу. І. Франко наголошує: «Думка дарвіністів, що люди повинні боротися за своє естество без огляду на людяність, по-вовчому, по-засаді: хто дужий, той ліпший, є властиво запереченням поступу в тій формі, в якій він одиноко можливий між людьми, і значила би властиво цофнене чоловіка на становище вовка або дикуна» [319, с. 157]. Визначальним чинником історичного прогресу людства, як стверджує Іван Франко у праці «Мислі о еволюції в історії людськості», є здруження людей у громади, племена та держави, що ставало міцним підґрунтям для розвитку культури й цивілізації. Аналізуючи стадії розвитку суспільства від первіснообщинного ладу і аж до капіталізму, публіцист робить висновок, що жоден із них не сприяв вільному розвитку людської особистості. Первіснообщинний лад, який здружував людей на основі спільної праці, породив необмежену владу вищої касты; зародження державної влади в середні віки – кріпацтво і невольництво, проте автор статті вказує і на авангардну роль міст, які здійснювали культурний взаємообмін, а, отже, стимулювали духовний чинник. «А вже бесперечно найцікавіший розвиток міст. Йіх обезпечене становище дозволяло ту більше, ніж деінде, розвиватись мирній культурі, промислови, науці і штукам» [267, № 10, с. 178]. Еволюція суспільства від феодалізму до капіталізму позначається суперечливістю прогресу та регресу. Занепадницькі тенденції Іван Франко відзначає в становищі сільських та міських робітників. «Дивна річ! Чим ближше до наших часів, тим доля люду робучого (сільського і міського) ставалась правно лекшою (хоть і не значно і не всюди), зате ж економічно чимраз тяжшою, тим тяжшою, чим живійше і серед убогих людових мас розтліваєя почуте своєї людскости і бажане волі» [267, № 10, с. 179], – під-

креслює він. Гасло «свобода», яке висунуло капіталістичне суспільство, для робітників залишилося лише покликом до боротьби, а не зреалізованою суспільною цінністю. Іван Франко подає своє бачення історичного поступу, який неминуче приведе до нового суспільного ідеалу – соціалістичного. «Ідеал робітників тим великий і важний, іх основні прінципи тим живі і оживляючі, що виробилися іменно з критики існуючого ладу, з почуття і розуміння потреб народних і розвитку історичного. ...Прінципи, на котрих основується робітницький ідеал будущого ладу, се ті самі революційні прінципи свободи, рівности і братерства, а тільки поняті широко, в цілій чистоті» [267, № 14, с. 247], – обґрунтовує доконечність соціалістичних перетворень публіцист. Варто зауважити, що вже в 1881 році розуміння соціалізму І. Франком та марксистське його тлумачення розходилися. По-перше, Іван Франко наголошує на еволюційному здійсненні соціалістичного ідеалу «без насильних і кровавих потрясінь», а не на всесвітній пролетарській революції; по-друге, він пропонує програму громадівського соціалізму – соціалізму в драгоманівському тлумаченні. Наголосимо, що Михайло Драгоманов розумів соціалізм як угоду громади з громадою, основану на забезпеченні прав людини. У статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» Іван Франко подає таку дефініцію громадівського соціалізму: «Він так і називає свій соціалізм громадівством, себто організацією, опертою на автономії і федеральній злучі громад. ...Основами для формованя та реформованя тих відносин, на думку Драгоманова, повинні бути поперед усього три основні права чоловіка – свобода думки й слова, зборів та коаліції, толеранція політичних та релігійних переконань..» [305, с. 229].

Програма ідеального соціалістичного ладу в І. Франка також базується на демократичних засадах громадянського суспільства: економічна рівність, індивідуальна свобода, свобода слова та друку, пріоритет родинних цінностей. Хоча публіцист у статті й не вказує на драгоманівське авторство «наукової теорії громадівства» (він пише, що за нею стоять робітники), та все ж

такий вплив драгоманівського вчення на формування суспільно-політичних поглядів Івана Франка не заперечний. Але вже через двадцять років погляди Івана Франка на перспективи розвитку суспільства цілком протилежні. Відбулася еволюція політичного світогляду публіциста.

Кардіограму суспільного прогресу Іван Франко зафіксував у статті «Що таке поступ?». Від найдавнішої доби людського життя аж до сучасності кінця XIX – початку XX століття Іван Франко простежує етимологію поняття «поступ» як категорії цивілізаційного буття. Він вибудовує своєрідну модель суспільного розвитку, намагаючись збагнути її відцентрову силу – історичний прогрес.

Безперервність і водночас синусоїдність історичного прогресу Іван Франко ілюструє посиланнями на вавилонську, єгипетську, індійську, китайську та античну цивілізації, середньовіччя та новітню історію людства. Кожна з цих епох переживала певні часи злетів та падінь, але їх всіх об'єднує творення своєрідного цивілізаційного імпульсу для прийдешніх часів – духовні культурні набутки ставали підґрунтям нового цивілізаційного зросту. Публіцист наводить приклад розвитку писемності, яка поширювалася з Азії аж до Європи. Наголошує Іван Франко на цікавому феномені поступу: «Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані, коли не повної дикості, то в стані не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім хвиля знов підіймаєть ся, знов по якійсь часі опадає і так далі. А третє, що той поступ не держить ся одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишачи по часах оживленого руху пустоту та занепад» [319, с. 3–34]. Ця цитата виправдана сконденсованістю думок Івана Франка, розв'язанням питання, яке він поставив ще двадцять років тому в статті «Мислі о еволюції людськості». Далі публіцист намагається з'ясувати внутрішні рушійні сили поступу та те, якими шляхами може людство прийти до здійснення щастя.

Іван Франко наголошує на оберненій пропорційності матеріальних надбань цивілізації до загального рівня добробуту її мешканців: «Людськість богатіє, а тисячі, мільйони людей бідніють. Їм робить ся тісно. Одним не стає землі, иньшим зарібку, всім обмаль хліба» [319, с. 70]. Нерівність, на думку публіциста, зумовлена поділом праці, який, у свою чергу, зумовив поділ людей на верстви. Вирішення цієї проблеми лежить в основі всіх тогочасних суспільно-політичних концепцій. Іван Франко детально досліджує їх, щоб «знайти вихід з того страшного положення». Раніше ми вже згадували про негативне ставлення Івана Франка до дарвіністської теорії боротьби, тепер детальніше зупинимось на його аналізі анархістських та соціалістичних рецептів щасливої дійсності. Анархістський ідеал нового ладу базується на індивідуалізації людської особистості, але оскільки людина живе в суспільстві, то мусить віддавати частину своєї свободи. Найменша втрата особистих прав можлива лише за умови співжиття в громаді. Федералістичний устрій на основі автономних громад – анархістська візія нового суспільства. Іван Франко зауважує, що цей анархістський ідеал – утопічний, адже для свого здійснення він потребує політично свідомих людей. Докладніше він зупинився на характеристиці соціалістичної доктрини. Спільна праця і приватна власність – дві підвалини комуністичного ладу. Нівеляція особистих прав – найважливіший негативний аспект, на думку Івана Франка, у політичних поглядах комуністів. «...До предметів безпосереднього людського вжитку комунізм не може сягати. Так само тяжко допустити його і в обсягу звичайного домашнього господарства» [319, с. 123], – вважає мислитель. Комуністичні постулати відірвані від суспільного життя, адже «...до всього спільного, суспільного чоловік мусить іще доложити щось свого, власного, окремого і аж тоді може мати з того якийсь користок» [319, с. 125].

Іван Франко також прокоментував плюси та мінуси соціалістичного суспільства. Обіцяна соціал-демократами народна держава, що мала б стати гарантом людського поступу, на його

думку, перетворилася б на велику народну тюрму. Адже основна її засада – це встановлення «опіки», що має виразні риси диктатури, над людиною. Франків етичний персоналізм ніяк не узгоджувався з деперсоніфікованою соціалістичною формацією. Публіцист відчував, яку небезпеку несуть футуристичні плани соціалістів, і вважав їх негативними для суспільного розвитку. Іван Франко вірив у органічний розвиток суспільства як у матеріально-економічній, так і в духовно-культурній сфері, тому рішуче заперечував, що цивілізаційний поступ може відбуватися під час гегемонії одного класу над іншим. До якого ж суспільного ідеалу прагнув Іван Франко? Вільний розвиток особистості – ось основа суспільного руху по висхідній. Цю думку Іван Франко висловив у діалозі «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)». В уста оптиміста Іларіона публіцист вкладає свою думку про основний позитив ХІХ століття – емансипацію людської одиниці. Емансипацію він трактує як здобуття демократичних прав народу. Влучно характеризує це розуміння філософ Н. Горбач: «Під емансипацією Іларіон розумів широкий соціально-економічний та політичний рух усіх верств суспільства за свої права» [36, с. 69]. Особливу увагу звертає Іларіон на емансипацію в національному контексті, яка стала основою державної політики. Національна емансипація, на думку Франка-Іларіона, це вияв свободи людських духовних та матеріальних потреб від будь-якого гніту. Наголосимо, що відродження й консолідація нації – це наразі «в далеко більшій мірі виплід людської пристрасти, ніж чистого розуму» [270, с. 141]. Можна провести паралель між цією думкою та розумінням національного ідеалу в статті «Поза межами можливого». «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його» [286, с. 9]. І тут, і тут національне самоусвідомлення наразі кордоцентричне. Любов і голод називає Іван Франко у статті «Що таке поступ?» основними чинниками поступу людськості. Категорія любові домінує над матеріальним у цивілізаційному розвитку людства і є першодвигуном його поступу. «На скільки чоловік може бути

щасливим у життю, він може се тільки в співжиттю з иньшими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплене, утончене того почуття любови до иньших людей, до родини, до громади, до свого народа, отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все иньше буде лише мертво тїло без живої душі в ньому» [319, с. 149–150], – у цих рядках виводить Іван Франко своє розуміння ідеального суспільства, до якого повинен прямувати історичний розвиток і яке стане передумовою для подальшого прогресивного розвитку людства. Цю думку І. Франко продовжує у статті «Поза межами можливого». Він зауважує, що відбулися зміни в розумінні прогресивних історичних сил, і якщо в статті «Мислі о еволюції в історії людськості» Іван Франко розглядав поступ як результат боротьби продукційних сил, то в статті «Поза межами можливого» шукає причини, які спонукають людину до творення матеріальної культури, та критикує Маркса за спрощене розуміння історії людської цивілізації. Марксистське вчення пояснює всі політичні та соціальні процеси економічними причинами, навіть духовну сферу намагається пояснити матеріальними умовами. Іван Франко не відкидає матеріального чинника прогресу. Зауважмо, що поруч з любов'ю йде голод як другий «могутній кондуктор» суспільного поступу, проте Іван Франко основним рушієм навіть у сфері матеріальної продукції вважає ідеал життя індивідуального. «А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє жите з сусідами) життя і розвою нації» [286, с. 8], – пише він. Отже, Франків ідеал майбутнього суспільства – це ідеал національної самостійності, для здійснення якого в суспільстві мусять пройти певні політичні та культурні метаморфози. Проте Іван Франко усвідомлює, що жодні політичні доктрини не створять «раю на землі». Публіцист закликає шукати не «панацею», а лік на кожну хворобу суспільства: «Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а ми борімося з кождим поодиноким лихом, з кождою поодинокую кривдою, та дбаймо за-

разом не лише про те, аби побороти її в тім однім випадку, але також про те, аби по змозі заткати джерело подібного лиха й на будуче» [319, с. 151].

Концепція історичного поступу в публіцистиці Івана Франка – це відображення світоглядної еволюції мислителя від соціалістичного (у статті «Мислі о еволюції в історії людськості») до національного (статті «Що таке поступ? та «Поza межами можливого») трактування питання історичного прогресу. Іван Франко детально переосмислив «рецепти» майбутнього суспільного ладу всіх тогочасних суспільно-політичних доктрин і зробив висновок, що ні боротьба за існування, ні повна ліквідація державної влади, ані деперсоніфікована соціалістична формація не можуть стати кінцевою точкою висхідного суспільного розвитку, а тим паче основою нового цивілізаційного піднесення. Національна самостійність – ідеал, що може зреалізувати свободу соціальних та культурних людських потреб, духовно об'єднати суспільство. Історіософські ідеї Івана Франка залишаються актуальними для сьогочасного поступу українського суспільства, адже на їх основі можна спрогнозувати проблеми та перспективи його розвитку в історичному вимірі.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Що Іван Франко називав основними чинниками поступу людськості?
2. Чим відрізнялися поняття «поступу» та «загальної еволюції» на думку Івана Франка?
3. Виокремте головні ідеї статті «Що таке поступ?».
4. Схарактеризуйте ставлення Івана Франка до соціалістичної доктрини.
5. Яку дефініцію «громадівського соціалізму» подає Іван Франко у статті «Суспільно-політичні погляди Драгоманова».

Завдання № 1: Напишіть науковий реферат на тему «Концепція історичного поступу в публіцистиці Івана Франка».

Завдання № 2: Напишіть політичну хроніку сучасних подій в Україні, використовуючи взірці «політичних хронік» Івана Франка з журналу «Жите і слово» за 1896 рік.

Цікавий факт: Основні рушії прогресу – любов і голод до пізнання – позмагалися на Франковому весіллі. Він чуть не запізнився до вінця. «Поки ще збиралися гості, Франко попросив провести його в будинок колегії, що стояв поруч, в бібліотеку. Така вже звичка, де б і коли не був, навіть у день свого весілля не міг бути без книжки. ... Не міг відвести очей від колекції М. А. Маркевича, що складалася з півтори тисячі книжок, серед них чимало з історії України. Захоплено оглядав книжки з бібліотеки Галаганів, засновників колекції».

Так ось де Ви, добродію! А там наречена турбується, чи Ви не забули за книжками, що пора до вінця? – сказав боярин С. Киричинський.

Та й справді, я затримався в цій книжковій скарбниці! Є біля чого, але нема часу. А як хотілося б усе це переглянути... [159, с. 49].

Розділ 3

ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВІ МОДЕЛІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ІВАНА ФРАНКА

Національно-екзистенційна аксіологія Івана Франка формувалася навколо ключового слова – нація, яке стало першоосновою його суспільно-політичних поглядів та онтологічним імперативом публіцистики. Українське суспільство, на його думку, му-сило пройти декілька етапів до здійснення свого національного ідеалу. Певна ланцюгова реакція, вихідний продукт – політично, економічно, культурно незалежна нація, що базується на свідомій політичній волі та духовній мобілізації народу, мала б пройти такі фази: задоволення економічних та соціальних потреб → культурно-історичний розвиток → політична самостійність. Економічне питання Іван Франко вважав основою для вирішення питання політичного, тобто економічна самостійність дорівнює самостійному національному існуванню українців, до того ж економічні чинники посилюють етнонаціоналістичні настрої. «Існують теорії «внутрішнього колоніалізму», згідно з якими деякі етнічні громади і райони визискуються на користь інших у межах тієї ж самої держави, а точніше – на користь панівної еліти. Спільне почуття того, що їх експлуатують, посилює серед жителів даних районів вплив етнонаціоналізму та сепаратистські настрої» [148, с. 242], – вважає дослідник етнонаціоналізму Рой К. Мекрайдіс.

3.1. Суспільно-економічна модель розвитку українського суспільства

Іван Франко детально досліджував економічні явища та процеси, аналізував, виступав із критикою тих чи інших негативних

тенденцій, пропонував ефективні програми для їх вирішення, розглядав сегменти суспільно-економічної моделі у контексті сучасності та перспектив розвитку. Кожна партійна програма, творцем чи співавтором якої він був, у своїй основі містила питання економічне. Суспільно-політична діяльність публіциста була спрямована на трансформацію суспільних, зокрема економічних відносин, задля забезпечення самостійності та економічного піднесення українського суспільства. Він розробив суспільно-політичну модель розвитку українського суспільства, деякі аспекти якої особливо актуальні й сьогодні, в умовах не лише української, а й світової економічної кризи. Економічне питання в публіцистиці Івана Франка ще недостатньо вивчене. Пріоритет у дослідженні економічних поглядів Івана Франка належить М. Возняку, який у статтях звернув увагу на економічні студії публіциста. Вагоме дослідження «Франко як економіст» здійснив франкознавець із діаспори В. Левинський, щоправда, він надто локалізував його економічні погляди, зосереджуючи увагу на економічних наслідках знесення панщини у Галичині. Монографія Д. Вірника та Є. Голубовської «Економічні погляди І. Я. Франка» була дуже зідеологізована, хоча давала уявлення про енциклопедичність його спадщини. Найвагоміший внесок у дослідження економічних поглядів Івана Франка зробив С. Злупко, зокрема в монографії «Іван Франко і економічна думка світу», який, однак, не розглядав погляди Івана Франка як певну систему.

Економічна публіцистика Івана Франка складається з декількох тематичних циклів, в яких проаналізовано різноманітні сфери економічного життя та які творять суспільно-економічну модель розвитку суспільства. Кожен з них розглянемо детальніше.

Економічно зорієнтована публіцистика Івана Франка містить комплекс статей, присвячених проблемі еміграції, яка інтенсивно розвивалася на початку XIX століття. Питання еміграції публіцист розглядає як певну матричну систему, певний мегатекст, в якому кожне значення-проблема полісемантичні. Проблему еміграції публіцист вперше порушив у кореспонденції «Емігра-

ція українського населення». За фактами окремих виїздів селянських родин за кордон він помітив невтішну тенденцію майбутніх еміграційних рухів та виокремив дві основні першопричини. Перша – це еміграційна пропаганда. Вона базувалася на основі чуток та пліток, що функціонували в інформаційному вакуумі, в якому перебувало галицьке селянство через свою неосвіченість та відсутність провідних верств народу. Сумні статистичні дані, які наводить Іван Франко у статті «Скільки нас є», свідчать: у 1890 році було 68,24 % неписьменних, тобто 1 738 070 чоловіків та 1 981 350 жінок не вміли ні читати, ні писати. Еміграційні агенти створили вдалий міф про героя-визволителя, що резонував з особливостями української ментальності. «Невідомі й досі невловимі агенти пустили чутку, що архікнязь Рудольф живий і засновує окрему державу в Америці, а для її освоєння особливо охоче закликає українське населення» [357, с. 1]. До того ж фанатичну віру селян у закордонний добробут підсилювала соціальна безвихідь, що панувала на рідній землі, страх перед невідомим. Першопоштовхом до еміграційних рухів були також панські сервітути. Наприклад, у кореспонденції «За гриби» публіцист пише про неправомірні урядові покарання для селян з Жовківського повіту, які збирають гриби у приватних лісах. «Той факт, який є лише одним кільцем в довгій ланцюгу схожих фактів, ми подаємо без жодних коментарів до відома народних послів і державного відділу, як матеріали щодо висвітлення причин, які підштовхують людей до еміграції з країни, де такі вироки є можливими» [390, с. 1]. Схожі повідомлення надходили у листах до редакції: «Автор нинішнього повідомлення наочно переконався, що в одному селі Збараського повіту селяни не мають де напоїти худобу, ані попрати білизни, ані вимочити коноплі, бо власник маєтку не дає їм доступу до річки, і цей сервітутний процес тягнеться роками без якнайменшого результату» [357, с. 1].

Відсутність землі, у розумінні Івана Франка, – це не лише відсутність матеріального добробуту галицьких селян, відсутність землі – це відсутність загального знаменника походжен-

ня етносу, це відсутність ареалу для трансформації етносу в націю. Ще одна стаття Івана Франка, присвячена еміграційним процесам, з'явилася через рік, коли потенційна економічна загроза вже перетворилася на реальність. Публіцист доглибинно досліджує проблеми еміграції, щоб привернути увагу громадськості до лиха, яке набирало глобальних масштабів, та спростувати неправдиві повідомлення австрійської та польської преси з цього приводу. Симптоматичною з цього погляду є стаття Івана Франка «Еміграція і брехня», в якій він розкриває спекулювання уряду на еміграційній проблемі. Офіційні австрійські ідеологи намагаються створити певний ажіотаж навколо самого факту еміграції, завуальовуючи її справжні причини. «Дуже погану послугу роблять суспільству й урядові кореспонденти, які в еміграційному русі бачать страшну катастрофу і вигадують не більш не менш як якусь загальну різанину по всій лінії кордону від Збруча аж до Кракова. Яку мету має подібне ідіотичне лементування?» [356, с. 1], – коментує Іван Франко заміну проурядовою пресою аналітичних розвідок сенсаційними фактами. Він формулює завдання як журналістів, так і урядових посадовців: «Шукайте головні причини еміграції і усувайте їх» [356, с. 1]. Франко знову апелює до уряду, адже причини, які зумовили масовий рух населення, загрозливі не лише для всієї галицької спільноти, але й для австрійської імперії. «Неабищо викликало такі розпачливі імпульси у нашого тихого, апатичного й флегматичного українського народу» [357, с. 1], – пише він. Передбачає, що за невизначеним психологічним станом народу криється не лише загроза тотальних міграційних процесів, а й загроза революційних заворушень. Іван Франко підказує єдине розумне рішення для австрійських чиновників – регулювання цього еміграційного процесу. Створення товариства, яке б інформувало потенційних емігрантів, забезпечувало б робочі місця за кордоном та сприяло переселенню на противагу до урядових заборон, формування жандармських загонів, які силовими методами намагалися спинити масові виїзди. Публіцист усвідомлював, що

такими неправомірними діями уряд домагався тільки зворотного ефекту: почуття страху змушує людину шукати нові виходи з нестабільної ситуації, а, отже, виникає загроза економічних та політичних катастроф. «Силоміць прикуті до батьківщини, яка розтанула або розтає під ногами селянина, ті чорти [чорт у Івана Франка – це персоніфікація темних сил, що нуртують у людській свідомості; він навіть цитував Мефістофеля з «Фауста» Гете, а цей персонаж, як відомо, репрезентує хаотичну, революційну людську природу – Г. Я., А. Я.] нароблять ще більше прикростей, ніж еміграція, викличуть привидів голоду, а можуть викликати і криваві катастрофи з тим, щоб протверезити надмірних оптимістів» [389, № 294, с. 1], – пише Іван Франко. Публіцист вважає, що для подолання цього соціального лиха потрібна комплексна урядова програма, яка мусить ґрунтуватися на висновках спеціальної незалежної урядової комісії, що з'ясує проблеми міграційних процесів. У конституційно регламентованому суспільстві народ повинен мати право на своє волевиявлення, то ж Іван Франко пропонує запровадити громадянську анкету, що змогла б заповнити інформаційну прірву між урядом та народом. Тотальна еміграція населення Галичини змусила уряд створити Відділ Крайовий, який займався питанням еміграції. Публіцист у двох номерах газети «Kurjer Lwowski» подає дуже багато відомостей про діяльність цього урядового органу, про завдання, які він перед собою ставить. Дев'ятнадцять пунктів урядової програми: позичкові каси, кредити, справедливий розподіл ґрунтів, налагодження комунікаційних центрів, розвиток рільництва та промисловості – Іван Франко вважає пустопорожніми балачками, адже справжніх причин еміграції урядовці не змогли виявити [387].

Отже, уряд вдаватися до рішучих дій не поспішав, то ж свою функцію «четвертої влади» мусили виконати журналісти. Якщо проведемо наскрізний аналіз праць Івана Франка про еміграцію, то помітимо, що всі вони присвячені пошукам її причини та відкриттю для суспільства історичної правди про генезу. Публіцистику Івана Франка можна означити як документальну, адже він

на основі аналізу та синтезу фактів про еміграцію з тогочасних газет та листів селян-учасників міграційних рухів до редакції робить блискучі висновки щодо явних та навіть почасти неусвідомлених мотивів селянської мобільності. Документальні аналітичні статті І. Франка побудовані за певною структурою: наприклад, проблеми еміграції він починає розглядати, як ми вже зауважили, з листів, потім переходить до тематичного огляду преси, наступний етап – це власні включені спостереження про явища соціальної проблеми, остання фаза – прогнози її наслідків. Майже в усій галереї своїх публікацій першопричиною еміграційних процесів він називає матеріальну скруту і вже потім розшифровує її багатоманіття. Іван Франко скрупульозно досліджує першопричини еміграційних процесів – і доводить, що тотальне зубожіння селян – це результат реформ 1848 року. Скасування панщини не покращило їхнього фінансового становища, вони мусили платити ще більші податки, значна частина яких була призначена для індемнізаційного фонду, то ж цій проблемі присвячена низка статей Івана Франка. Книга «В наймах у сусідів», як пише публіцист, має три основні тематично-проблемні блоки, які вказані у підзаголовку: популяція, репрезентація, індемнізація. Він тут подає науково-публіцистичну розвідку «Галицька індемнізація», яку називає «одиноким руським причиною до перекладів із польської мови» [229, с. 265], адже у 1890 році «Kurjer Lwowski» дуже багато писав про індемнізацію. Публіцист детально розглядає історію скасування панщини в Галичині та її найстрашніший наслідок – утворення індемнізаційного боргу. Історичний екскурс дозволяє зрозуміти, що відшкодування майнових втрат панам мала б забезпечити держава згідно з цісарським патентом 1848 року, але натомість проблема виплат лягає непосильним тягарем на плечі селян. У 1857 році з'явилася урядова постанова щодо амортизації боргу, тобто розтягнення його виплат на 40 років. Іван Франко вважає це явищем негативним, адже через майже півстоліття наростуть неабиякі проценти. Крім економічного чинника індемнізаційна справа має

моральне підґрунтя, яке занепокоїло публіциста, бо ця проблема стала своєрідним лакмусовим папірцем у польсько-українських взаєминах. Польські ліберали подавали петиції до австрійського уряду з проханням зменшити розміри індемнізаційних податків, що сприяло зростанню терміну виплат, а, отже, збільшенню грошових надходжень для польських панів. Індемнізаційній справі у цій книзі І. Франко присвячує ще три статті: «Угода індемнізаційна», «Мнима перемога», «Епілог індемнізаційної справи». Зокрема, у статті «Мнима перемога» йдеться про нове рішення австрійського парламенту: індемнізаційний фонд не повертатиме урядові субвенції, отримані до 1883 року. «Ми, що правда, увільнилися від мнимого довгу нарослого по рік 1883, на який не було ніякої в світі екекції, але натомість через постанову звороту всіх пізніше задатків ми самі себе віпхнули в дійсний довг, опертий уже на обоїльнім контракті, і то в сумі близько 8 мільйонів зр» [268, с. 314], – пояснює Іван Франко читачам справжню ціну «перемоги» польських демократів.

Не менш важлива причина – соціальна депресія: «Селянин у зв'язку з незліченними фактами щоденного життя втратив віру в себе, в свої сили і в свою людську гідність, віру в правову основу, на якій ми живемо і яка є підставою суспільного ладу, віру в щирість, людяність, добру волю тієї інтелігенції, яка найбільш має з ним справу і яка замість того, щоб вести його до освіти і поступу, найбільше його гнобить і визискує» [389, № 293, с. 1]. В одному реченні Іван Франко порушує важливі суспільно-політичні питання: питання соціальної втоми, яке пов'язане з питанням автаркізму народу та інтелігенції і питанням правової нестабільності в Австро-Угорщині. Сучасний дослідник С. Кара-Мурза стверджує, що технологія стомлювання людей – явище багатогранне: «Це стомлювання не зводиться до стомлювання нуждою. До нужди додається спустошеність, викликана вульгарністю, яка нагнітається через слово, жести, образи і дії. Людину стомлює приниження її устремлень, висміювання ідеалів, схилення її до нищого» [101, с. 377]. Іван Франко описує це явище соціальної

втомі як означення «моральної занедбаності» селян, яку тогочасна «чесніша» польська та українська преса виокремлювали з низки причин еміграції. По-друге, доценту руйнується ілюзія конституційної держави, адже австрійська конституція, як стверджував Іван Франко, дозволяла емігрувати кожному, хто відбув військову повинність. Ключовим чинником еміграції було перенаселення Галичини, тобто невідповідність матеріального забезпечення кількості населення. Ще одна проблема, пов'язана з питанням еміграції, – розпад сімей, бо Росія приймала емігрантів лише парами, а жіночій психології більше притаманні інстинкти збереження роду на етнічній території. Отже, вихід один: «Бувало, що дружина не хотіла їхати з чоловіком в еміграцію, тоді селяни кидали свої сім'ї, а російській владі представляли за своїх дружин інших жінок» [355, с. 1].

Водночас Іван Франко розглядає еміграційний рух як природне явище в руслі суспільного поступу і навіть виокремлює його позитивні моменти: «В той же час не забуваймо, що еміграція як слід організована, особливо так, як її організував собі підсвідомо сам польсько-український рух у Західній Галичині, могла б дати краєві велику користь. Адже наші емігранти з Лемківщини по суті не емігрують, не кидають свого краю назавжди, а їдуть до Америки за більшим або меншим заробітком. Ось найбільш відповідна для нас формула еміграції» [389, № 295, с. 1]. Отже, плюси еміграції – це покращення добробуту народу та національна самоідентифікація. Детальніше зупинимось на дихотомії еміграція-самоідентифікація. Еміграційні процеси, що відривали селян від територіальної осілості, сприяли формуванню відчуття «уявленої спільноти» (за Б. Андерсеном) в чужому етнічному просторі. Протиставлення «свій-чужий» чіткішали на чужому етнічному полі. Проблема ідентифікації на території етнічних та культурних перехресть, де була Галичина, стояла гостро. Цей факт підтверджує статистика з публікації Івана Франка «Число Русинів в Австрії»: «В Галичині начислено 43. 279 протестантів, 772. 213 Жидів і 3.016 інших віроісповідань, а рівночасно

227. 600 осіб з німецькою товариською мовою, 5. 827 з чеською і 551 з іншими мовами» [90, с. 135]. У низці статей («Про еміграційний рух», «Знову одиссея галицьких емігрантів», «Мізерія еміграційна», «3 еміграційного безголов'я», «Загроза еміграції», «Еміграційні агенти в Галичині», «Знову про добродійників людства», «Привид еміграції», «Державний відділ про еміграцію», «Староста тернопільський в справі еміграції») Іван Франко розглядає різні аспекти, причини, наслідки еміграційних процесів.

З еміграцією Іван Франко пов'язує проблему лихварства. Він розглядає це соціальне явище в двох статтях «Лихварство» та «Лихварство в Галичині». Перша стаття – це абстрактний погляд на проблему в контексті аналізу брошури Леопольда Каро «Der Wucher, eine socialpolitische Studie», друга – аналітичне переосмислення цього соціального лиха в Галичині, порівняльний аналіз його практичного втілення з теоретичним напрацюванням. Розглянемо ці статті комплексно як теоретичну та практичну сторону соціальної справи. Проблема лихварства Іван Франко розкриває поступено. Він виокремлює різновиди лихварства, які досліджує Леопольд Каро: лихварство грошове, лихварство земельне, лихварство зернове, лихварство товарне, лихварство тваринницьке, а також додає ще два види лихварства: лихварство поміщицьке та лихварство банківське. Публіцист аналізує питання лихварства в міжнародному контексті, використовуючи дослідження Л. Каро, і робить висновки, що лихварство процвітає в багатьох країнах Європи: «В Англії скасовано обмеження процентної норми 1854 р., в Данії – 1855, в Іспанії – 1856, в Сардинії, Нідерландах і Норвегії – 1857, у промислових швейцарських кантонах – 1855, 1857, 1862, 1864, 1865, 1867, у Швеції – 1864, у Бельгії – 1865» [363, с.1]. Проте учений погоджується зі своїм колегою, що Галичина – це класична країна лихварства. Світова проблема високих процентних ставок у Галичині комбінується з шахрайством, нахабством та інтригами. Кредиторами галицьких селян, зазвичай, виступали євреї, рідше – багаті селяни. «Що ж до процентів інших приватних кредиторів, то вони бували різні,

залежно від особи кредитора. Якщо це був селянин, то процент зазвичай бував нижчий і становив щонайбільше 24 проценти, у двох повітах – 30 процентів. Натомість євреї брали 50-150 процентів, в повітах Борівському, Бжеському і Жешувському – до 200 проц., в Рогатинському – до 400 проц., а в Скалатському – до 500» [347, с. 1], – цитує Іван Франко Леопольда Каро. До того ж кабальними були і умови кредитування, які Іван Франко ілюструє цілою плеядою фактів: по-перше, лихварі вимагали у заставу, зазвичай, селянські господарства, які до того ж не покривали нараховані відсотки, тож селяни ще мушили доплачувати до своїх господарств, по-друге, готівкову позику інколи виплачували восени збіжжям за дуже низьку ціну, по-третє, термін сплати боргу лихварі призначали на період жнив, коли селянин залишався зовсім без засобів для існування, по-четверте, позичальники на один і той же борг виписували декілька різних векселів або кредитували товар за набагато вищою ціною. З проблемою лихварства тісно пов'язана проблема алкоголізму – шинкарі навмисне сплювали людей, адже суд не брав до уваги шинкарських позовів на суму меншу вартості п'яти літер спиртного. Особливу увагу Іван Франко звернув на лихварство банківське, адже воно не лише, як кредитор-осібник, руйнувало економічне становище селян, а й підірвало основи довіри до державної політики. «Підрахувавши розміри банкового спустошення у порівнянні з кількістю землі в Галичині та з загальною кількістю населення, д-р Каро доходить до висновку, що, очевидно (точних цифр немає), щонайменше кожний 20-й селянин – боржник цього банку» [347, с. 1], – констатує Іван Франко правову незахищеність селян. Отже, другий етап розгляду проблеми – державна політика щодо санації проблеми лихварства, аналіз причин, які змушують селян вдаватися до лихварів. Хрестини, похорони, весілля, неврожай, судові процеси та процедура успадкування, урядові податки потребували додаткових коштів, які селяни займали в лихварів. Іван Франко вкотре зауважує симбіоз економічних проблем зі здеморалізованим станом галичан: «У тих повітах Східної Галичини, де число

неписьменних було значне, де на великому просторі зі значною кількістю населення припадає лише одна школа, де легковажні шлюби викликають велику плідність...там населення, уражене хворобами, неосвічене і виснажене справді не думало про виконання взятих на себе зобов'язань і дивилося байдуже та з пасивним фаталізмом на те, що йому загрожувало» [347, с. 1].

Публіцистика Івана Франка містить багато інформаційно-аналітичних статей про локальні соціальні проблеми. Наприклад, у газеті «Kurjer Lwowski» Іван Франко передруковує кореспонденцію «З-над Черемоша», яку подала газета «Діло», під назвою «Прусська повінь». «...Кореспонденція «З-над Черемоша» містить речі, які в інших країнах назвали б сенсаційними, сказали б, що вони волають до неба про помсту, а в нас проте, вони не привернули увагу преси настільки, щоб їх повторили, щоб вони стали доступними найширшим колам компетентних осіб» [372, № 253, с. 2], – формулює публіцист завдання преси та акцентує на важливості питання. Кореспонденція «Прусська повінь» аналізує проблему сплаву лісу по Черемоші та пов'язані з нею соціальні негаразди. Виникає запитання: чому Іван Франко зосередив свою увагу на цій справі, адже вона була лише однією з низки інших невіршених проблем галицького селянства. Питання, які ставить автор кореспонденції в контексті цієї проблеми: каліцтво під час переправи деревини річкою, забруднення вод, поширення інфекційних хвороб, соціальна незахищеність робітників, здирицтво роботодавців та мізерна оплата праці, а також хабарництво промислових інспекторів, які мали б наглядати за гігієною праці, – всі вони в тій чи іншій модифікації виникають на галицьких промислових підприємствах. Іван Франко намагається звернути на них увагу громадськості, спонукати її до рішучих дій. Ще одна актуальна проблема, яку порушив Іван Франко, голод у Галичині. У статті «Злидні в краю» [366, с. 1] він робить огляд повідомлень з різних повітів Галичини про випадки смерті від голоду. Оскільки Іван Франко розглядав факт як основу публіцистики [121], то наступна публікація

«Розміри лиха» (про проблеми голоду в Галичині) побудована на основі статистичних даних про селян, які голодують у різних повітах. Наприклад, у Бучацькому повіті голодували 10642 особи, а 7067 очікували голоду навесні. «Гадаємо, що реальне і фактичне уявлення про катастрофу скоріше зворушить чутливі серця, ніж найкрасномовніші заклики» [376, № 75, с. 1], – пояснює використання мови цифр. Через рік з'являється стаття «Голод у Росії», що містить три проблемні аспекти: проблема голоду та пов'язані з ним демографічна криза, інфекційні захворювання, загострення криміногенної ситуації, селянські бунти; недієздатність урядової політики; передумови виникнення голоду. Панораму голоду в Росії публіцист подає як наочний приклад того, що може невдовзі спіткати Галичину, адже причини голоду і тут, і там майже ідентичні: виснаження ґрунтів, масова еміграція, алкоголізм і нерациональний спосіб господарювання. Іван Франко також аналізує публікацію петербурзького кореспондента «Czasu» та наголошує на її прогностичному аспекті щодо економічної ситуації в Україні: «Про раціональне господарювання можна говорити тільки в прибалтійських провінціях та на литовських і українських землях. Але й тут уряд своєю нерозумною внутрішньою політикою готує цілковиту руїну рільничої верстви, роблячи володіння землею привілеєм православ'я та панівної національності» [358, № 244, с. 2]. Тему голодомору продовжує в публікації «Граф Толстой про голод у Росії», в якій переказує статтю Льва Толстого «О средствах помощи населению пострадавшему от неурожая» та подає своє перепрочитання її контексту. Публіцист звернув увагу на цю статтю тому, що російський письменник порушив важливу проблему неефективності урядової політики в умовах продовольчої кризи, а, отже, Іван Франко, використовуючи приклад росіян, хотів застерегти австрійський уряд від необдуманих кроків. Ще одне важливе питання, яке він розглянув у контексті основної проблеми, – відсутність свободи слова в Російській імперії. Він подає свої коментарі до статті, прояснює для читачів деякі її завуальовані моменти: «Очевидно, Толстой не надає діям

уряду жодної вартості. Цензура не дозволяє докладно говорити про них, отже, він підкреслює свої слова лише згадкою про те, що навіть діяльність земств, незважаючи на їхню енергію та відданість справі, не відповідає меті» [361, с. 2]. Наприкінці статті Іван Франко робить дуже влучний і точний прогноз: за начебто незначним фактом він бачить тенденцію – за випадками реакційної преси проти статті Льва Толстого криється криза абсолютизму в Росії. «...Росія – це край несподіванок, а чобіт мракобісів і фанатиків ніколи ще не був піднятий так високо, як зараз – напевно, перед занепадом» [361, с. 3].

Якщо розглядати економічну проблематику в публіцистиці Івана Франка, то варто звернути увагу на цілий пласт статей, присвячених економічному становищу різних верств населення. Вівісекція соціального життя у статтях Івана Франка зумовлена його прагненням зосередити увагу громадськості на нагальних тогочасних проблемах, а також прозондувати ті ланки суспільного життя, які вимагають негайних реформ. Стаття «Галицький селянин» – це дискурсивне поле суспільно-політичного, економічного та навіть психологічного буття українського народу, в яке публіцист хотів ввести тогочасну Європу, публікуючи свою статтю в німецькій газеті «Die Zeit». Дискурс цього соціально зорієнтованого тексту триплановий (використаємо термінологію Р. Водак, що розглядає дискурс як інструмент конструювання національних ідентичностей): «стратегія виправдання, стратегія конструювання, стратегія трансформації» [176, с. 7]. Перше питання, яке Іван Франко розв'язує у своїй статті, – захист власної національної ідентичності від неправдивих чуток, релятивізація проблематичних вчинків власної етнічної групи та заповнення європейського інформаційного вакууму щодо неї правдивими фактами («стратегія виправдання»). «Галицький селянин – тема ця неприємна. Одначе досить нова. Відомості про його існування здавна ширяться в Європі, у повітрі носяться якісь чутки про його спосіб життя і вдачу, але формально відкрито його для Європи лише в останні роки. Злидні вижбурнули тисячі екземп-

лярів цієї людської подоби з її старих гнізд; вони прокинулися і розбіглися в цивілізованому світі з вантажем свого убогого існування. Примітивні у своїх життєвих звичках, брудні, безпомічні, як діти, не маючи уявлення про існування цивілізованих установ і форми поведінки, прибиті рабським підлабузництвом кожному чужинцеві і жалюгідні у своїй забитості та зневірі – тяглися ці люди юрбами, гнані страхом перед кинутою батьківщиною...» [230, с. 501], – яскраву іміджеву картину галицького селянина в Європі змалював Іван Франко. Публіцист корегує європейську візію галичанина, зміщуючи акценти з одиничного на загальне, зі злиденної особистості на суспільство, яке її втварило, він тлумачить Європі причини цього явища. «Таким його [селянина – Г. Я., А. Я.] створили пануючі в Галичині економічні, соціальні, політичні й національні відносини, створив історичний розвиток, звичаї і погляди всього суспільства» [230, с. 502], – наголошує на периферійному становищі українського етносу під австрійським ігом. Публіцист ставить собі за мету не лише змалювати суспільну картину в Галичині, а й застерегти Австрію від дублювання цього соціального становища: «Не пуста цікавість порушує це питання і особливо те, яким має бути соціальний і політичний ідеал, котрим ці панове хотіли б ущасливити решту Австрії, на якій вони хоч-не-хоч мусять опертися, бо ніхто не може стати вище своїх поглядів, укорінених і врослих у нього разом з вихованням, класовою традицією і життєвими звичками так, як ніхто не може вискочити з власної шкіри» [230, с. 502]. Щоб свідомість читача змогла системно сприйняти побут галицького селянина, Іван Франко використовує соціологічний метод – включене спостереження, якщо висловитися точніше, то імітацію включеного спостереження через використання художніх образів, а, отже, це «лабораторне дослідження» містить всі потрібні елементи (теоретичний та художній). «Я довго міркував над тим, як мені розповісти про становище галицького селянства. На вибір маю два шляхи: чисто статистичний, що опирається на цифри, і чисто описовий, що змальовує звичаї та

людей» [230, с. 502], – описує публіцист свої вагання між раціоналістичним та емпіричним методами дослідження. Публіцист обирає другий метод, аби викликати співчуття читачів.

Стратегію конструювання Івана Франка відчитуємо в контексті окреслених проблем: операція сервітутів, на яку він неодноразово звертав увагу та вважав однією з найголовніших причин економічного занепаду селянства, відсутність конституційного права для селян, свідомо політика уряду, спрямована на промислову загибель багатого на природні родовища району. Ці проблеми він неодноразово ставив у публіцистиці на порядок денний та моделював шляхи їхнього розв'язання.

Стратегія трансформації в Івана Франка відсутня, вона залишається риторичним запитанням, на яке відповідь повинна дати не лише українська, а й європейська еліта, відповідь об'єктивну та справедливую. «Тут уриваю. Чую, що моя тема далеко не вичерпана, та боюся, що я, врешті, стану сентиментальним. Я настільки почуваю себе галицьким селянським сином, що не хотів би бути впертим та несправедливим. А спокуса для цього лежить досить близько. Бути галицьким селянським сином і водночас освіченим пролетарієм – це для об'єктивності дійсно тверда скеля» [230, с. 512]. Постановкою проблеми він запускає певний механізм дії – через пояснення складних феноменів та конструювання їхніх прототипів і до окреслення нового дискурсивного поля їх розвитку. Маємо на увазі не лише деструктивні дії щодо соціальної надбудови, а й соціального фундаменту, тобто зміну не лише панівного класу, а й власної ідентичності, що частково формувалася під впливом негативних соціальних чинників. Галицькі селяни не можуть ідентифікувати себе з «уявленою спільнотою» (за Б. Андерсеном), не можуть бути жертovní та віддані своїй нації (за Е. Ренаном), оскільки постійно відчують загрозу не лише національному, а й фізичному своєму існуванню. «... Галицький селянин їсть тільки половину того, що європейський робітник. Очевидно й зріст, працездатність, енергія й охота до праці галицького селянина впливають з цього» [230, с. 505].

Статті «Як жиєся селянам-хліборобам у Галичині» та «Ще дещо про життя наших селян хліборобів» – картина побуту селянина-рільника. Основа його економічного існування: «Земля, той кусник рілі, то найважніша підстава житя наших хліборобів. У нас усі селяне хлібороби живуть лишень с самого господарства коло землі. Інших способів, щоб жити, у нас по селах зовсім нема» [49, с. 10]. Земля як онтологічний контекст української нації, основний ментальний архетип не належить селянинові. Іван Франко вираховує залишок з річного прибутку і робить висновок, що селянин або голодує, або ледь існує, споживаючи лише чорний хліб. Публіцист радить селянам: «Наші робітні люде повинні би так поділитися, щоби одна частина зовсім виходила з краю і осідала на чужині, там, де лекше о землю, друга частина щоби також ішла туди ж на заробітки і потому з призбираним достатком вертала на ґрунт, а третя (і то найбільша часть) щоби сиділа дома і всю свою силу обертала на працю коло свого власного ґрунту...» [171, с. 37].

Іван Франко характеризує також економічне становище робітників. «Галицькі шевці» – літературна рецензія на книгу Корнелія Пайгерта «Die sociale und wirtschaftliche Lage der galicischen Schumacher, eine Studie über Hausindustrie und Handwerk, auf Grund eigener Erhebungen», що змалювала особливості розвитку однієї з найважливіших і найпотрібніших, як вважає Іван Франко, галузей промисловості. «Гаряче рекомендуємо книжку д-р Пайгерта всім, хто займається устроєм і розвитком нашого суспільства, а в наш час кожна інтелігентна людина, кожний свідомий своїх обов'язків громадянин мусить ними займатися» [344, с. 1], – підкреслює публіцист важливість становища дрібних ремісників у контексті суспільно-економічної ієрархії. Шевство розвивається двома шляхами: перший – це формування промислової галузі, другий – домашній промисел. Ці два напрямки розвитку стикаються з низкою економічних проблем, що містяться в національній площині, тобто шевство як промисловість не може потужно розвиватися через відсутність попиту та високу

собівартість товару, що в свою чергу зумовлене віденською монополією на сировину, а шевство як домашній промисел, крім позитивних аспектів, – гігієни праці та незалежного регулювання попиту згідно з пропозицією, – має також негативні тенденції: швець-рільник під час неврожаю терпить вдвічі більше, бо не лише мусить працювати як найманий робітник, а його ще й змушують платити прибутковий податок як великого промисловця [375, с. 2– 3].

В економічних працях Іван Франко розглядав не лише суспільні проблеми локального характеру, але й глобальні соціальні явища. Глобальне питання економічного перерозподілу світу він, чи не вперше в українській тогочасній публіцистиці, порушив у статті «Нафтова монополія». Проблема нафтової цінової політики та монополізму була актуальна у всі часи, а наприкінці ХІХ століття, коли розвинулася нафтовидобувна інфраструктура, досягла свого апогею. Іван Франко досліджує сучасні нафтові ринки, їхню цінову політику і робить висновок щодо американо-російської гегемонії в тогочасній нафтовій промисловості. За фактами економічного панування публіцист бачить тенденції перерозподілу політичної карти світу: «Отже, американці і кавказці мають утворити світову монополію. Це сучасний дуумвірат, заснований для того, щоб поділити світ: Азія, Східна Європа, Африка аж до західних берегів – для росіян, решта земної кулі для американців» [364, с. 1], – пише він.

Світовий нафтовий монополізм, на думку Івана Франка, становитиме дві загрози для Галичини: монополісти самостійно встановлюватимуть ціни на нафту, а це вкотре обтяжить бюджет галицької робітничої родини, до того ж, і це найголовніше, становище галицької промисловості в новому економічному світі буде нестабільне та непевне. «Щоправда вказують і на галицьку нафтову промисловість, котра може важити на терезах разом з американською та російською» [255, с. 1], – цитує Іван Франко німецькі газети. На жаль, Галичина не може виступати конкурентоздатним та самостійним суб'єктом на економічному рин-

ку через свою політичну залежність, а, отже, приналежність до австрійського нафтового картелю. Отже, факти економічного життя ставлять найперше на порядок денний питання політичне. «...Жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, знидіння, павперизації, культурного застою і упадку» [286, с. 5], – підкреслює Іван Франко взаємозв'язок економічної та політичної незалежності.

Дуже гостро в своїй економічно спрямованій публіцистиці Іван Франко ставить питання парцеляції землі. Ця проблема, за Іваном Франком, містить дискурсивні поля, які, на нашу думку, можна схарактеризувати як національне та економічне. Дві траєкторії руху своєї публіцистичної думки з приводу роздрібнення землі обумовив у заголовку статті «Селянство й соціальне питання». Інформативний заголовок містить дві важливі категорії поєднані-протиставлені сполучником «й». Перша – селянство: селянство як основа нації, селянство як найменш матеріально забезпечена категорія населення. Друга – соціальне питання: як компонент національного, як сукупність економічних негараздів галичан. Публіцист акцентує, використовуючи сполучник, на симбіозі цих понять – вирішення соціального питання, тобто питання земельної власності, забезпечать економічний та національний ареал для розвитку селянства. Мову, територію, економіку в націології позиціонують як об'єктивні ознаки будь-якої нації, а національна свідомість, культура та міфотворчість – суб'єктивні. Політолог Г. Касьянов зазначає, що поняття української нації визначають насамперед суб'єктивні чинники, а об'єктивні стають важливими як символічні цінності. Власна територія важлива насамперед для творення почуття національного самоствердження. «Форма, передбачена другим пунктом, знищує родинний зв'язок з власністю, надто важливий суспільно, знищує всяке почуття батьківщини...» [385, с. 1], – полемізує

Іван Франко з думкою державного радника доктора Тіля, який пропонував у випадку смерті господаря продати господарство та порівну поділити гроші між спадкоємцями. До того ж з питанням земельної власності, на думку Івана Франка, пов'язана низка інших економічних проблем: «Що являє собою земельна власність, а особливо дрібна власність у загальній економіці народного життя? Який шлях її розвитку? Що означають такі показники, як її роздрібнення й концентрація, її заборгованість і перехід з одних рук до інших, як еміграція і пролетаризація сільського населення? ...Усі ці й подібні питання дримають, як зерно у лушпинні, у скромній правничій тематиці «спадкове право для селян». Усі ці питання торкаються прямо чи посередньо питання земельної власності» [385, с. 1].

Австрійський уряд не намагався конструктивно вирішити економічні проблеми українських селян, обговорення важливих проблем у сеймі зводилися лише до наївних теоретизувань. Яскравий приклад нігілістичного становлення австрійського уряду до економічних негараздів Іван Франко подає в статті «Із уст младенців і ссущих». Публіцист цією назвою так саркастично означає виступ міністра юстиції Фалькенгайна, який вважає, що ліки від усіх імперських проблем – десять заповідей Божих. «... Чи справді десять заповідей Божих така панацея на всі хороби нашого віку, а сема заповідь «Не кради!» найпростіша розв'язка соціального питання. Факт, що ся панацея відома та повторяється мільонами людей від звиш 1000 літ, а не тільки не залагодила соціального питання, але навіть не запобігла його повстанню в теперішніх грізних розмірах, повинен би довести до задуми навіть «младенців і ссущих» [254, с. 312], – резюмує публіцист. Жодна урядова програма не може бути якісною, адже ніхто з високопосадовців не цікавиться найновішими досягненнями світової економічної думки та світовими економічними процесами (міністр Фалькенгайн не розуміє навіть різниці між нагромадженням та розподілом капіталу), і, щонайважливіше, ніхто не відслідковує регресу та змін на економічній мапі Галичини. Про це промо-

висто свідчить факт розподілу бюджету в Галичині, який Іван Франко розглядає у статті «Галичина в державнім бюджеті на р. 1890». Детальне порівняння урядових видатків та надходжень до галицького бюджету спонукало його зробити висновок: «Як би той поступ був скоріший, як би там у Відні зрозуміли, що вікове занедбане треба окупити більшими протягом якогось часу вкладами, аби піднести продукційність краю, якби при тім і самоуправу в краю розширено також на поле фінансове й позволено нам уже раз не про око, але справді господарювати у власнім краю так, як того вимагають його потреби й відносини, то шріба податкова, яка протягом 10 літ доходи з нашого краю піднесла о кільканадцять мільонів, була би менш дошкульною» [231, с. 250].

Публіцист сам намагається знайти відповіді для галичан на економічні виклики XIX століття. Пошуки розв'язання низки суспільних проблем у Івана Франка перспективно-ретроспективні, адже він не лише використовує сучасний світовий досвід, а й розглядає попередні позитивні моменти у економічному житті Галичини. Великий тематично-проблемний цикл економічної публіцистики Івана Франка присвячений питанню громадських шпихлірів, тобто громадських страхових фондів взаємодопомоги, які існували в Галичині з 1784 до 1821 року. Іван Франко вважає, що проблеми голоду, парцеляції землі, еміграції, є найважливішим першопоштовохм для заснування ідентичних фондів взаємодопомоги. «Закладане шпихлірів по громадах і утворене шпихлірового фонду для цілого краю, а по змозі також у кожному повіті, се перша річ, про яку повинні подумати всі розумні люди в нашій країні і яку повинен обміркувати сойм краєвий, скоро тільки збереть ся» [232, с. 263], – пише він у статті «Громадські шпихлірі». До речі, такі фундації були в Болгарії, яку публіцист вважав «менш освіченою» країною. Стартовий капітал для цих фондів, на думку Івана Франка, у галичан мав би бути, адже цісар Франц I у 1820 році призначив спеціальну комісію, яка при розформуванні шпихлірів виділила селянам частку для утворення нових фондів. Оскільки ці гроші мали б зберігатися у банку на

процентній ставці, то на цей час, як порахував Іван Франко, сума сягнула б 10 мільйонів. Питання про зниклі гроші публіцист ставить також у статті «Старі акти нової нужди». Він робить коротенький екскурс у історію заснування шпихлірських фондів та аналізує принципи їхнього функціонування, щоб читач зрозумів, що таке «громадські шпихліри», та на яких коштах вони засновувалися. Більше уваги Іван Франко присвячує зведенням ліквідаційної комісії щодо розформування коштів цього фонду та на основі власних розрахунків робить дуже цікавий висновок: «Що сталося з тим мільоном фондом запомоговим для галицьких селян, – невідомо. Чи не можна би ще й тепер в'яснити сю справу?» [304, с. 259].

Відповідь на це риторичне запитання Іван Франко дає через 17 років, коли знову повертається до проблеми шпихлірських фондів. «Мої «Шпихліри» добігають до кінця. Розрослися трохи, бо прийшлося на кожному кроці простувати польські брехні. Надіюся, що стаття буде цікава, хоч декуди є таке, що не вмю собі пояснити. Ну та се на полі історичних дослідів не новина, а може, навіть добрий знак. Кому все занадто ясно, той часто власне не бачить головного» [260, с. 308], – пише він до М. Грушевського про роботу над статтею «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.». Цю працю можемо назвати публіцистично-науковим журналістським розслідуванням, адже Іван Франко розв'язує питання, яке поставив у своїх попередніх статтях, питання актуальне та загальнодержавної ваги, ґрунтуючись на архівних матеріалах бібліотеки Оссолінських та тогочасних наукових дослідженнях. Праця містить вісім підрозділів: у першому Іван Франко обґрунтовує актуальність і абсолютну новизну теми, окреслює історіографію питання та коротко характеризує кожен розділ, а в наступних – розглядає причини заснування громадських фондів взаємодопомоги, їхнє функціонування та реорганізацію, проводить паралелі з діяльністю схожих фондів у Чехії та Моравії та дає відповідь на запитання: у чиїх кишнях осіли народні гроші? Історичний екскурс, який здійснює

Іван Франко, свідчить, що заснування та функціонування громадських шпихлірів залежало від місцевих урядових інстанцій. Вкотре постає проблема «галицької шляхти»: у відповідь на царський декрет, що наказував «позаводити скрізь громадські шпихліри і держати в них у запасі цілорічне запотребоване місцевих підданих» [233, с. XXVII], галицький становий відділ висловлює цілий ряд організаційних вимог, що в результаті означає неможливість виконання декрету. «Та центральне правительство не вважаючи на се не покидало раз розпочатого ділі. Галицькій шляхті довело ся і сим разом закусити свою сердитість і, здаючи ся на всесильність галицького шлендріяну, ждати ліпших часів» [233, с. XXXI]. Словосполучення «галицький шлендріян», яке використовує Іван Франко, означає «недбальство, халатність», але насправді містить важливу комплексну проблему, на якій він неодноразово акцентував, проблему неосвіченості селян та проблему відсутності національно свідомої інтелігенції. Галицькі селяни фінансово не скористали з ліквідації фонду взаємодопомоги, адже після панщини були економічно спустошені та юридично неграмотні, а представники галицької шляхти дбали про свої інтереси. Іван Франко дає відповідь на питання, яке залишалося відкритим, а то й прихованим для галицьких селян вісімдесят п'ять років: гроші, що залишилися після реформування шпихлірського фонду, були використані галицькою шляхтою для створення банку крайового, кредитної інституції, що спекулювала на кредитуванні селян. Закінчує працю розглядом діяльності аналогічних фондів в Чехії та Моравії, оперуючи статистичними даними, він обґрунтовує їхню соціальну затребуваність та правову легітимність. Публіцист не робить порівняльного аналізу, спонукаючи до роздумів читачів. Іван Франко також порушує низку важливих проблем, на яких він не акцентує, але які можемо зрозуміти в контексті питання про шпихлірські фонди. Перша – правова незахищеність селян, а друга – «...дуже низький ступінь публічної моралі в тих часах» [233, с. LXIII], на прикладі встановленого наглядю над шпихлірами (громадський фонд був

замкнений на три ключі, які належали домнії, вйтові та представнику громади) Іван Франко акцентує на взаємодовірі не лише в опозиції влада (домнії) – народ («муж довір'я»), а й середині селянських громад. Ці дві проблеми – ознаки явища соціальної розбалансованості, що протистоїть організації етносу на національному рівні. Існування шпихлірських фондів Іван Франко все ж таки оцінював як дуже позитивне явище, тому запропонував схожий проект економічної взаємодопомоги для галицьких селян – це проект утворення громадських спілок. У статті «Як би нам в біді ратуватися» публіцист викладає свої думки у вигляді дилеми, полемізує з загальновідомими поглядами, що функціонують в тогочасному суспільстві, використовує принцип «наростаючої аргументації» [121, с. 74], щоб розв'язати тогочасне архиактуальне питання: що робити селянинові в умовах тотальної бідності. Общинність селянських ґрунтів неможлива, адже в той час гостро стояла проблема парцеляції землі, пропозиція вчити селян якогось ремесла теж не актуальна, бо для цього потрібні: гроші, навчання та переїзд у місто, а еміграційні процеси приносили набагато більше шкоди, ніж користі. Всі ці методи публіцист вважає неефективними: «Нам здається, що всі ради, про які ми доси згадували (подібних рад можна би набрати ще кілька, не дуже багато), мають одну головну хибу. Всюди радиться одному чоловікові, одному господарству: те й те може тобі допомогти. Але що один чоловік буває заможніший, другий бідніший, один розумніший і бистрої пам'яті, другий тупіший, несмілий та непорядний (а й такий прецінь жити хоче і не раз до роботи дуже добрий), то й виходить, що кожда така рада може одному допомогти, а другому ні, а звичайно може кількох поратувати, а найбільшій більшості ні» [320, с. 40]. Тут Іван Франко акцентує на психічній організації кожної людини, адже індивідуалізм – одна з основних рис його філософського антропологізму. Оскільки в тогочасних суспільно-політичних умовах селянин-осібник не міг самостійно економічно розвиватися, то публіцист пропонує свою організацію, яка враховувати-

ме волевиявлення кожної індивідуальної одиниці і водночас функціонуватиме як незалежна впорядкована система. «...Поки ми не будемо мати в краю громад розумних, освічених і добре впорядкованих, доти нам ані думати нема що про вирятуване себе і своїх потомків з нужди» [320, с. 40], – рекомендує публіцист. Питання громадівства Іван Франко порушує не вперше, адже в 1881 році з'являється його програмна стаття «Програма галицьких соціалістів», в якій йдеться про те, що кожна громада повинна мати в своїх громадянських ділах повну самоуправу, включаючи суд та військову оборону, зв'язки між громадами мусять ґрунтуватися на повній свободі дій та незалежності. Таке трактування соціалістичного суспільства як суспільства вільних громад співмірне з принципами громадянського суспільства. Адже громадянське суспільство – це сфера недержавних інститутів і відносин. Історичний розвиток громадянського суспільства починається з самоврядних громад, а найбільш сталим його інститутом є сім'я. Елементи громадянського суспільства: виборність органів самоврядування, свобода висловлювання та віросповідання, – наріжні камені польсько-української соціалістичної програми. «Майбутній устрій буде базуватися на якнайширшій самоуправлінні, ...релігія стане приватною справою [291, с. 452], ...на перший план ставимо повсюдне право вибору і виборності до парламентських органів, ...мусимо далі домагатися свободи спілкування і зборів, свободи мови і друку, запровадження вільних робітничих спілок» [291, с. 462–463], – декларує вона. Тему громадівства продовжує в статтях «Що таке громада і чим би вона повинна бути?», «Машини і порядки громадські», «Кілька слів о проекті фільваркової господарки на селянських ґрунтах», «Грималівський ключ». Громаду Іван Франко позиціонує як найменшу, проте домінуючу частину державного устрою. «Коли кождий повіт, кождий край, кожда держава складається з громад – сільських чи міських, то все одно – то перша і найголовніша задача тих, що управляють державою, краями, повітами, повинна би бути така, щоб добре упорядкувати і муд-

рими правами як найліпше забезпечити ту найменшу, але основну одиницю» [318, с. 61–62]. У контексті громад публіцист розглядає бінарну опозицію «село–місто». «Та все-таки з містами лекше діло вже хоч би для того, що міста, немов та губка втягають в себе трохи що не всю інтелігенцію краю, тож інтелігентні люде все таки швидше зговоряться і видумають для себе якусь розумну раду, ніж темні» [318, с. 62], – обґрунтовує він свою сконцентрованість на справах сільських громад. Іван Франко пропонує засновувати фільваркові господарства – рільничі спілки зі спільним господарством, спільною працею та розподілом прибутків згідно з внесеною часткою. Публіцист одразу ж акцентує, що ці селянські общини не мають нічого спільного із соціалістичним устроєм, адже права кожного учасника спілки застережені, а розподіл спільних коштів не однаковий. «Тут тільки згори застережемося проти одного – не так закиду, як підозріння, немовби те, що ми отсе радимо, був соціалізм, заборонений нашими уставами. Коли те, що ми радимо, – соціалізм, то такий же самий соціалізм є і всяка спілка ремісницька, торговельна і банкова» [318, с. 63], – пише він. На нашу думку, питання заснування фільваркових господарств містить два контексти: 1) фільваркові господарства – це міні-модель майбутнього суспільного устрою, 2) фільваркові господарства – проекція ментального архетипу. Розглянемо детальніше їх в публіцистиці Івана Франка. Фільваркові господарства – це своєрідна модель майбутньої національної держави як симбіозу громадянських та етнічних національних елементів, це спроба становлення громадянського націоналізму та розвиток націоналізму етнічного: «І додаємо отсі слова, котрі просимо вас добре собі зятати: фольварок такий, який маєте нагоду майже що день бачити перед своїми очима, повинен бути на тепер **нашим народним ідеалом і з погляду на права політичні, які він має, і з погляду на господарку, яка на нім ведеться**» [318, с. 63] [підкреслення наше]. «Права політичні» – це громадянські права та обов'язки, які отримує громадянин у національній державі, в цьому випадку це права, які отри-

мує кожен член спілки, що контролюватимуться вибраною адміністрацією. Можемо провести паралелі з бюрократією національної держави. Сучасний дослідник типології націоналізму Е. Сміт вважає: «Націоналізм національної держави як бюрократичний, так і громадянський, оскільки національна держава інституціоналізована й представлена через бюрократію та її органи в їхніх зв'язках із її громадянами» [207, с. 139]. «Господарку, яка на нім ведеться» потрактуємо як етнічний націоналізм, адже навіть у спільних суспільно-побутових справах проявляється самотнтя культурна спадщина. Ідеалом нації називає Е. Сміт поєднання громадянських та етнічних елементів у праці «Нації та націоналізм у глобальну епоху», що з'явилася в 1995 році, через сто років після запропонованої економічної моделі Івана Франка. Рільничі спілки, які запропонував утворити Іван Франко в межах фільваркових господарств, міні-модель автономії правово та політично незалежних держав, федеративно поєднаних спільним економічним простором, проте фільваркові господарства – це лише перехідний етап від роздрібнених селянських ґрунтів до громадських общин і аж до міцних одноосібницьких господарок. Іван Франко окреслював схожий шлях становлення української держави: від федерації до незалежності.

Розгляньмо другий аспект: фільваркові господарства – проекція ментального архетипу. Національній ментальності українського народу притаманні три основні архетипи: Дім – Поле – Храм. «Символічний образ Поля, що асоціює архетип землі як джерела багатства та національного єднання на власному ґрунті» [103, 294], втілений у фільварковому способі господарювання.

Важливість заснування фільваркових господарств для українських селян Іван Франко підтверджує переконливою аргументацією в статті «Машини і порядки громадські». Статистичні дані, які він використовує, яскраво ілюструють щорічне збільшення дрібних господарств, як наслідок: «Майже всі сільські господарства, окрім хіба неповної п'ятої частини зійшли до того стану, в яким за панщини були пішаки та халупники» [265, с. 96].

Публіцист розглядає три перспективи існування для зубожілих селян. Він використовує логічний прийом доказу від супротивного, тобто припускає ту чи іншу ситуацію, та наводить низку аргументів, що спростовують її можливість. Наприклад, роботи в містах для селян нема, а наймитування на панських фільварках скоро стане неможливим через запровадження технічних засобів обробітку ґрунту. Іван Франко ставить нову проблему перед галицьким селянином: «...Все йде до того, щоб і в нашім краю витворити дві сили: велике машинове рільництво і великий фабричний промисел. І одно й друге потребувати буде менше зарібних рук, ніж їх в нашім краю вже нині маємо; і одно й друге буде однаков чимраз сильнійше витискати наших дрібних рільників та ремісників з їх старих насиджених гнізд» [265, с. 99]. Отже, вихід з цієї проблеми один: заснування фільваркових господарств та використання техніки для полегшення обробітку ґрунту. «Плюси» фільваркових господарств у зміцненні економічного добробуту народу Іван Франко обґрунтовує у ще одній статті на цю тему «Кілька слів о проекті фільваркової господарки на селянських ґрунтах». Публіцист для більшої переконливості своїх думок використовує форму діалога з доктором Охримовичем. «Він ніби веде з опонентом усну суперечку: цитує якесь положення з його твору, висловлює свої думки або звертається до співрозмовника з запитаннями, на які відповідає цитатою з статті цього автора» [121, с. 66], – підкреслює цю майстерність Франка-публіциста Ігор Курганський. Закцентуємо на найголовніших пунктах полеміки щодо общинних господарств. Перше, Іван Франко спростовує думку д. Охримовича про потребу однакових ґрунтів для фільварків, адже його мета забезпечити громаду найнеобхіднішим; друге, він вважає, на відміну від свого опонента, що українці охоче працюватимуть на власних ґрунтах; третє, спільна, а, отже, ефективніша праця допоможе вивільнити час для освіти та дозвілля; четверте, питання адміністративних органів буде вирішене народним волевиявленням, хоч питання це надзвичайно важливе, – погоджується він з д. Охримовичем.

Проект фільваркових господарств схожий на уклад громадських общин, що стали основою громадянського суспільства.

Економічне питання було основою всіх програм політичних партій, у створенні яких Іван Франко брав участь. Зауважмо, що постулати економічної програми еволюціонували разом із суспільно-політичними поглядами Івана Франка; якщо порівняємо економічні аспекти програми першої української партії та Національно-демократичної партії, то побачимо багато відмінностей. Варто наголосити, що економічну частину програми Русько-української радикальної партії редагував Северин Данилович, а Іван Франко був модератором програми-максимум, що стосувалася справ політичних.

Програма Русько-української радикальної партії в економічній сфері ставила завдання: «В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно із здобутками наукового соціалізму, т. є. хочемо колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних» [50, с. 302]. Програма національно-демократичної партії розставляє дещо інші суспільно-політичні акценти: «...Дбати про загаль, про цілий народ, бо народ – то ми всі; не має кривди загаль народу – то не має кривди ніхто поединчий. А дбати про загаль народу се значить займатися політикою, займатися справами громади, повіту, краю і держави, бо там рішається про тягарі і користи загалу, отже й кожного поодинокого чоловіка» [272, № 7, с. 1]. Відбулося також зміщення пріоритетів з економічного добробуту на економічну незалежність. «В справах економічних змагаємо до матеріального добробуту всіх робітних людей і усунення всякого взиску економічного» [50, с. 301], – завдання економічної програми радикальної партії. Економічна програма, що була окремою частиною програми, національно-демократичної партії, постулює: «Змагаємо до того, щоби наш нарід в продукції, кредиті та торговлі визволив ся від зависимости і взиску із сторони інших народів і країв, щоби мав у своїх руках потрібні средства продукції, передовсім землю, та розвинув у себе свій власний промисл, торговлю і кредит» [272, № 7, с. 1]. Економічні перетворення

в українському суспільстві вийшли на якісно новий етап розвитку: якщо в 90-х роках ХІХ століття Іван Франко робив акцент на громаду, то на початку ХХ століття (згідно зі змінами свого світогляду) переорієнтувався на регулювання економіки державою. «Природна річ, що в програмах політичних партій робляться зміни, – вони віддзеркалюють зміни у суспільних та економічних відносинах» [354, с. 1], – писав Іван Франко. Зміна економічних поглядів органічно вписана в зміну світоглядних пріоритетів публіциста, який усвідомив, що всі економічні проблеми можна вирішити лише в національній державі, де добробут кожного не залежить прямо пропорційно від його праці, а від права кожного скористатися нею, отже, від забезпечення громадянських прав та обов'язків у національній державі. Іван Франко розробляє цілісну модель покращення економічного добробуту українців, яку називає «народна програма». «Народна програма» зосереджена на декількох важливих моментах: утворення суспільної власності, суспільно-політична, зокрема аграрна реформа, що полягала у викупі від великих землевласників землі та передачі її у володіння малоземельним селянам, державний викуп іпотечних установ, а, отже, малопроцентні кредитні ставки на рільництво, об'єднання парцельованих земель, державна допомога у розвитку промислової інфраструктури через звільнення від податків, заснування сільськогосподарських шкіл, утворення громадських інституцій для посередництва в «обміні продуктів», заснування кредитних, торгових спілок, відкриття бірж працевлаштування, скорочення військової служби та зменшення військових видатків, встановлення «загального прогресивного податку доходного, маєткового і спадкового» замість безлічі дрібних, а також скасування податків на найнеобхідніші продукти харчування. Отже, регулювання економічних питань переходило в компетенцію держави.

Економічна частина програми Русько-української радикальної партії акцентувала на спрощенні системи оподаткування, тобто забороні оподатковувати необроблені ґрунти, та обмеженні податку з доходів землеробів, переході землі у власність селян, протестува-

ла проти об'єднання селянських ґрунтів як основи для творення пролетаріату. Отже, економічна частина програми першої української партії – постановка проблем, шляхи вирішень яких – у економічній частині програми Національно-демократичної партії.

Іван Франко вивчав досвід іноземних країн, аналізував економічні програми, аби використати їхню практику у моделюванні економічного розвитку України. Оскільки Україна була у складі Російської та Австро-Угорської імперій, то ж суспільно-політичного діяча цікавили в першу чергу реформи у цих країнах. У статті «Програма австрійських селян» Іван Франко аналізував результати конференції селян у Відні, на якій було обговорено утворення селянського союзу й вироблення спільної програми. Він розглянув двадцять пунктів цієї програми, в яких йшлося про звільнення від податків невеликих селянських господарств, політичну рівноправність під час виборів, скасування мита на товари для щоденного вжитку, розподіл державного бюджету згідно з економічним становищем регіонів, перепис іпотечних боргів на рахунок держави, встановлення податку на дохід та звільнення від інших податків, судову та освітню реформу [290]. Іван Франко звернув свою увагу на основні пункти програми тому, що вважав: «...Німецькі та чеські селяни дійшли вже до свідомости, що поправа селянських відносин неможлива без основної зміни многих відносин державних, і що стара пісенька «трудися, трезвися та щади» добра для катеринки, але не вистарчає для життя. Бо в тім житю справді тисячі й тисячі найріжнійших відносин переплетені з собою і впливають на себе так, що, як говорять Русини, «верхнього бють, а спідного болить» [246, с. 335]. Зауважмо, що зміна податкової системи, удержавлення іпотечних кредитів, земельна реформа стали основою програми Національно-демократичної партії, яку він написав через десять років, тобто публіцист зрозумів, що програма Русько-української радикальної партії, яка була надрукована 15 жовтня 1890 року («Програма австрійських селян» – 14 листопада), не здатна повністю відповісти на виклики ХХ століття. Мабуть, тому перегляд своєї програми радикали розпочали в 1891 році, коли відкрили в

журналі «Народ» рубрику «Матеріали до ревізії програми «Русько-української радикальної партії». Взірцеву реформу аграрних відносин Іван Франко бачив у програмі данських соціал-демократів, яка була актуальна й для галичан, адже «...відносини датської рільничої людности досить подібні до наших...» [301, Ч. 22, с. 289]. Основи цієї програми: перехід необроблених та парохіальних ґрунтів у власність держави, яка передає їх у власність сільським робітникам та забезпечує стартовим капіталом, контроль умов праці слуг та комірників, забезпечення медичного обслуговування, доступна для всіх освіта, восьмигодинний робочий день, перехід приватної власності у державну у випадку неспроможності спадкоємців заплатити іпотечні борги – імпонують йому також тому, що ці завдання соціал-демократів не тенденційно зорієнтовані на побудову соціалістичної держави, а на забезпечення соціальних стандартів для селян. «Очевидно, що нема там і мови о якійсь штучній пролетаризації мас, о якімось підгонюваню всеї людности під шаблон фабричного капіталізму, щоби з сего алембіка перегнати его в рай соціалізму. Датські соціалдемократи як люди практичні оперлися на дійсний, а не на фіктивний суспільности і виступили з цілим рядом жадань, котрі мусять вийти на користь і пролетаріям, і не пролетаріям сільським» [301, Ч. 24, с. 330]. Івана Франка також зацікавив віденський з'їзд «Союзу соціальної політики», на якому йшлося про селянські відносини, зокрема про спадкове право для селян. Він проаналізував реферати доповідачів і виявив, що жоден із них не запропонував оптимального вирішення проблеми земельної власності, тобто питання парцеляції землі, звільнення від іпотечного кредиту успадкованої території.

Іван Франко розглядає багато економічних проблем, адже кожна проблема локального характеру, на його думку, – невіддільний компонент глобального економічного питання, тому детально аналізує її генезу, причини та наслідки. У кожному економічному негаразді він бачить не лише його зовнішні мотиви, а й внутрішні першопричини: відсутність національної самостійності, а, отже, неможливість розв'язати економічні питання, націо-

нальна індиферентність та неконсолідованість галичан, неспроможність національної еліти перетворити народну масу на націю й окреслити шляхи економічного розвитку, провести місцеві реформи. Модель суспільно-економічного розвитку суспільства, яку спроектував Іван Франко, має такі основи: етнонаціональне відродження, конкурентноздатність на світовому ринку, модернізація господарств та промислів, конституційні права, освіта і, найважливіше, – прагнення до політичної самостійності.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Які переваги мали фільваркові господарства над одноосібницькими за Іваном Франком.
2. Чи актуальна проблема еміграції сьогодні у всеукраїнському та міжнародному контексті? Які заходи варто вживати уряду, щоб її подолати?
3. Яку функції мали виконувати шпихлірські фонди (бачення Івана Франка).
4. Чи актуальна економічна модель розвитку українського суспільства, яку пропонував Іван Франко, сьогодні?
5. Образ українського селянина у світі: Франкове бачення та сьогодення.

Завдання № 1: Проаналізуйте модель суспільно-економічного розвитку за Іваном Франком та виокремте досі актуальні її аспекти. На їх основі запропонуйте план розвитку економіки України на п'ять наступних років.

Завдання № 2: Напишіть інтерв'ю з Іваном Франком, використовуючи цитати з його праці, щодо проблеми еміграції в українському суспільстві сьогодні.

Цікавий факт: «Про велику скромність Івана Франка знали всі, хто з ним зустрічався. Франко завше першим вітався із знайомими. Але, мабуть, мало кому з тих знайомих було відомо, що Франко, даючи вбогому милостиню, тиснув йому руку» [159, с. 9].

3.2. Візія національної культури

Особливу увагу Іван Франко приділяв розвитку національної культури, адже сповнити онтологічну національну місію може тільки той народ, який зберіг культурну самобутність, не втратив почуття історичної важливості в контексті свого духовного розвитку. На основі аналізу публіцистики Івана Франка можемо говорити про цілком сформульовану концепцію культурного націоналізму. Шлях до політичної незалежності як основної та кінцевої мети націоналізму лежить крізь призму культурного розвитку, тобто культура позиціонується у публіцистиці Івана Франка як державотворча субстанція.

Типологію націоналізму на основі історичного розвитку народу розробив фахівець із питань європейської ідентичності та націоналізму, професор факультету гуманітарних наук Гріфітського університету (Австралія), Джон Гатчінсон. У праці «Культурний і політичний націоналізм» він стверджує, що націям Західної Європи притаманний політичний націоналізм, а націям Східної – культурний [25]. Цей поділ зумовлений історичним розвитком національностей і залежить від ступеня розвитку національної самостійності. Мета політичних націоналістів – це творення представницької національної держави, що розвивається на демократичних засадах. Культурний націоналізм ґрунтується на моральному відродженні самобутньої національної цивілізації, відновленні історичної пам'яті, творенні модерної культури. Культурні націоналісти прагнуть об'єднати націю навколо минулих та сучасних культурних цінностей, щоб вивести її в авангард геополітичного простору, на найвищий ступінь суспільного розвитку. Концепція культурного націоналізму домінувала в українському суспільстві. Заснування Кирило-Мефодіївського братства стало його генезою та дало поштовх суспільно-політичному руху, спрямованому на відродження українського народу, очільником якого був також Іван Франко.

Культурний націоналізм став передумовою політичного, то ж культуру як своєрідну ідеологію розглянемо в трьох націо-

нальних проекціях: соціальної, політичної, духовної. Соціальний рівень визначає культуру як основу комунікації між індивідами одного етносоціального організму, ланку, що мобілізує різні соціальні стани. Соціалізація культури – це усунування її індивідами, прийняття як єдиного коду для етносоціального організму. Проблема розосередження українського соціуму мала геополітичне підґрунтя, оскільки українські території були розділені між Росією та Австрією. Становище Правобережжя Іван Франко описав у статті «Австрийський кризис»: «Политика Австрии, внутренняя и внешняя, до сих пор главным образом не национальная, не государственная, а династическая. Создана была фикция парламентского представительства [226, с. 355–356], фикция «свободной прессы», фикция «новой школы» [226, с. 357]. Становище українців під Росією він оцінює як вегетування, адже навіть мова там є недозволенним плодом. Українська нація була розмежована не лише територіально, а й соціально не стратифікована в межах певної території. Навчитися чути себе «Українцями без ... офіційних кордонів» та «пізнати ту свою Україну, всю її в етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані» [280, с. 15] – основа етнічно-культурного єднання територіально розділеної народності. Етносоціальне єднання – це лише перший крок до творення спільного культурного ядра на основі уніфікації національного світовідчуття. Різне світосприйняття українців по обидва боки Дніпра яскраво характеризує, уже згадувана, рецепція творчості Тараса Шевченка: для галичан він – емблематична постать національного розвитку, для наддніпрянців – поборник соціальних свобод. Спільним знаменником для єднання українців мала б стати системна культурна праця на національному ґрунті. «...Житє народне дійшло до того ступня, де вже не вистарчають ані красномовні проповіді, ані голословне береженє народніх святощів, ані платонічна любов, а треба важкої конкретної праці на ріжних полях, починаючи від елементарної економічної самопомочи і правної оборони, а кінчачи найвищими вимогами наукової і літературної праці» [243, с. 402].

Колективна праця – експліцитна риса творення національної літератури, в основі якої – органічна єдність з національною спільнотою, а не імплантанта чужорідного світогляду. «Національна література – се ліс, в котрім є й дуби, є й ліщина, але все разом має одноцільний характер – відразу видно, що се ліс, а не степ, що се витвір колективної праці духової, назрілих змагань усєї суспільності, а не одрізнені прояви поодиноких, самотніх, хоч би й великих талантів» [266, с. 19]. Тараса Шевченка та Марка Вовчка Іван Франко вважав розрізненими з спільнотою: їх читали, ними захоплювалися, але вживити їхній світогляд у світогляд народу ніхто не зміг.

Другий рівень – політизація культури, тобто надання певним етносимволам національної значущості. Роль культури як попередника державотворчих процесів Іван Франко висвітлює у статті «Народний празник», яку написав з нагоди трьох ювілеїв: п'ятдесятиріччя скасування панщини в Галичині, сторіччя виходу «Енеїди» Івана Котляревського та двісті п'ятдесят років з часів повстання під проводом Богдана Хмельницького. Публіцист зіставляє історичне значення цих подій: Хмельниччина закінчилася для українців трагічними «Переяславськими статтями», у результаті підписання яких половина України перейшла під Московщину, звільнення від панщини обернулося для селянства злиднями, економічними труднощами, еміграцією, але «за сто літ від появи книжки Котляревського зробилося з нами велике чудо. Чого ми не здобули кривавим танцем Хмельниччини, чого нам не дали... цісарські патенти, то починаємо здобувати власною духовою, просвітною працею. І коли нині люди на світі знають дещо про русинів і шанують їх, то не за війни Хмельницького і не через цісарські патенти, видавані на їх користь, але за їх власну працю, за той дух щирої любові до хлопа, до кожного покривдженого й поневоленого, який віє у руських піснях, у писаннях Котляревського, Квітки, Шевченка, Шашкевича, Марка Вовчка, Федьковича, Мирного і інших» [273, с. 335]. «Енеїда» як етносимвол перетворюється на національну ідеологему.

Національна культура, у розумінні мислителя, є іманентною умовою існування нації. Іван Франко ставить знак рівності між національним та культурним розвитком народу, спростовуючи думки Пантелеймона Куліша щодо неспроможності українців стати історичною нацією. Хіба може бути нездатним до державотворення «...народ, котрий витворив з поміж себе штунду, котрий в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності до світла, справедливості; ...народ, котрий по-мимо довговікового гнету і руйнованя не затратив своєї національної окремішності...» [314, с. 269], – вважає публіцист.

Працю в культурній сфері Іван Франко вважає пріоритетнішою для розв'язання національного питання, ніж соціально-економічні перетворення, а кінець XIX століття означає як реакцію культурного ідеалізму проти марксистського економічного матеріалізму. Культурне відродження є важливим спрямованим вектором національної окремішності. Праця невеличкої групи людей може кардинально змінити хід суспільного розвитку, то ж аналізуючи творчість українських письменників, Іван Франко насамперед звертав увагу на їхню політичну символічність. Поезію Шевченка він характеризував як «поезію туги за життям» української нації. «Вільне життя, не зв'язаний розвій індивіда і громади це ідеал, якому Шевченко був вільний до кінця [309, с. 9]. Водночас Іван Франко в цьому реченні конденсує і своє бачення національного ідеалу. Переродження національного етносимволу в національну ідею публіцист стверджує у статті «Принципи і безпринципність». Це полемічна стаття-відгук на студію Сергія Єфремова «В поисках новой красоты», в якій той дорікав редколегії «Літературно-наукового вісника», що вона пропускає до друку твори, які не порушують важливих соціальних проблем та не мають ні літературної, ні естетичної цінності. На це Іван Франко відповів, що в «ЛНВ» друкують твори тих письменників, «у кого видно правдивий талант, любов до рідного народу та його слова, та бажане його розвою» [289,

с. 115]. Фундаментальним принципом редакційної політики «Літературно-наукового вісника» у франківський період було національне питання. «Публіцисти «ЛНВ» досліджували й підкреслювали закономірність у неодноразовому історичному відродженні української літератури в несприятливих політичних умовах – її особливий, органічно нерозривний зв'язок з народними витоками, народним духом, ментальністю, філософією й ідеалами народу» [324, с. 405], – характеризує тенденції тогочасної публіцистики «ЛНВ» Ю. Шаповал. Отже, культура не лише виразник ментальності народу, а й провісник його національного розвитку. Лише праця над духовною просвітою народу може, на думку публіциста, розв'язати «безконечник» бідності та темноти українського народу. «Ми не могли дати мільонам у руки хліба, не могли тисяч і соток тисяч охоронити від нужди, від еміграції, від взиску, від змарнованя сил. У нас був тільки один заряд – живе, рідне слово» [245, Кн. 9, с. 131], – пише Іван Франко у статті «З останніх десятиліть ХІХ в.». Це слово стає світочем на шляху до національного ідеалу, «воно здобуває собі а разом із тим цілій нашій нації право горожанства серед цивілізованих народів» [245, Кн. 9, с. 131]. Слово (література як компонент культури), у трактуванні І. Франка, є тією чудотворною силою, яка піднімає темні маси, стає проводирем на шляху бездержав'я. Публіцист наголошує, що розвиток національної культури та розвиток національної свідомості тісно взаємопов'язані: разом із літературною творчістю розвивається рівень цивілізації, сила національного самоусвідомлення та ототожнення. Матеріальна культура також завжди несе на собі відбиток національної свідомості – такі висновки зробив Іван Франко під час відвідин Праги. «Також впадає в очі тому, хто приїздить у Прагу, її виразно підкреслений, домінуючий національно-чеський характер [йдеться про кінець ХІХ століття – Г. Я., А. Я.]. Проходячи вулицями Праги, скрізь бачимо чеські написи, чуємо чеську мову, помічаємо чеські газети в руках як службовців, так і у візників. Більше того написи на магазинах, установах, плакатах підкреслюють чеський

характер установ, чеське походження виробів, чеські фабрики, чеську торгівлю, чеські кооперативи, чеські банки. ...Цей національний чеський характер Праги не поверховий, не обмежується написами і плакатами, а сягає вглиб, впливає, так би мовити, із самої суті пражських мешканців» [343, № 210, с. 1].

Розвиток культури не можливий без діяльності певних національних провідників, тобто без національно сконсолідованої еліти. Виокремлюючи етапи українського літературного руху, Іван Франко стверджує, що лідери в літературі 70-х – 80-х років – це М. Драгоманов та М. Грушевський, яких вважає чільними представниками «радикально-соціального» та «національно-радикального» напрямку. Хоча обидва, як відомо, більше займалися науковою, ніж літературною діяльністю. Парадоксально видається також думка Франка про те, що ці дві постаті є прапороносцями цих літературних фаз, а такі видатні письменники, як Б. Грінченко, Леся Українка, В. Стефаник, О. Кобилянська, Б. Лепкий, М. Коцюбинський... лише «з тих літературних сил, що представляють найновішу фазу літературного розвитку» [313, с. 192]. Очевидно, що Іван Франко позиціонує М. Драгоманова та М. Грушевського як національних будителів, що ставили перед собою завдання «ознайомлення з насуцними політичними питаннями з метою викликати в народі інтерес до політичних, суспільних і національних ідей», у цей час інші перелічені письменники, на його думку, більше уваги приділяли соціальним темам. Консолідуючись із Драгомановим у його поглядах на принципи культури й освіти, що є базовими в перебудові суспільності, Іван Франко категорично протестує проти його тези інтернаціональності культури. Культура – це консолідуючий фактор нації, а Драгоманов не подає жодних ідей, які б гальмували національну дезінтеграцію, тому публіцист заперечує Драгоманівське визначення «неполітичної культури»: «Ся назва не зовсім добре характеризує саму річ, бож саме поняття «культура» містить у собі так багато політичних чинників (плекане мови, письменства, школи, народньої освіти і т. и.), що неполітична культура – се contradiction in adjecto» [286, с. 6]. На основі цього твердження можемо

зробити висновок, що в бездержавних народів культурний націоналізм повинен бути попередником політичного.

Духовний рівень розвитку культури в публіцистиці Івана Франка проектується крізь призму національної літератури. Вчений Р. Гром'як, визначаючи Франкову концепцію національної літератури, писав: «Шкала цінностей літературного критика [Івана Франка – Г. Я., А. Я.] намагнічена потребами національної культури, історичним статусом нації, яка вбираючи елементи інонаціональних культур, вносить щось своє у світову цивілізаційну скарбницю» [43, с. 75]. «Національне намагнічення» стало основою його неприйняття модерністських віянь. Варто розмежувати поняття «модернізму», символізму, «декадентизму» в інтерпретації Івана Франка. В. Мазепа, дослідник філософських поглядів Івана Франка, ставить знак рівності між модернізмом та декадентизмом. Він вважає: «І хоч Франко переважно для позначення негативних, на його погляд, тенденцій в новітньому європейському мистецтві та його естетичних концепцій вживав поняття «декадентизм», більш відповідним у даному разі...буде поняття «модернізм» у сучасному його розумінні» [137, с. 187]. На нашу думку, не можна ототожнювати ці дві категорії, адже декадентизм був лише одним із напрямів модернізму. Т. Гундорова розрізняє три естетичні напрями раннього модернізму: символізм, декадентизм, неоромантизм. «Обидва ці поняття символізм і декадентизм – довгий час ототожнювалися й перехрещувалися, хоча існувала й суттєва відмінність їхніх естетик. Основою декадансу стала передусім опозиція щодо культурних цінностей і загальноприйнятої моралі буржуазного суспільства... Натомість символізм більш є естетичною школою, зорієнтованою на творення спеціальної художньої форми» [45, с. 164]. Іван Франко у контексті літературного процесу теж розділяв ці два напрями зі знаком плюс та знаком мінус. Виникає питання: яким бачив розвиток української літератури Іван Франко, як в українській літературі поєднувалися традиції та новаторство та якому з двох окреслених художніх напрямів надавав перевагу?

Іван Франко простежує розвиток українського літературного процесу у статті «З останніх десятиліть ХІХ в.», що є своєрідною проекцією національного розвитку. Панування соціалістичних ідей у суспільстві мало регресивний характер щодо культурного розвитку, тому що інтернаціональні гасла, а, отже, перспективи злиття народностей знеохочували молодь до національної праці. Другим витком розвитку було налагодження взаємин із мешканцями Сходу України, які намагалися розворушити галицьку національну свідомість своїми прогресивними поглядами, проте була зведена ще більша стіна непорозумінь, виникло ще більше нерозв'язаних проблем. Контакти галичан та українців налагодив М. Драгоманов, що з'явився на політичній арені в половині 70-х років і дав відповідь на запитання: існувати чи ні українській нації? Він перетворив національний сентименталізм на національну усвідомленість свого самостійного розвитку та започаткував традицію європейського літературного піднесення. І. Франко вважав, що оту лінію європеїзації, яку започаткував М. Драгоманов, успішно продовжують В. Стефаник, О. Кобилянська, Б. Лепкий, Н. Кобринська, В. Щурат. Хоча від драгоманівських впливів до появи молоді генерачії, яка «звіяла бурю в нашій національній житю, та рівночасно прочистила повітре, проложила не в однім напрямі нові стежки» [245, Кн. 7, с. 6], проходив довгий та болісний регенераційний національний процес.

Суспільно-політичні обставини не могли не вплинути на розвиток літератури, яка оберталася в магнітному полі літературного обскурантизму (літератури європейські українці Правобережжя вважали маловартісними) та догматизму (галичани вважали літературу засобом для виховання народу). «Розуміє ся, що при тім фарисейським вихованю, яке одержували у нас цілі покоління, межі того, що дозволене, а що недозволене в літературі були страшенно тісні й самовільні» [245, Кн. 8, с. 54], – характеризує Іван Франко ті офіційні рамки, які встановлювали для літературних творів критики, редактори газет під тиском «пре-нумеранта [передплатника – Г. Я., А. Я.]». Отже, мусила пройти

культурна революція, з'явиться нова концепція літератури. «Література мала бути по змозі вірним зображенням життя, і то не мертвою фотографією, а образом, огрітим власним чутем автора, надиханим глибшою ідеєю» – так розпочався новий етап розвитку літератури, яка не боялася відкривати найпотаємніші глибини людського буття, «не зупиняли ся перед ніякою драстичністю» [245, Кн. 8, с. 55]. У цей час розпочинається науковий розвиток, очільником якого Іван Франко вважає М. Грушевського. Симбіоз літературного та наукового поступу витворив нові орієнтири, а, отже, частково змінилася і свідомість як комуніканта (письменника), так і реципієнта (читача). «І письменники, і публіка тепер більш рафіновані. Двадцятилітня праця над збагаченням і очищенням мови, над виробленням літературної техніки не може пропасти марно і жаден молодий письменник не може ігнорувати її. Давньої ноншальянсії «грає, грає, воропає» не толеруємо сьогодні» [245, кн. 9, с. 126]. Літературний катарсис генерує літературу нового рангу, яка дбає про форму, мелодійність, ритм слова, ненавидить абстракти, довгі речення, шаблонність. Письменники-представники цієї нової літератури, серед яких І. Франко називає Ольгу Кобилянську, Василя Стефаника, Марка Черемшину, Антіна Крушельницького, – творці не лише нової форми, а й змісту, і якщо попередники шукали глибшу ідейність образу, то вони зосередилися на внутрішніх душевних конфліктах та переживаннях. Особливість молодих митців полягає в умінні проникнути в душу та побачити світ крізь її призму, що дозволяє їм бути набагато об'єктивнішими від епиків-попередників. Прямування від соціології до психології не дозволяє мірилом нових літературних талантів використовувати застарілі утилітарні принципи, тобто поцінування творів соціального характеру й відкидання інших. Отже, з'явилися нові естетичні категорії, відбулася естетична еволюція, яка в західноєвропейських країнах породила новий стильовий напрям – символізм. «Символізм більш є естетичною школою, зорієнтованою на творення спеціальної художньої форми та пошуки відповідностей між звуками, словами, кольорами.

У цих відповідностях митець шукає вищого ідеального сенсу. Символізм надає особливої ролі митцеві-артисту, який веде поза межі чуттєвого світу» [45, с. 164], – характеризує нову течію Т. Гундорова. Психологічні та ліричні особливості літератури імпонували І. Франку ще й тому, що були питомо національними, адже духовно витончене світосприйняття було закладене в первісній релігії, а, отже, й у фольклорі. Публіцист критикує методологію дослідження історії літератури Е. Шмідта, який не звернув увагу на взаємовплив літератури писемної та усної, бо німецькій історії літератури не була притаманна тяглість традицій. «У нас, де новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних і з обсервації сучасної, окружуючої нас дійсності, на се питанє прийде звернути пильну увагу» [248, с. 50], – акцентує увагу майбутніх дослідників Іван Франко на літературну генезу і водночас на органічність для української літератури символічних тенденцій.

Аналіз поглядів Івана Франка на нові літературні напрями дозволяє говорити, що він толерував символізм у літературному процесі, але чи можемо ми стверджувати, що таким чином він підтримував модернізм як течію, що позитивно оцінював його інші естетичні дискурси, зокрема декадентизм. Відторгнення естетики «штуки для штуки», як Іван Франко визначав декадентизм, з українського літературного організму він обґрунтував у низці своїх статей: «Слово про критику», «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах», «З останніх десятиліть української літератури», «Леся Українка», «Старе й нове в сучасній українській літературі», «Маніфест «Молодої музи», «Принципи і безпринципність», «Наша поезія в 1901 році», «З галузі науки і літератури», «Задачі і метод історії літератури». Модернізм як культурне явище публіцист визначає у статті «Наша белетристика» як «симптом хоробливого рознервованя, безідейности і відчуті безцільности життя серед буржуазійної молодіжі ріжних крайів» [274, с. 33–34]. Зауважмо, що ці дефініції психології модернізму антонімічні до основ розвитку національної свідо-

мості. «Хворобливе рознервування» Іван Франко протиставить національній відвазі: «...Праця над просвітою народу вимагає цілого чоловіка з усіма его способностями, вимагає найрізноманітнішого знання, а в додатку й відваги, резолютности, ініціативи і здоровля справді вояцького» [243, с. 403]; відчуття безцільності життя – національній зорієнтованості. Безідейності модернізму публіцист протиставляє цілу концепцію трансформації національної ідеї в літературі.

Іван Франко бачив загрозу для так званого «перепривласнення культури» з боку модернізму. Термін «перепривласнення культури», що означав бажання інтелектуалів «відкрити етнічне минуле своєї спільноти, ...порівнювати її з відомими традиціями, міфами і спільними спогадами інших спільнот» [207, с. 95], сформулював на початку ХХІ століття британський суспільствознавець Е. Сміт, але в публіцистиці Івана Франка ознаки історичного перепривласнення культури зауважуємо ще наприкінці ХІХ століття. Публіцист заглиблюється не лише в народознавчі дослідження, а й у теоретичні аспекти вивчення історії літератури. Літературознавчі дискурси – це не лише спосіб змобілізувати етнічну культурну пам'ять, а й визначити подальші регенераційні рівні культури. Маємо на увазі рівень соціалізації та політизації культури. У статті «Етнологія та історія літератури» спроектовано три рівні «перепривласнення» культури на фази розвитку історії літератури. «Перша може бути названа бібліографічна. Історія літератури полягала тут у переліку якнайбільшої кількості книжок, згрупованих за темами та авторами, без глибшого аналізу, без відчуття того живого зв'язку, який встановлюється між твором, його автором і суспільством» [346, с. 5] – це етнічний рівень усвідомлення культури, тобто чітке розпізнавання приналежних спільноті культурних артефактів. Друга фаза є біографічною. «У трактуванні історії літератури почали більше ніж до того часу, концентрувати увагу на видатних особистостях, на геніальних письменниках та їх творах, гордо ігноруючи пересічних» [346, с. 5], – рівень соціалізації культури, перехід від загальних артефактів на їх твор-

ців, сприйняття літератури на індивідуальному рівні. «Остання фаза в розгляді історії літератури...може бути окреслена назвою культурно-історичної... Духовне життя народу в усіх його верствах – ось та широка основа, на якій будується ця нова концепція історії літератури» [346, с. 5–6], – рівень політизації культури. Цю фазу Іван Франко вважає визначальною, тому що культурно-історичні методи дослідження історії літератури звертають увагу як на політичний та економічний чинники розвитку нації, так і на духовну праісторію. Оскільки історики літератури повинні використовувати перелічені методи для оцінки літературних творів, то в сучасній літературі мусив би міститися культурно-історичний концепт, але на зміну концептуальним ідеям приходять тенденції «мистецтва для мистецтва», які проголосив модернізм. Призначення мистецтва – творити світ навколо себе, поринати в соціальні та національні глибини народної душі – перетворюється на «В найліпшій разі безцільну гру слів і форм, кольористичні контрасти, барвисті декорації, за котрими нема нічого живого і реального» [258, с. 27]. В. Мазепа вважає, що позиції письменника бракує послідовності: «Якщо призначення мистецтва «бути дзеркалом часу», відтворюючи суспільні зв'язки людини через їх «переломлення в тайниках його душі», давати «людські документи» сучасного життя, то чому, власне, художня творчість мусить уникати відображення хворобливих явищ цього життя, розриву суспільних зв'язків, навіть коли вони відбиваються в свідомості окремих прошарків суспільства» [137, с. 188]. Декадентство Іван Франко розглядає не як прояв внутрішніх відчуттів автора, навіть не як мистецтво, а як літературну моду, яку породили незворотні зміни в суспільстві. Публіцист протиставить пізнання суспільства крізь призму авторського я, внаслідок чого «се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка, а затим і причинок до пізнання того чоловіка у его найвисших найсубтільніших змаганнях та бажаннях» [274, с. 33], гіпертрофії власного я, що проявляється через вираження байдужості до актуальних суспільно-політичних питань.

Публіцист вивчає генезу декадентства і виявляє, що в його основі лежить одвічна боротьба індивідуалізму та соціалізму. Соціалізму як культурного явища, яке він тлумачить як усупільнення на основі всебічного та вільного розвитку особистості. Гармонійне поєднання цих двох факторів стимулює не лише суспільний прогрес, а й генерує літературу та науку. «...Де один з них занедбаний за рахунок другого, породжується, з одного боку, утопізм, з другого, рознервоване декадентство, що тхне трупом» [349, № 238, с. 3], – так він описує наслідки культурного дисбалансу. Декадентизм не є явищем, яке породило ХІХ чи ХХ століття, тому і «тхне трупом»; це один з витків розвитку літературної моди, в основі якої – «хворобливий індивідуалізм», що в різні часи маскується під різними напрямками та течіями. Письменник заперечує також тенденційну надмірність соціалізації та натуралізації суспільних явищ, він полемізує з Сергієм Єфремовим, який вважає основою літератури зображення соціального життя. «Вірне те, що література в міру дозрівання поглиблюєть ся, – але ж й знеохочували вияснімо-ж собі характер того поглиблювання! Воно йде не від індивідуальної психології до соціології, а, навпаки, від соціології до індивідуальної психології» [289, с. 117].

Ще одна проблема, яку може породити модернізм, – антагонізм митця та народу, бо саме під впливом літературної моди еліта відмежується від народу і творить свою автономну літературу. Декадентизм ґрунтується на переживаннях я-особи, а не ми-суспільства, і ця особливість течії пояснювала, на його думку, її імплікацію в польський літературний розвиток. «Ся мода найбільш аристократична з усіх, які в останніх 30-тьох роках доходили до нас із заходу. А шляхетській польській суспільности (шляхта поки що – головний консумент літератури в Польщі) сего й подавай. Досить уже її наполошили бруталні натуралісти та радикальні хлопомани, досить її натикали під ніс неотесаних мужиків з їх вічною нуждою та жолудковими питаннями. Наділи їй уже й голосні патріоти з вічними покличами про вітчину» [247, с. 70]. Іван Франко, щоправда, не розуміє поширення модернізму

в Чехії, його впливів на національно свідомий народ, до того ж із зовсім іншою психічною організацією, ніж у поляків. «Значить, декадентизм тут може бути хіба хвилевою модою, принесеною з чужини і неприложеною до свого ґрунту» [247, с. 70], – резюмує він. Зауважмо, що йдеться про національно несамостійні народи Східної Європи, а щодо народів Західної Європи, то нова течія ніякої шкоди не завдасть. Отже, на українському ґрунті проблема модернізму стикається з проблемою національної залежності, тобто основою національного розвитку мусить бути ідейність, а декадентизм є втіленням байдужості до суспільно-політичних питань, адже він виник на знак протесту проти соціальної домінанти у творчості реалістів. «На нашу думку, це власне і є відраза до змалювання того суспільства, яке їх оточує, до вивчення і показу його убозтва й праці, його радощів, потреб та ідеалів, потяг до заглиблення у безодні власного пустого я» [349, № 254, с. 2–3], – дає своє визначення декадентству Іван Франко. Національна ідея мусить бути резистентною до цих впливів, а от принципи символізму – переродження та творення нового світу зі старих ідей – органічно вписуються у її філософію. «... Франкове неприйняття декадентства, уважаного ним за симптом дегенерації, як і його непохитна неприязнь до ніцшеанства та гартманівського нігілізму, – це хай і не вповні сконцептуалізоване, але послідовне відторгнення «антисистеми», протипоказаної для розросту молодії, ще «непевної себе» української нації» [78], – вважає Оксана Забужко. На нашу думку, Іван Франко вважає неприйнятним декадентизм тільки на цьому етапі розвитку української літератури, тому що нові віяння кожна література мусить опановувати поступово, згідно з особливістю своєї національної генези, маємо на увазі, що публіцист не заперечує засвоєння нових тенденцій, але все це мусить відбуватися на платформі національно зрілої літератури. «А що цивілізація є як атмосфера, яка оточує людину з усіх боків від її народження аж до смерті, а сама не знає ні політичних, ні національних кордонів, передається від народу до народу, модифікуючи оригінальні

расові, племінні особливості кожного народу, кожного індивідуума» [346, с. 6], – характеризує Іван Франко культурний колообіг. Публіцист також не вважає апокаліптичним відторгнення митця від народу, яке може спровокувати декадентство, а явищем тимчасовим, яке все ж відверне інтелігенцію від праці в сфері національного культурного розвитку, а, отже, може бути втрачений певний доленосний момент. «Коли ж ці старші брати відділяться надто великою прірвою від менших, впадуть у пересиченість і безплідність, тоді геніальні одиниці з-поміж них зв'язують знову порвані нитки, повертаються до темних мас і цими, колись свідомо чи несвідомо кинутими крихтами, перетвореними в традиції народу, насичують і зміцнюють свої духовні сили, творять справді народну літературу» [346, с. 11], – так мав би виглядати регенераційний літературний процес.

Івана Франка непокоїло молодецьке захоплення декадентством у представників «Молодої Музи», тож він виступив із його надто різкою критикою. Сучасні дослідники по-різному інтерпретують особливості цієї полеміки. Я. Мельник у монографічному дослідженні «І остання часть дороги... Іван Франко: 1908–1916» вважає, що роздратування в Івана Франка викликала збірка памфлетів О. Луцького «Без маски», де він покепкував із письменника. «І. Франко звісно образився особливо. Збірка О. Луцького «Без маски», де були опубліковані пародії на нього, з'явилася у час, коли поет уже був дуже хворий, коли, як уже було згадано, передчуттям близької катастрофи (фізичної та душевної) сповнено багато його поезій, власне, чи не найбільше ті дві, ремінісценції з яких О. Луцький використав для свого жарту» [149, с. 189]. Тамара Гундорова в комплексному дослідженні початків українського модернізму заявляє, що полеміка Івана Франка з «молодомузівцями» – конфлікт «дітей» з «батьками», тобто символічне батьковбивство (за Фрейдом) з метою демонстрації поборення власним супер-его національного над-его. Дослідниця стверджує, що таку роль батька спершу виконував І. Котляревський, але національний міт батьківства був закодований у

Т. Шевченкові. «Боротьба проти батьків супроводжує становлення модерністської свідомості: досить нагадати памфлети «Без маски» Остапа Луцького, спрямовані, зокрема й проти авторитету Івана Франка» [45, с. 140]. На нашу думку, комплекс «батьківства» не був притаманний І. Франкові, і в цьому контексті виокремимо декілька аспектів:

1) Іван Франко ніколи (як це не парадоксально звучить!) не вважав Тараса Шевченка «батьком» української літератури. У знаменитій «Присвяті» означає його як «володаря у царстві духа», «велетня у царстві людської культури» [288, с. 6], але не батька. Та навіть більше, публіцист не зараховує ні Т. Шевченка, ні Марка Вовчка до «власливої національної літератури української». «...Далеко було українській суспільності і навіть чільним її писателям до зрозуміння основних поглядів Шевченка і до того, щоб стати на тім, до чого він дійшов, і йти далі з того пункту, на котрім він зупинився» [266, с. 18], – Іван Франко не вважає можливим зробити поета точкою відліку нової української літератури через прірву, яка розділяла його національну свідомість та свідомість мас.

2) Іван Франко ніколи не творив іконостасу «батьків»: Пантелеймона Куліша, якого він назвав першим національним письменником, гостро критикував за пропольську позицію та невисоко оцінював його творчість; у рецензії на книгу «М. Павлик. Михайло Драгоманов і його роль у розвої України» («ЛНВ», 1907 рік), писав, що не бачить потреби плекати культ Драгоманова, бо його найкращі ідеї знайшли та знайдуть благодатний ґрунт у суспільстві.

3) Іван Франко ніколи себе не вписував у ранг «батька». Він прагнув бути одним із робітників у національній, літературній сфері, а не господарем.

Можемо зробити висновок, що памфлети «молодомузівця» Іван Франко сприйняв негативно не тому, що це було намагання зруйнувати культ «батька», прихильником якого він не був і який не творив, а тому, що це була молодецька запальність до руйнування фундаментів національної літератури, які закладав публіцист

та його соратники, і неспроможність запропонувати щось інше. До того ж, це також підтверджує Т. Гундорова, «Молода Муза» була перейнята декадентським естетизмом.

В основі розвитку будь-якої культурної моделі не зміст чи форма, а генераційна сила таланту, то ж публіцист правильно розставляє акценти: потенціал справжнього таланту домінує над літературним змістом чи формою. Талант у Івана Франка вписаний у триаду: сила – право – обов'язок. Сила таланту домінує над правом традицій, а вона, у свою чергу, знаходиться під егідою обов'язку. «В літературі ще більше, ніж у політиці, має перевагу сила над правом: сила таланту, сила переконання і запалу над засидженим правом традиції, формулок і доктрин» [247, с. 66], – резюмує публіцист. Право традицій – це натуралізм, тобто література мусила бути фотографічним зображенням дійсності, право формулок – це декадентизм, який означував світ через символи, публіцист навіть наводить приклад декадента Рене Гіля, який вважав, що кожна голосна має свій колір, до того ж декаденти захоплювалися містицизмом, а право доктрин – пропаганда певних ідей та суспільно-політичних підвалин (Іван Франко наводить приклади Еміля Золя та Альфонса Доде), реалізм крізь призму соціалістичних ідей.

Іван Франко аналізує два види таланту, які ми означимо як талант-деміург та талант-гармонія. Талант-деміург – це всебічно розвинений талант, талант-екстраверт, носії якого «...кидають ся на всі боки, заповнюють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук» [245, Кн. 9, с. 119]. Публіцист виділяє трьох найяскравіших представників цього таланту: Борис Грінченко, який не лише талановитий поет, повістяр, а й етнограф, публіцист, творець історично-патріотичної драми, суспільно-політичний діяч; Агатангел Кримський – поет, повістяр, орієнталіст, публіцист, суспільно-політичний діяч, укладач українсько-російського словника, Гнат Хоткевич – поет, новеліст, критик, до того ж талановитий кобзар. Талант-гармонія – це одноцільний талант, суспільний інтроверт, носії його – це «...спо-

кйні, наскрізь артистичні натури, що виступають у письменстві як більш або менш гладко шліфовані зеркала, малюють нам жите з його горем і радощами, з його рухом і тишею, але самі не сходять на арену, не беруть участі в боротьбі» [245, Кн. 9, с. 119]. Яскравим талантом-гармонією вважає Володимира Самійленка, чия елегантна лірика з домішками гумору не може запалити серця читачів, але його поезії гарні за формою та змістом. Зауважмо, що до таланту-гармонії Іван Франко зараховує і Леся Українку: «Її поезія, то огнисте оскаржене того дикого гнету самоволі, під яким стогне Україна. Нота особистої лірики звучить у неї слабше; епічні теми поки що не вдають ся їй у такій мірі, як описова і патріотична лірика» [245, Кн. 9, с. 122]. Дослідники життя і творчості Івана Франка Р. Горак і Я. Гнатів пишуть: «Після цієї статті Леся Українка звертається до Франка тільки через «дорогий метр» – і то по-французьки» [30, с. 352]. Збалансованість цих талантів єдиноможлива для розвитку моделі національної літератури, адже домінування таланту-гармонії творить патріархально-традиціоналістсько-пасеїстичну модель, а домінування таланту-деміурга витворює дискретно-модерністсько-ліберальну модель, що має значні переваги над першою, проте її суттєвий недолік: відсутність монолітності в національній роботі. Можливо, саме тому образилася Леся Українка, бо ж не зараховувала себе до традиціоналістів.

Публіцистика Івана Франка – це проект української політично незалежної нації. Мислитель уважав, що його реалізація можлива лише тоді, коли відбудеться політична соціалізація та консолідація народу, буде витворена національна культура. Адже повноцінне та цілісне існування національного організму можливе лише в контексті триєдності: людина – культура – історія, тому лише народ, що не втратив почуття історичної екзистенції та культурної самобутності, може виконати свою онтологічну національну місію. Франкові національно-культурні дороговкази позначали нам шлях до політичної незалежності, вони актуальні й сьогодні на шляху нашого цивілізаційного поступу.

Завдання для самостійної роботи**Питання для самоконтролю**

1. Чим відрізняється талант-деміург від таланту-гармонії за Іваном Франком?
2. Обґрунтуйте концепцію «культурного націоналізму» в публіцистиці Івана Франка.
3. Яка роль літератури в національно-духовному відродженні (бачення Івана Франка).
4. Які рівні розвитку культури можна виокремити за публіцистикою Івана Франка?
5. Схарактеризуйте розвиток української культури сьогодні.

Завдання № 1: Зі статті «Література, її завдання й найважливіші ціхи» сформулюйте концепцію національного літературного розвитку за І. Франком. Виокремте «публіцистичні елементи» з цієї статті та доведіть, що це стаття літературно-публіцистична, а не літературно-критична.

Завдання № 2: Визначте тематику та проблематику «Літературно-наукового вісника» під редагуванням Івана Франка та зробіть його презентацію у програмі PowerPoint.

Цікавий факт: «Всі ми знаємо Івана Франка як письменника, публіциста, критика... А як композитора? ...У 1880 році Іван Франко написав вірш «Не пора, не пора...», який вперше був надрукований у збірці «З вершин і низин» в 1893 році. У цьому ж 1893 році Іван Франко прийшов до відомого композитора у Львові Дениса Січинського, який був його приятелем. Тут же за розмовою Іван Якович заспівав пісню «Не пора, не пора...», мелодію якої Д. Січинський тут же записав на ноти» [159, с. 76].

3.3. Формування національної ідентичності як основи творення української нації

Поняття «національна свідомість» – одне з головних у публіцистиці Івана Франка, адже саме вона є джерелом культурно-історичного та політичного розвитку будь-якої нації. Національна мобілізація етносу відбувається лише на основі ідентифікації з іншими членами спільноти, співвіднесенні з ними, усвідомленні

національної тожсамості. Відчуття єдності не лише з теперішнім, а й із минулим – це певний генетичний код нації, що допомагає самозберегтися у буттєвому контексті. Публіцистика Івана Франка – це прагнення зберегти національний код, відновити його у свідомості пересічного українця, повернути до витоків етносу. О. Забужко у праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» вважає, що найважливішим для нації є її суб'єктивний складник, тобто національна свідомість. Вона наголошує, що філософія національної ідеї має бути філософією національної свідомості. Письменниця стверджує, що шляхом поступу національної ідеї в Європі була її «приватизація», «переродження національного «ми» в національне «я» – перехід в етико-персоналістичну, а відтак і в екзистенційну рефлексію» [78, с. 52]. Вона також вважає, що першим, хто вивів нашу національну ідею з кола модернізованого поганства на цей «фаустівський шлях» (у площину персоналістичної етики), став Іван Франко.

Питання національної свідомості в публіцистиці Івана Франка частково досліджували: О. Забужко у праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», Б. Червак – «Наперед українці» (до національної ідеї Франка), В. Мазепа – «Історіософські ідеї Івана Франка», Т. Панько – «Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка», І. Драч – «Іван Франко і ми. Кілька суб'єктивних вражень під кінець століття», М. Жулинський – «Він знав «Як много важить слово...»», Т. Гундорова – «Франко не (і) каменя». Питання польсько-українських та українсько-російських взаємин у публіцистиці Івана Франка викривлено трактували радянські дослідники, які тенденційно позиціонували його як поборника інтернаціональної дружби народів. Щодо сучасних досліджень, то релігійний аспект ідеї історичної Польщі в публіцистиці Івана Франка виокремив А. Пашук у монографії «Філософський світогляд Івана Франка», питання впливу Росії на суспільно-політичний розвиток України розглядав О. Баган в публікації «Проблема Росії для українського національного руху». Національна ментальність росіян та поляків, схарактери-

зована у публіцистиці Івана Франка, – тема нова та недосліджена. Вона надзвичайно актуальна сьогодні в контексті політичних та культурних взаємин України з Росією та Польщею.

Національна свідомість – поняття полісемантичне. Одне з перших визначень поняття «нація» Е. Ренана базується на об'єднанні індивідів спільним світовідчуттям: «Нація – це кінцевий результат довготривалої роботи, жертвовності й відданості. Нація – це велика спільність, створена розумінням, усвідомленням жертви, колись принесеної і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти» [192, с. 262]. Український теоретик нації О. Бочковський називає національну свідомість «громадським цементом, який об'єднує і перетворює первісний народ у новітню націю» [9, с. 9]. Етапом творення національної свідомості ми можемо назвати кінець XIX – початок XX століття. Наголошуємо, що саме власної, бо до 1890 року творилася радше етнічна свідомість. Національна свідомість від етнічної відрізняється самоототожненням, самосприйняттям нації в контексті етнічної групи, що ідентифікує себе насамперед із певною територією. Етнічна самосвідомість – це усвідомлення етнічною спільнотою спільних уявлень про її походження та історію, вживання спільної самоназви (етноніма) [141, с. 6–8]. Сучасний історик В. Сарбей вважає, що національна свідомість – це вища форма етнонаціональної свідомості, яка з'являється в результаті «взаємодії найрізноманітніших матеріальних, соціальних і духовних чинників» [199, с. 3]. Він виділяє три етапи формування української національної свідомості, опираючись на хронологічну схему історії українського руху Івана Лисяка-Рудницького. Перший – дворянсько-шляхетський (від етнографічних досліджень – до Тараса Шевченка), другий – різночинсько-народницький (від Кирило-Мефодіївського товариства до Михайла Драгоманова), третій – загальнонародний, який автор окреслює хронологічними рамками з 90-х років XIX до 1914 р. Останній етап формував

свідомість нового типу, що еволюціонувала, викристалізовувалася на тлі суспільно-політичних змін, а також була сконцентрована в свідомості ключових історичних постатей. Отже, публіцистика Івана Франка 90-х років XIX – початку XX століття була однією з підвалин формування суспільної моралі та національного світосприйняття, таким чином, вона виконувала свою найважливішу функцію. «Сьогодні функція публіцистики, а значить і публіцистичного мовлення формувати громадську думку є загальновизнаною. Франко, як звернули увагу дослідники, виокремлював і другу дуже важливу функцію публіцистики: впливати на формування суспільної моралі, на вироблення та втілення в життя етичних принципів, виховувати такі почуття людини, щоб викликати корисний для суспільства ефект» [205, с. 163], – пише франкознавець О. Сербенська.

Своїм обов'язком публіцист уважав насамперед дослідження українських національних психотипів, того ментального матеріалу, з якого мала б творитися нація. Національний український психотип найяскравіше змальований у трьох публікаціях Івана Франка: «Децо про себе самого», «Доктор Бессервіссер», «Східно-Західні непорозуміння (З приводу книги Підеші «Восток і Запад»)».

Передмова до збірки оповідань «Галицькі образки» «Децо про себе самого» викликала полеміку в галицькій пресі. Особливо обурення спровокували Франкові слова: «...Не люблю русинів. Так мало знайшов я серед них справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи... Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю...» [238, с. 30–31]. Публіцист одразу ж пояснює причини такої нелюбові: «Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту?» [238, с. 31]. Поняття «раса» має національно буттєвий контекст, адже раса та етнос – різні речі. Раса не здатна до національної ідентифікації. «... Поняття раси є засобом поділу людей на категорії, тим часом як у випадку етнічності

маємо справу з груповою ідентифікацією» [68, с. 238], – вважають сучасні дослідники націоналізму. Здається алогічним, що такі слова прозвучали з уст українського націотворця. І. Драч зізнається, що коли вперше прочитав ці слова, то довго не міг повірити, що вони належать І. Франкові, але потім все ж таки зрозумів: «Пророки, мабуть, не бувають лагідними. В їхні голоси, в їхні руки, певно, вкладається і бич Божий, якого таки потребує незрідка слабке і непевне ество наше. Гнівні Франкові інквентиви, аж до прокльонів нашому хабарництву, нашій неповороткості, безвідповідальності перед нашою спільнотою, сварливості ...– ці моральні батьківські прочухани необхідні у процесі самовиховання нації. Пророки неодмінно є і лікарями від наших пороків» [66, с. 64]. Ці слова справжнього патріота, який з боєм спостерігав за підлабузницькою, нікчемною галицькою псевдоелітою, з обурення сприйняла галицька громада. На них відразу відгукнувся Ю. Романчук, заставувавши Івана Франка як народоненависника, бо поняття Русь і русини він ототожнював. Іван Франко відповів йому публікацією «Декілька афоризмів у альбом «Ділу», де написав: «Любов не обов'язкова, та почуте обов'язку – обов'язкове. Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов'язків зглядом того народу – брехню твердить» [235, с. 263–264]. Любов, з етичного погляду, – це моральний вимір спілкування. Обов'язок – це моральна категорія, що проявляється в моральному усвідомленні належного, за якого здійснення останнього постає перед особою як її нагальне практичне завдання. Отже, народний обов'язок – це усвідомлення індивідом своєї національної приналежності та її консеквентна реалізація в суспільно-політичному житті. Іван Франко відкидає пустопорожнє спілкування з народом (не любить русинів так, як «братне плем'я» польських реакційних газет), ставлячи на його місце усвідомлену національну роботу над просвіченням мас. Ця позиція генія українського народу ідентична з усвідомленням народного обов'язку філософом італійської нації Джузеппе Мацціні. Обов'язок він вважав одним з основних націєтворчих чинників. «Ви не спроможні здобути на свої права інакше, як схиляючись

перед велінням Обов'язку» [145, с. 20], – писав батько італійської нації. Іван Франко тому зневажав русинів за їхню аморфність, амбівалентність, що вони не усвідомлювали національного обов'язку щодо своєї країни. Дослідниця біблійного аксису в творчості Івана Франка В. Дуркалевич вважає, що у цій статті «Франко демонструє прекрасний взірць конструктивної, життєстверджуючої за своєю суттю, національної самокритики» [67, с. 46].

Національна критика не лише народу, а й інтелігенції – у нарисі «Доктор Бессервіссер». Назва «Доктор Бессервіссер» – алегорична, адже «доктор» – це натяк на високий ступінь, а прізвище «Бессервіссер» утворено від німецького словосполучення *besser wissen* (краще знати). Отже, це символічний образ інтелігента, який вважає себе вищим і кращим за інших, що дає йому право на критику та зневагу. «З ким сьогодні щиро стискав ся, тому завтра наплює в лице; з ким сьогодні ділив ся таємними бажаннями своєї душі, на сего завтра кине каменем» [160, с. 370], – вказує він на пристосуванство окремого представника галицької еліти, який, продовжує Іван Франко, «...подібний до місяця, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію», тобто його суспільно-політичні погляди змінюються згідно з віяннями часу; «він подібний до зір, бо сьвітить, а не гріє», – це порівняння вказує на освіченість, яка не використана в національному контексті для народу; «він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш нъчого» [160, с. 372], – так образно описує потуги громадської діяльності псевдопатріотів.

Негативні аспекти галицького характеру є неабиякою перешкодою для інтелектуальної та ментальної соборності роз'єднаної України, а, отже, руйнується етнічна структура, що є дуже важливим етапом розвитку нації. «Якби Ви знали, мої молоді приятелі, скільки зневіри, розчарувань та знеохоти нагромадили дотеперішні зносини Галичан та Буковинців із Україною, – пише Іван Франко, – скільки сорому та прикрости робили не раз Українцям наші «національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерности, індіфе-

рентність та моральна грубошкірність, байдужість до важких загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадоване європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності» [280, с. 17]. На жаль, ці ментальні хиби досі не виправлені, тож українцям варто було б уважно перечитати постулати Івана Франка.

Одвічну проблему ментальності українців у контексті геополітичної орієнтації на Схід, тобто на Росію, чи на Захід, на Європу, Іван Франко порушує в статті «Східно-Західні непорозуміння (З приводу книги Підєші «Восток і Запад»)». Дискусії на тему «Росія-Європа» віддавна закінчувалися, як пише Іван Франко, визнання регенераційної сили «руського мужика» та характеристикою Заходу як «гнилого». Сприйняття ідеї вищості Росії було різним на Сході України та в Галичині. Якщо на Східній Україні культурний месіанізм Росії сприймали критично, то в Галичині він швидко заповнював свідомості русинів, які навіть не були москвофілами. Це некритичне сприйняття і, як наслідок, геополітичну дезорієнтацію, публіцист пояснює ментальними особливостями тогочасних «рутенців» (так називає він галичан). Поняття «рутенець» Іван Франко виокремив ще у 1878 році, а в 1913 написав декілька нарисів про типи галицьких рутенців. «Невиразність, невизначність і половинність, се головна прєкмета теперішньої фази розвою галицько-руської інтелігенції, се рівночасно головна перешкода для постороннього дослідника до пізнання правдивого характеру того розвою... Галицькі Рутенці – прошу завважити – се не жадна етнорафічна, ані історична, се чисто технічна назва... її основою, на мою думку, треба вважати буржуазійні (міщанські) інстинкти. ...Отсе властивість рутенства. Воно – переходовий тип, що зазначає епоху розкладу та перевороту суспільного» [298, с. 4], – резюмував він.

Цивілізаційний розвиток не змінив рутенця: він як і в середині ХІХ, так і на початку ХХ століття залишався амбівалентним щодо будь-яких суспільних трансформацій чи орієнтацій. «Тип старого галицького Рутенця, духово отяжілого і непорушного, консерва-

тиста з духового лінивства, ворога критики й аналізу тому, що вона псує душевний спокій і жолудкове травлене, лояльного до дна душі і до дна побору пенсії і проявляючого свій патріотизм зітханем до обіцяного краю, де власть сильніша, освіта менша, а пенсія більша, – той так добре звісний на тип 40-их і 50-их років поволи уступив місце иньшому типові – Рутенця філософа, історіософа, політика та дипломата. Старий Рутенець на ново полярикований. Як старий, так і сей новий не любить дійсної науки, не любить аналізу і критики, хоч сам найлюбіше і найсмілійше критикує та осуджує всіх і все» [308, с. 145], – характеризує Іван Франко національний характер галичанина. Рутенство, на жаль, вкоренилося на підсвідомому рівні індивідів. Серед усіх негативних характеристик варто окремо виділити байдужість, яка є найзагрозливішою для українського національного відродження: «В практичнім життю він той самий Рутенець, яким був його духовий предок, непорушний, еґоїстичний, брудний і безхарактерний, а слова – чи то будуть слова про здоровий схід і гнилий захід, чи то про високу цивілізацію заходу і варварство сходу, – все матимуть для нього однакову вартість – позолоти, зверхньої декорації і більш нічого» [308, с. 146]. Рутенець не розуміє історичних процесів, не вміє аналізувати суспільно-політичні ситуації, не відчуває своєї національної приналежності і навіть орієнтація на Європу – це не внутрішнє самоусвідомлення, а данина моді. «І при тім як чистокровний Рутенець він не може зробити «європейської» пози інакше, як наплювавши на своє рідне. Супроти такої широкої «ідеї» українство, се дрібниця, на яку не варто плюнути» [308, с. 160], – характеризує він національну дезорієнтацію галичанина, немовби списану із сьогодення. Мабуть, національна дезорієнтація і стала причиною розквіту москвофільства в Галичині. «Змосковщений Іван» зробив ся ідеалом значної частини нашої Рутенії» [308, с. 173]. Іван Франко виокремлює «щонайменше три роди чи форми москвофільства дуже до себе неподібні» [249, с. 164]: «москвофільство хлопське», «москвофільство язикове», «москвофільство політичне». «Москвофільство хлопське» – це любов до Росії, що ґрунтується на соціальних інтересах,

віра в несподіваний економічний добробут для селян. «Москвофільство язикове» – прагнення здеградованої інтелігенції прилучитися до російської культури та мови. До речі, найбільшою хибобою москвофілів Іван Франко вважав зречення рідної мови. Мова як об'єктивна ознака нації не може бути основою формування української ідентичності, але коли вона переходить у суб'єктивну ознаку, стає символічним чинником творення нації. Іван Франко розглядав мову як символічний архетип, закодований у свідомості, тож відречення від неї оберталось внутрішньою трагедією особистості. А як приклад він наводить душевну драму Миколи Гоголя. «На мою думку, тут лежить глибокий психологічний проблем, якого коріне сягає малодосліджених доси тайників – зв'язку людської психіки з тими ніби то конвенціональними, а про те так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [234, с. 233], – відзначав у статті «Двоязичність і дволичність». Москвофіли, на думку Івана Франка, не високоідейні особистості, а національно несформовані особи: «Отсе внутрішнє роздвоєне було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства. Люди, що могли б були зробитися позиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працюючі, перейнявши ся нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом зробили ся мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чуте до живих потреб рідного народа і вимог сучасности, забивали ся в мертву і навіть науково безплонду старовину...» [234, с. 233]. «Москвофільство політичне» – прихильність до культурних та політичних змагань росіян. «Москвофільство політичне» – найнебезпечніше, на думку Івана Франка, для української національної ідентичності, бо воно є «служка нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди» [249, с. 164–165].

Наголосимо, що поняття «москвофіли» в Івана Франка не тожне з поняттям «русофіли». Русофільство – це насамперед солідарність з національно зорієнтованими літераторами, науковцями, політичними діячами Росії, а не орієнтація на російський бюрократизм та самодержавство. «... У вас нема ніяких переко-

нань і ніяких вироблених ідей, і ви силою інерції держите ся шаблонів, вироблених не вами, напряду, якого мета одна – нажива, кар'єра, особиста користь, а при тім бажане – звільнити себе від обов'язку важкої праці для добра найблизшого, рідного вам народа» [317, с. 110], – описує суть москвофільства публіцист. Характеризуючи негативно москвофільство як ідеологію, він водночас ділить москвофілів на дві категорії: «Додамо, що говорячи про москвофілів і боронячи їх від проскріпції, ми завсїгда додавали, що говоримо про чесних москвофілів, то значить ми мали на думці людей переважно з провінції, котрі з таких чи інших причин, трїваючи при певних поглядах на нашу національність, в практиці являють себе такими ж щирими народолюбцями та защитниками констїтуційних свобод, як і найліпші з народовців. ...Тільки таких людей ми й можемо назвати чесними москвофілами, а всіх тих, котрі, власне, не мають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють в своїх читателів ненависть до свободи, погорду для рідного народа і его мови, – ми, очевидно, ані не станемо називати чесними, ані не станемо з ними водити компанію» [190, с. 36].

Хоча Іван Франко і пише про своє русофільство, він все ж таки орієнтується на українця нового типу – «...українця-європейця, що свою любов до України основує на любові до всіх людей, а особливо до тих покривджених і пригноблених, в котрих ряді українська нація займає одно з передніх місць» [262, с. 70]. Поняття «Європа» для українців завжди було складним смисловим симбіозом як у політичній площині, так і в духовному вимірі. У публіцистиці Івана Франка концепт «Європа» також полісемантичний: від геополітичної ідентифікації і до культурного поступу. Розгляньмо три найвагомїші вектори європейської орієнтації України, які він окреслив.

Перший аспект: Європа як символ національної самостійності. Ідеал національної самостійності – повна політична, культурна, економічна незалежність, на думку Івана Франка, – це ідеал Європи, ідеал, до якого повинна прагнути, пам'ятаючи свою європейськість, Україна. «Mit einem Stich ins Unmögliche, – як каже

Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації» [286, с. 9], – наголосив він у статті «Поза межами можливого». Публіцист упевнений, що важливим для європейців є питання політичної самостійності України, яке європейські народи мусять ставити як першочергове на геополітичний «порядок денний». Європа як політичне поняття, на думку Івана Франка, – це гарант демократичних прав і свобод. У статті «І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття)» він апелює до «цивілізованої Європи» щодо економічного та духовного кривдження народу [250].

Другий аспект: Європа як геополітична ідентичність. Іван Франко завжди ідентифікував українців як європейців, але не лише у територіальному контексті (Галичина входила до Австро-Угорської імперії й, таким чином, була частиною Європи), а в контексті духовному. Історичні ретроспективи, які робив Іван Франко у статтях, аргументували, що українська бездержавність через неможливість прямого доступу до оригінальних джерел розвитку європейської цивілізації послаблювала ідентифікацію з Європою. «В усякім разі важно те, що за 50 літ життя під «європейською» Австрією руський народ, беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не підняв ся до зрозуміння того, хто він і які его інтереси...» [322, с. 473], – пише він у статті «Ukraina irredenta». Аморфність геополітичної ідентичності українців, що перебувала між полюсами вже не Європи, але ще не Азії, могло здолати лише усвідомлення національної тожсамості, яке Іван Франко прагнув прищепити українцям. Він розглядав Україну та Росію як бінарні опозиції в політичному, економічному та культурному аспекті, про що яскраво свідчить діалог Іларіона та Зенона у праці «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)»: Іларіон: «Всі ми, **вся Європа**, засвоїла собі принципи свободи, здемократизувалась, зреспубліканщилась» (виділення наше). Зенон: «Забуваєш про Росію» [270, с. 140]. Іван Франко наголошував на європейській культурній місії України для Росії ще в XVII столітті у памфлеті «Сухий пень»: «Народ [український – Г. Я., А. Я], що колись добровільно

прилучився до Росії, що своїм приступенем до неї розламав ту китайську стіну, ... втягнув її в концерт європейських держав та в живе супірництво європейської політики, ...допоміг дуже багато... до її європеїзації...» [306, с. 86]. Єдиний шлях розвитку України, на його думку, це – «повернення в Європу».

Третій аспект: Європа як орієнтир культурного розвитку. Українську культуру Іван Франко розглядав як «дволикого Януса»: одне обличчя звернене на себе, друге – на європейську культуру. Він знайомив українців з творчістю європейських авторів та закликав інтелігенцію читати і порівнювати українську та зарубіжну літературу. Іван Франко підкреслював статус української літератури в Європі: «...Європа прислухається до нього [українського слова – Г. Я., А. Я.] в натхненних віршах Шевченка, в блискучих статтях Драгоманова, в поважних наукових творах Грушевського» [275, с. 41]. Європейські орієнтири Івана Франка актуальні сьогодні, адже відбувається європейська інтеграція України, посилюються політичні, економічні та культурні зв'язки з Європою.

Питання національних архетипів у публіцистиці Івана Франка – нове та недосліджене, хоча тема надзвичайно актуальна, оскільки ментальні архетипи, як ми вже зазначали, лежать в основі розвитку національної свідомості. Повернення до своїх ментальних першовитоків на сьогодні дуже важливе. Ми розглянемо українські ментальні архетипи, крізь призму публіцистики Івана Франка. Будь-яка національна ментальність, за М. Гайдегером, є структурованою щодо символічної тематизації образів (Дім, Поле, Храм). Символічну присутність цих образів в українській ментальності розглянув С. Кримський. Він схарактеризував трійцю провідних архетипів: «У широкому плані символіка концепту «Дім» позначає святе довкілля буття людини, в якому вона (як хазяїн оселі) може займати чільне місце... Символ «Дім» характеризує антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності. «Дім» – це ніша людини в Універсумі. Так само в загальному визначенні символіка концепту «Поле» знаменує життєвий топос людності... Тут йдеться насамперед про «поле життя», джерело багатства, економічний

простір виживання. ...Ідея храму пов'язана зі святинами людини та її етносом... Він поєднується з національною ідеєю і в цьому розумінні означає зв'язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття» [118, с. 291–292].

Розглянемо ці ментальні архетипи крізь призму публіцистики Івана Франка. Отже, ментальний архетип «Дім» – символ національного буття, окремішності, єднання – тісно пов'язаний з ментальним архетипом «Поле», що символізував для українців економічний простір виживання, а також з архетипом «Храму» як символом духовного розвитку. Найкраще взаємозв'язок цих ментальних архетипів ілюструють статті, присвячені проблемам еміграції. Питання еміграції публіцист розглядає як певну матричну систему, певний мегатекст, в якому кожне значення-проблема символічні. Еміграційні рухи, які ми проаналізували з економічного погляду, були тісно пов'язані з українською ментальною специфікою. Перший аспект – це прагнення українця-селянина до творення власного ареалу існування (свій «Дім»). Еміграційні агенти створили вдалий міф про героя-визволителя, що резонував з особливостями української ментальності. «Невідомі й досі невловимі агенти пустили чутку, що архікнязь Рудольф живий і засновує окрему державу в Америці, а для її освоєння особливо охоче закликає українське населення» [357, с. 1]. Другий – соціальна безвихідь, що панувала на рідній землі, страх перед невідомим. «...селяни не мають де напоїти худобу, ані попрати білизни, ані вимочити коноплі, бо власник маєтку не дає їм доступу до річки, і цей сервітутний процес тягнеться роками без якнайменшого результату» [357, с. 1]. Відсутність землі, у розумінні Івана Франка, це не лише відсутність матеріального добробуту галицьких селян, відсутність землі – це відсутність загального знаменника походження етносу, відсутність правічного архетипу свободи. Третій – проблема втрати ідеалів: «...Селянин у зв'язку з незліченними фактами щоденного життя втратив віру в себе...» [389, № 293, с. 1]. Публіцист наголошує на руйнуванні в ментальній структурі людини концепту «Храм», бо втрата віри – це втрата зв'язку зем-

ного та небесного на декількох рівнях. По-перше, деформований рівень софійності. Іван Франко у статті «Скільки нас є» наводить таку статистику: в 1890 році було 68, 24 % неписьменних, тобто 1 738 070 чоловіків та 1 981 350 жінок не вміли ні читати, ні писати. По-друге, знищення материнського начала, а, отже, і генетичної пам'яті. Розпадалися сім'ї, бо Росія приймала емігрантів лише парами, а жіночій психології більше притаманні інстинкти збереження роду на етнічній території. «Емігрант кидає жінку з дітьми, бере першу-ліпшу дівку або охочу молодицю і гайда за кордон» [389, № 296, с. 1], – пише Іван Франко у статті «З приводу еміграції населення». По-третє, почуття страху, що є наслідком відсутності віри, а, отже, нищення духовного начала (концепт «Храм») змушує людину шукати нові виходи з нестабільної ситуації, а, отже, виникає загроза економічних та політичних катастроф. Дуже гостро Іван Франко ставить питання парцеляції землі. Земля як інваріантна цінність домінувала в соціальному ареалі українців за будь-яких геополітичних трансформацій, адже вона була не лише основою економічного буття, а й передумовою національного існування, тобто територією, на якій міг формуватися національний етос. Земля уособлювала також силу праматері, була певним міфологічним кодом, тож процес господарювання – це своєрідне поєднання колективної пам'яті народу, усвідомлення тожсамості, приналежності до певної спільноти. Ця проблема, за Іваном Франком, містить два концепти, які, на нашу думку, можна характеризувати як національний (архетип «Дому») та економічний (архетип «Поля»), що відображені в назві статті «Селянство й соціальне питання». Інформативний заголовок містить дві важливі категорії. Перша – селянство: селянство як основа нації, селянство як символічна родина. Друга – соціальне питання: умови економічного розвитку галичан. Публіцист акцентує, використовуючи сполучник «й», на симбіозі цих понять – вирішення соціального питання, тобто питання земельної власності, забезпечить економічний та національний ареал для розвитку селянства, а, отже, зреалізуються універсальні етнічні проформи. Власна територія

важлива насамперед для творення почуття національного самоствердження. «Форма, передбачена другим пунктом, знищує рідний зв'язок з власністю, надто важливий суспільно, знищує всяке почуття батьківщини...» [385, с. 1], – полемізує Іван Франко з думкою державного радника доктора Тіля, який пропонував у випадку смерті господаря продати господарство та порівну поділити гроші між спадкоємцями.

Моделі фільваркових господарств, про які ми вже згадували, також спрямовані на забезпечення ментальної програми українців. По-перше, фільваркова земля забезпечить громаду найнеобхіднішим («антропоцентричне буття»); по-друге, українці охоче працюватимуть на власних ґрунтах (творення свого «економічного простору виживання»); по-третє, спільна, а, отже, ефективніша праця допоможе вивільнити час для освіти та дозвілля (духовний розвиток); по-четверте, питання адміністративних органів буде вирішене народним волевиявленням (свобода вибору).

Публіцистика Івана Франка містить цілий комплекс національних ментальних архетипів, що інтегрують теперішній, минулий та майбутній розвиток українського суспільства. Концепти «Дому», «Поля», «Храму» – це символи національного буття, окремішності, єднання, спільного економічного простору виживання, духовного розвитку. Кожна політична чи економічна проблема, яку розглядає публіцист, – це певний механізм вправлення ментальної програми – через пояснення складних феноменів та конструювання їхніх прототипів і до окреслення нового дискурсивного поля їх розвитку.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Окресліть проблему українського національного самоусвідомлення (на основі статей Івана Франка «З кінцем року», «З новим роком», «Де кілька афоризмів у альбом «Ділу», «Доктор Бессервіссер», «Де що про себе самого», «По за межами можливого», «Отвертий лист до галицької української молоді»).

2. Які найвагоміші вектори європейської орієнтації України виокремив Іван Франко?
3. Схарактеризуйте три основні ментальні архетипи у публіцистиці Івана Франка.
4. Тип «галицького рутенця» в публіцистиці Івана Франка. Які риси йому притаманні?
5. У чому полягають завдання української інтелігенції у сучасних суспільно-політичних умовах?

Завдання № 1: Напишіть аналітичну статтю на тему «Хто ви, докторе Бессервісер?»

Завдання № 2: Напишіть власну міні-програму діяльності української інтелігенції в сучасних суспільно-політичних умовах, опираючись на концепцію І. Франка.

Цікавий факт: «Франко любив цитувати слова великого Гете, що «ніщо не може ошчасливити чоловіка, коли він усюди і все має на оці тільки самого себе» [159, с. 9].

3.4. Національні психотипи в публіцистиці Івана Франка

Оскільки суспільно-політична карта України була покращена Австрією та Росією, а на українських територіальних землях панувало етнічне багатоманіття, Іван Франко досліджував не лише психічний склад нації-етносу, а й ментальні особливості наших територіальних сусідів. Він акцентував на психологічних універсалиях поляків та росіян, адже від їхніх впливів залежав як політичний, так і культурний розвиток українців. Виокремлення чужого національного психотипу дозволяло також визначити свою національну свідомість доведенням від супротивного. «...Члени соціальної групи схильні також визначати свою національну тотожність або національну свідомість у негативний спосіб: відмежовуватися від сусідів чи порівнювати себе з ними. У конфронтації з чужим – іншою мовою чи релігією, іншими звичаями, іншою політичною системою – вони можуть усвідомлювати свої

власні тісні зв'язки, свою спільність, на основі якої їм легше спілкуватися одне з одним, ніж із тим «чужим» [1, с. 279], – вважає професор Кельнського університету Пітер Альтер.

Національні психотипи, які аналізував Іван Франко, розкладемо на три константи, ґрунтуючись на дослідженнях української політичної ментальності В. Чигринова та І. Поліщука [331]: національний характер як відображення сприйняття світу етносом, національна свідомість як повсякденна система цінностей та ідейна орієнтація, етнічне підсвідоме – присутність етнічних архетипів у мисленні та поведінці.

Наукове зацікавлення Івана Франка російським психотипом мало дві основні причини: по-перше, Лівобережна Україна була під російським протекторатом, і внаслідок русифікаторської політики багато українців «зросійщилися» (Іван Франко зондував російське етнічне підсвідоме, щоб знати, на якому рівні могли відбутися ментальні відхилення в свідомості українських манкуртів); по-друге, питання автономії у федеративній Росії, яке він ставив у попередній публіцистиці, спонукало до глибшого вивчення ідейно-теоретичного аспекту російської національної свідомості.

Хочемо наголосити, що акцент на негативних аспектах як російської, так і польської та єврейської ментальностей, аж ніяк не засвідчує ксенофобських позицій Івана Франка, навпаки, публіцист демонструє прекрасний взірєць конструктивної, життєстверджувальної, за своєю суттю, національної критики. «Жадна релігія, жадне переконане, жадна раса і жадна народність не були й не можуть бути предметом нашої ненависти. Таким предметом були й лишать ся на все тільки всякий визиск і всяка облуда» [300, с. 117], – декларує свої щирі наміри щодо інших народів Іван Франко.

Національну ментальність росіян Іван Франко, мабуть, як найточніше відобразив у невеликій статті «Сухий пеня», де окреслив декілька дискурсивних полів ментального тіла російської суспільності. Образ сухого пня – це персоніфікація перешкоди на дорозі міжкультурної комунікації українського та російського

народів, перешкоди не лише в духовному, а й у політичному контексті. «На шляху того питання стоїть сухий пеня – указ 1876 р., не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на всій історії відносин між двома «руськими» народностями» [306, с. 85], – пише він. Зауважмо, що Емський указ не лише комунікативний бар'єр, але насамперед яскравий вияв національного характеру цілого російського суспільства, а не російської бюрократії чи царизму зокрема. Публіцист використовує міфологізований образ Дантового пекла, щоб змалювати всі кола дегенерації російської інтелігенції під впливом царського самодержавства й деспотизму: «...Можемо зміркувати, що могло вирости в такому пеклі, які моральні типи мусіли складати ся в таких обставинах, і які незатерті патологічні риси мусіло на цілих генераціях полишати виростане в тім пеклі і його атмосфері» [306, с. 86]. Російська інтелігенція не зробила жодної спроби для скасування тридцятилітньої дії цього указу, а всі ліберальні віяння в російському суспільстві виявилися вкотре фарисейською маскою, як і соціалістичний рух, прибічником якого був молодий Іван Франко, що також зігнував питання українського слова. «І добре так, бо українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільности; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виємком немногих високих умом і серцем одиниць) так само як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільности, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільности прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [306, с. 86–87], – ключове усвідомлення Івана Франка безперспективності спільного українсько-російського розв'язання найважливішого аспекту національного питання. Імперські потуги, що домінували в свідомості росіян, проектувалися і на інші народи, зокрема на поляків. Проблему

політики «обрусіння» та «посилення православ'я» у польських провінціях Іван Франко розглядає в рецензії на книгу М. Покровського «Бледнов». Політичний памфлет, як він наголошує, не вирізняється літературною оригінальністю, до речі, його автор теж не відомий, але він заслуговує на увагу не лише польської чи української громадськості, а й цілої Європи, бо демонструє справжній колонізаторський характер росіян. «...Уявлення, якщо вже не про «російську натуру взагалі», то принаймні про якість і функції цієї чиновничої машини, за допомогою якої Росія «цивілізує», «звільняє», «ревіндикуює» і «асимілює» різні провінції» [345, № 104, с. 2], – відчитує з контексту ідею твору Іван Франко. Публіцист робить вівісекцію національної свідомості росіянина-чиновника Бледнова і підсумовує, що імперські інтенції в нього не лише на ідейно-теоретичному рівні національної свідомості, тобто прищеплені бюрократичною машиною, а й на повсякденному: його інтереси, норма поведінки, система цінностей – все ґрунтується на проскрипції інородних національних інтересів. Сутичка Бледнова з гімназистами, які говорили польською мовою, яскраво ілюструє його «російський патріотизм» на буденному рівні, який, однак, менш загрозливий для польської національної ідентичності (гімназист-поляк обливає Бледнова чорнилом та гікає), ніж ліберальний асиміляціонізм Каневського, ще одного героя повісті. Каневський – обруситель на етнічно підсвідомому рівні, тобто його поведінка – це домінування «колективних уявлень» (за Е. Дюркгеймом), уявлень, засвоєних членом національної спільноти як типових взірців поведінки, що передаються у спадок та відображаються апріорі. «Каневський, який в Росії є лібералом, чесною і порядною людиною, як тільки появляється на варшавському ґрунті, починає якось дивовижно викривляти своє моральне обличчя, починає мимохіть почувати себе обрусителем, тобто чимось вищим від поляків, людиною, яка має право щось у них відібрати чи чимось їх обмежувати, а принаймні принижувати їх у вічі і позаочі, бути по відношенню до них несправедливим» [345, № 106, с. 2], – так характери-

зує Іван Франко архетипи, притаманні російській ментальності. Архетипи стали основою формування імперського дискурсу як сукупності взаємопов'язаних компонентів: месіанство Росії, легітимність експансії, асиміляція як необхідність. Персонаж Каневський, на якого звернув увагу Іван Франко, був носієм цього імперського дискурсу. Він не лише відчував свою вищість, місійність, а й був впевнений у легітимності експансії в польську ментальність. «А якщо в додатку до всього цей росіянин так, як Каневський, вперто не хоче цього зрозуміти і настирливо напрошується на любов і повагу поляків, так би мовити, намагається з чобітьми залізити їм в душу, то складаються відносини нестерпні і прикрі, якась шпитальна атмосфера, просякнута випарами гнилизни, яку силоміць забивають запахом ладану» [345, № 111, с. 2], – яскраво характеризує Іван Франко становище гнобленого народу в умовах національного вихолощення. Сучасний дослідник літературного імперського дискурсу Росії М. Шкандрій вдало формулює виправдання своєї росіянами експансії: «Російські націоналісти часто заявляли, що всі малі й політично слабкі народи мають бути підпорядковані духовно та культурно вищій Росії, якій завдяки її розмірам та військовій силі судилося врядувати, освічувати та асимілювати» [335, с. 39]. І якщо Каневський – це тип ліберала-експансіоніста, то сам автор твору – це імперський філантроп. М. Покровський, на думку публіциста, розглядав асиміляцію поляків як закономірність, і ця асиміляція мала відбутися не на політичному та культурному рівні, а на рівні психічного складу етносу. «Він хотів би обрусіння гуманного, делікатного за формою, але тим більш ґрунтового, такого, щоб навіть з глибини душі поляків вирвати почуття їхньої національності, щоб змінити все їх виховання в душі асиміляції з росіянами. У цій асиміляції він бачить справжній, найвищий національний інтерес поляків, якого вони вперто не хотять розуміти» [345, № 111, с. 3], – характеризує справжні імперські схильності росіян Іван Франко. Імперіалізм глибоко вкоренився не лише на урядовому рівні, а й в національному характері пересічного росіянина. Публіцист

пише, що уряд – це показник політичної культури суспільства, виразник його інтересів, а, отже, виразник проімперських позицій кожного росіянина. У цьому контексті вирінає ще одна важлива проблема, яку він порушує в низці статей – рівень цивілізованості російського народу, адже лише люди далекі від цивілізаційних стандартів (окремо варто виділити свободу, вільний розвиток, міжкультурні комунікації) можуть насаджувати свої стереотипізовані проекти розвитку іншій культурі. Іван Франко у статті «Сухий пень» відверто пише про азійськість Росії, яку допомогла подолати європейськість українців: «А в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду, адміністраційним порядком, гонених без ціли, без глузду ми бачимо цілий один народ, один із найбільших у Славянщині, народ, що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленем до неї розломав ту китайську стіну, ... втягнув її в концерт європейських держав та в живе супірництво європейської політики, ...допоміг дуже багато... до її європеїзації...» [306, с. 86].

Зріз суспільно-політичних, культурних та ментальних проблем Росії Іван Франко подає у статті «Подуви весни в Росії». Найважливішою проблемою для російської інтелігенції публіцист вважає проблему відсутності у їхній ментальності розуміння правової держави, якою б мала стати Росія. «Тодішня суспільність більше мріяла про ті шляхи «правового порядку», ніж мала про них ясне поняття; свобідний шлях самодіяльності, до якого рвала ся вона, не мав ще в її житю за собою ніякої традиції і многим видавав ся зовсім фантастичним, ба навіть противним усій традиції державного житя Росії, в якому занадто яркими плямами вирізували ся жорстокости Івана Грозного, акти деспотично накидуваної цивілізації Петра Великого та недавня велич і всеобіймаючий тиск Миколаївського режиму» [284, с. 141], – характеризує публіцист ментальні спотворення в державницькому мисленні російської еліти. Тотальний обман як компонент самодержавницької системи став гальмівним елементом на шляху її історичного поступу. Російське суспільство перебувало в стані

цивілізаційної стагнації, тож невеликі ліберальні кроки уряду російська інтелігенція сприйняла як початок нової ери. Іван Франко дивується з недалекоглядності російської еліти, її сліпої віри в політичну «весну». «Великий ти, генію, російського народу, і нема тобі рівного серед освічених народів усього світа! ...Великий ти в терпіню, в уяглости, в безоглядному і безтямному самовідреченю, в безмежній незлопамятности. Півстоліття гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої суглави, деправує твою душу, довело твій народ до крайної бідности... – і тепер ти не можеш здобутися ні на що більше, сьмільйше, мужнійше понад дитяче лепетанє про «великий принцип довір'я» твоїх катів до їх жертви!» [284, с. 156–157], – констатує Іван Франко брак національної самоповаги в росіян. Проблеми як на суспільно-політичному, так і на ментальному рівні, зумовлені інформаційною блокадою суспільства, яка стирає грані між філософськими категоріями «правда–брехня», дефінітивно пересмикуючи їх. Боротьба з деструктивними ідеями, на думку Івана Франка, можлива лише зброєю свободи думки, слова, преси, адже без публічного обговорення суспільних проблем залишаться лише урядові декларації на папері. У цьому контексті Іван Франко обговорює проблему університетів у Росії, де мала б формуватися національна свідомість молоді інтелігенції як на повсякденному, так і на ідейно-теоретичному рівні. Він відстежує різноманітні урядові санкції, які намагалися придушити вільнодумство в навчальних закладах, та непокору російського студентства. «Хоч як шаленіло самодержавство, воно не змогло вбити науку, яка в Росії стала втіленням, прагненням свободи, надії на кращий час» [382, № 197, с. 3], – пише публіцист у статті «Університети в Росії». Іван Франко був впевнений, що нове покоління російської інтелігенції зможе виправити збій у програмі національного менталітету.

Аналогічно критикував Іван Франко і ментальність поляків. Дослідження польських психотипів було також аргументоване: по-перше, у Галичині поляки були фактично панівною нацією,

по-друге, їхня боротьба за свою свободу торкалася інтересів українського народу, адже вони мріяли про відновлення «історичної Польщі», по-третє, згода обох сторін на демократичних і федеративних принципах посприяла б польському та українському національному відродженню.

Ідея історичної Польщі – це складний геополітичний дискурс, проте Іван Франко зумів відчитати його смислове навантаження для українців. Відродження Польщі, за польською версією, – це відновлення її державних історичних рубежів «від моря до моря» коштом білоруських, литовських та українських територій. Іван Франко окреслює історичну причину неможливості цього «польського ренесансу»: кожна держава існує лише в певних часо-просторових межах, тому півстолітні унії, якими поляки обґрунтовують своє прагнення, давно втратили політичну чинність. Колонізаторські інтенції закладені в наших сусідів на рівні етнічного підсвідомого, адже вони передаються з покоління в покоління, що ілюструє історична ретроспектива. Він радить полякам ідею державності ґрунтувати не на історично-державній, а на національно-етнографічній самостійності, проте, аналізуючи польську політику в Галичині, робить парадоксальне відкриття: самі поляки не вірять в ідею історичної Польщі. Як же інакше можна тлумачити продуману систему винародовлення щодо українців? Відповідь на це запитання однозначна: латинізація обряду, утиски мови в школах, товариствах, уряді, спольщення інтелігенції – елементи розширення етнографічних кордонів на Схід. Ребус польської так званої «праці органічної», що ґрунтувалася на реформації початкових шкіл, заснуванні повітових позичкових кас, конверсії індемнізаційного боргу (спрощення сплати боргу за викуп землі) легко розгадати одним словом – «політична система» [341, с. 185]. «Змодіфікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народами просвіту про око, самостійність про око, державний лад про око, добробут про око, та скрізь дбати про те, аби народ сими про око благодатями не попусував собі жолудка» [341, с. 183], – Іван Франко говорить про руські книги,

напоєні польським патріотизмом, про вчителів українських шкіл, які не вміють говорити по-руськи, культурні товариства, у яких панує польський дух. Польська політика, спрямована на поневолення русинів, на думку Івана Франка, ведеться також у сеймах, тож у статті «Руско-польське порозумѣньє» він рішуче заперечує урядову ідею «добровільного підданьє Русинівъ пѣдъ гегемонію Поляківъ» [297, с. 1]. Публіцист радить сусідам порозумітися на основі рівноправності та автономії усіх народів, однак із сумом констатує: «Коли котрый народъ въ Европѣ, то, певно Поляки найбільше мають вже зъ природы той даръ – игнорувати науку історіи и обманувати самыхъ себе до послѣдної хвилѣ, коли кромѣ себе нѣкого бѣльше обманити не можутьъ» [325, Ч. 36, с. 2]. Ідея самообману тісно пов'язана з ідеєю польського месіанізму. Іван Франко не заперечує важливу для польського суспільства роль національних міфологем як орієнтирів на визвольному шляху, проте наголошує на неможливості будувати історію на неправдивих фактах. «Правда то єсть, що идея культурного апостольства дуже принадна и способна розгрѣвати духу людского; жаль тільки, що історичні факты ажъ надто ясно свѣдчать, що мисія Польщѣ лежала зовсѣмъ не ту на Востодѣ, що впрочѣмъ и та мисія нѣколи не сповнялася и що отже робити собѣ зъ неї право до реставрації історичної Польщѣ нема найменшої пѣдстави» [325, Ч. 37, с. 2], – пише він. Публіцист аргументує свої думки екскурсами в історію: на основі численних прикладів він доводить, що не Польща була «передмур'ям Європи», а Україна. Цю історичну правду «польські державники» вперто не визнавали і навіть перекручували історичні факти на свій кшталт. Наприклад, історичну битву під Хотином проголосили великою перемогою західної цивілізації над ісламом, хоча розв'язку битви визначили козаки під проводом Петра Сагайдачного. Польща, засліплена онтологічною ідеєю «od morza do morza», не розуміла політичних перспектив союзу з русинами і через це втрачала державні позиції на Заході. Політичні помилки поляків були зумовлені також релігійним чинником, що впливав на формування їхньої націо-

нальної свідомості, адже релігія, зазвичай, у бездержавних країнах була основою національного життя. Конфесійні відмінності не лише штовхали Польщу в обійми до «латинізованих» ворогів, зокрема йдеться про німців, але ставали підґрунтям зрадництва. «...Поляки въ дуся помимо всякихъ умовъ уважали словянські обрядъ поганьскою вѣрою, для котрої всѣ умовы неважні...» [325, Ч. 38–39, с. 1], – аргументує Іван Франко свою думку. Зауважмо, що проблему зрадництва публіцист розглядає як ментально притаманну польській нації. Комплекс валенродизму, якому в літературі дав життя Адам Міцкевич, на думку Івана Франка, поляки позиціонують як найвищий патріотичний порив, як ідеал етичного почуття. «...Сумний мусить бути стан народу, який такого поета [Адама Міцкевича – Г. Я., А. Я.] без застережень вважає своїм найбільшим національним героєм і пророком і щораз нові покоління годує затруєними плодами його духу» [285, с. 213], – пише Іван Франко у статті «Поет зради». Цей комплекс поляки намагаються прищепити і українцям, то ж на цій проблемі він концентрується у праці «Адам Міцкевич. До галицьких приятелів. Переклав і пояснив Др. Іван Франко». Публіцист характеризує відозву народного комітету Польщі в еміграції до поляків у Галичині, автором якої був Адам Міцкевич, й одразу вловлює пульсування основної ідеї, яка завуальована гуманістичними ідеалами: «Він радить дідичам допомагати та протегувати таких селян і духовних, що борються за Польщу, і йому ані через думку не перейде, що така рада може бути вказівкою до національної апостазії, що вона зовсім рівно значуча з тим поступованем Москалів або Прусаків, які нагороджували та протегували Поляків, що, вирікшися солідарности зі своїми земляками, вислугували ся сим «заборним» державам» [227, с. 50]. Поляки розглядали українців як інструмент для задоволення своїх політичних прав, а не рівноцінного партнера в боротьбі за самостійність.

Важливість українського питання для національної справи поляків Іван Франко наголошує в статті «Деяко про польсько-українські відносини». По-перше, політично зміцнена Галичина

зможе стати заслоною для Польщі від московського поглинання, по-друге, реалізація українських національних інтересів аналогічно сприятиме утвердженню польської державності. Польська шляхта мусить пройти певну ментальну люстрацію, побороти українське ксенофобство, зламати ментальні стереотипи щодо «зрадницького», «штучного», «неповноцінного» українського національного руху. «На жаль, досвѣдъ поучує, що въ поодинокихъ случаяхъ зникають ті тонкі розрѣдженія [Іван Франко має на увазі політичні події, наприклад, перешкоди, які чинили поляки українцям на виборах у крайовий сейм – Г. Я., А. Я.] а верхъ бере первісний брутальний інстинктъ» [324, с. 2], – характеризує він апріорні схеми поведінки щодо українців. Іван Франко закликає до відкритого обговорення цих українсько-польських проблем та їхнього взаємовирішення на засадах рівноправності, свободи, спільних історичних перспектив.

Українці, на противагу польській вузькоглядній політиці, повинні всебічно проаналізувати своє політичне становище та твердо стояти на демократичних принципах у взаєминах із сусідами. «...Згода и порозумѣнье обохъ народностей въ Галичинѣ есть рѣчь дуже гарна, для краю и державы пожиточна и для руского и польского народа потрібна, але що та згода и те порозумѣнье може наступити тѣлько на основѣ рѣвноуправненія обохъ народностей...» [297, с. 1], – наголошує Іван Франко. Українська нація мусить гідно вистояти боротьбу з асиміляційною роботою інших націй та досягнути найкращі здобутки загальнолюдської культури – і тоді полякам доведеться простягнути руку згоди та братерства.

Аналіз національного психотипу євреїв мав два першопштовхи: по-перше, євреї становили значну частину населення Галичини, по-друге, вони мали величезний вплив на її суспільно-економічне становище.

«Із культурно-історичного й народньо-психологічного боку галицьке жидівство – це такий дивний витвір, що його цілком не може зрозуміти ні людина, що стоїть ізбоку, ні та, що нахо-

диться серед нього, бо кожному з них доводиться бачити іншу фізіономію й рівночасно рахуватися з іншими вартостями» [269, Ч. 117, с. 5–6] – описує специфіку характеристики єврейського національного психотипу Іван Франко. Найповнішою енциклопедією єврейського національного характеру, мабуть, є стаття Івана Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині». Публіцист виступає в ролі третейського судді щодо питання гноблення єврейства в Австро-Угорській імперії, яке обговорювали автор брошури «Proba rozwiązania kwestji żydowskiej» Альфред Носсіге та часописи «Kurjer Lwowski», «Przegląd Społeczny», «Echach». Іван Франко вважає влучною характеристику єврейського психотипу, яку запропонував А. Носсіге: «Тип жидівський пересічно сильніший у боротьбі за існування, але морально стоїть нижше від нежидівського, має більше бистроти та витривалості, але також більше зарозумілості, амбіції та безсовісности» [300, с. 117]. «Зарозумілість», «амбіції» та «безсовісність» – це характеристики етнічного підсвідомого, адже визначені зсередини представником народності. Негативну типологію Іван Франко пом'якшує позитивними акцентами: вважає, що перевагу в боротьбі за існування євреї мають завдяки своїй «племінній лучності». Він трохи іронізує, коли пише, що релігійно-суспільна організація євреїв превалує над людністю «так **відмінно зорганізованою** (виділення наше), як польська й руська» [300, с. 117]. Публіцистові імпонує цей позитивний аспект психології євреїв, який ставить за приклад для українців та росіян, але лише в тому випадку, коли він існує в межах національної єдності, а не переходить у гегемонію над іншою національністю. Панівні позиції євреїв у економічній сфері й породили ту систему ціннісних орієнтацій, яка укорінюється навіть на підсвідомому рівні. «Такі факти як нечесна конкуренція індивідуальна, неперебиране в способах, аби лише вели до ціли, і скрите, але сильне ділане організацій, що лучать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробили ся жерелом незадоволення нежидівської людности, а в разі дальшого їх зросту грозять

необчисленими небезпеками для краю і для самих Жидів» [300, с. 118], – ці фактори єврейського національного характеру і спонукають дискутувати суспільність щодо єврейського питання. Зауважмо, що оцінка єврейства в публіцистиці Івана Франка не була тенденційною, адже він засуджував їхні панівні позиції в соціальній сфері і водночас визнавав національну безправність та розпорошеність. Іван Франко аналізує альтернативи вирішення єврейського національного питання, які пропонує польська преса, і робить такі висновки: національне самовизначення євреїв та заснування окремої держави – це внутрішня справа єврейського народу; асиміляція євреїв з іншими народами не можлива через різні етичні критерії оцінки перебування євреїв у чужорідному суспільстві, то ж часткова еміграція євреїв допоможе їхній національній консолідації.

Свою увагу Іван Франко звертає на національну рівноправність євреїв, яка мала б відіграти важливу роль також у вирішенні українського національного питання. «Так само під асиміляцією Жидів не розуміємо зіляння цілої їх маси з людністю для них чужоплеменною, бо ми переконані, що при таких чисельних відносинах, як у нас, се ані можливе, ані не було би корисне. Асиміляція для нас, се по перед усього задача горожанського зрівняння на основі рівних прав і рівних обов'язків» [300, с. 129], – вважає він. Громадянські права – це не лише право на економічний, політичний та культурний розвиток, але й обов'язки перед державою: «Горожанином краю робить не давність оселення, не земля, не капітал, а тільки почуте солідарности з народніми ідеалами та праця для їх здійснення» [300, с. 130]. «Горожанське зрівняння» мало б насамперед відбутися на рівні національної свідомості єврейського народу, мусила б пройти ментальна еволюція. Відсутність ідентифікації євреїв з певною громадою зумовлена історично. Ще у історіографічній розвідці «Нові дослідження над найдавнішою історією жидів» публіцист пише про постійні переселення народу, що вплинули на їхню національну свідомість. «Самолюбне засліплення», «всяке відпихання реформ», мабуть, стало наслід-

ком замкнутості культури з метою її самозбереження, як і колабораціонізм та пристосуванство – ментальними архетипами, що виробилися впродовж тисячоліть. «Тому не диво, що по упаду польського державного організму євреї відразу перекидаються на сторону побідителів, у Пруссії та Австрії робляться німцями, не з волі урядів, але з власної охоти та для власного інтересу; а коли в Росії не робляться москалями – зрештою з виїмками Литви по р. 1863, – то тим не менше всяким способом стараються показати свою лояльність новому панові» [300, с. 128], – симптоми прагнення євреїв до економічної гегемонії.

Ще один важливий елемент, притаманний єврейському характеру, – перекручування фактів історичної правди, а також певний національний мазохізм – експлуатація образу жертви в чужорідному суспільстві. «Галицькі Жиди доси не перестають жалувати ся на неповноту рівноправности, на їх упосліджуване, прим. у військовій або судовій службі, на недопущане їх до деяких суспільних функцій. Не думаю перечити, що справді воно так і що границі їх управ можна би розширити. Але другого боку Жиди забувають, що на многих полях суспільного життя вони займають упрівілейоване становище супроти великої маси нежидівської людности, що користають із множества прав, властивих тільки їм самим, що їх конфесійно-економічна організація і подекуди навіть **сам склад їх ума** [підкреслення наше – Г. Я., А. Я.] дозволяє їм навіть рівні права визискувати на свою користь, а обходити багато некорисних приписів законів, які цілим своїм тягаром падають на нежидівську людність» [300, с. 130], – констатує Іван Франко.

Іван Франко пропонує модель конструювання нових взаємин євреїв, поляків та русинів на «...грунті науки, пізнання природи та критичного розуміння минувшини, а при тім у праці над спільними, чисто людськими задачами суспільними та політичними» [300, с. 128]. Важливими суспільними завданнями для українців та євреїв він вважав ідею відродження державності. Публіцист написав рецензію на брошуру Т. Герцля «Єврейська

держава. Спроба сучасного розв'язання єврейського питання», якій передувала зустріч з автором, у розмові з яким Іван Франко назвав ідею відбудови єврейської держави сестрою української національної ідеї. Перед обома державотворцями виникла одна і та ж проблема – готовність народу зрозуміти та підтримати високі ідеали. «...Його план надиханий вірою і гарячою любов'ю до свого народу, зокрема до тих пригноблених, упосліджених його мас» [241, с. 334], – характеризує ідеалістичні поривання Т. Герцля Іван Франко. Щоправда, публіцист сумнівається, що знайдуться послідовники, які пожертвують економічною вигодою через евфемерні ідеї. Розв'язання національного питання можливе за умови виховання громадянських почуттів, а також часткової еміграції, що допомогла б євреям творити кадри майбутньої національної самостійності.

У статті «Семітизм і антисемітизм у Галичині» Іван Франко переважно закцентував на негативних аспектах психології євреїв із метою виправлення ментальних хиб через відсторонене сприйняття самих себе. Не можемо говорити про хоч найменші прояви антисемітизму у публіциста, адже в статті-спогаді «Мої знайомі жиди», яку написав для німецького тижневика «Die Zeit», представники єврейського народу змальовані з глибокою симпатією. Єврейську культуру родинного життя він ставив значно вище від рівня культури селянських та міщанських українських родин, адже йому імпонувала патріархальна ліберальність, на відміну від патріархального авторитаризму в родині українських селян та анархізму з елементами деспотизму в міщанських родин. «Як корепетитор менше талановитих учнів бачив і розумів я дуже добре, що в жидівській родині, хочаб найбіднішій, усе працювало разом над тим, щоб синові, що ходить до школи, улегшити його роботу й мені йти на руку в моїй праці, коли в християнських домах бачив я головню повну байдужість для праці юнака, в разі невдачі цієї праці безглузду суворість, навіть жорстокість супроти нього, а дуже часто й намагання можливо багато урвати мені з малого й гірко заробленого гонорару»

[269, Ч. 119, с. 5]. Акцент на родинному устрої не був випадковим, адже, як стверджує дослідник психоісторії української літератури Н. Зборовська: «Опонуючи кулішівському образу українського народу як несвідомої «черні», І. Франко створив аристократичну концепцію українського народу як єдиної «многорушної» родини, пробудженої до буття учителем монотеїзму – пророком Мойсеєм» [82, с. 151]. Образ «многорушної» родини (ми вже говорили про згуртованість єврейської спільноти) був притаманний єврейському та українському народам на порубіжжях імперій і провокував, як стверджує Н. Зборовська, механізми розщеплення імперій.

Ще один важливий позитивний аспект єврейського національного характеру, який виокремлює Іван Франко, – це відсутність національного антагонізму: «Жиди-учні не вмшувалися в ці дискусії [українсько-польські – Г. Я., А. Я.] і трималися збоку від національного антагонізму; тоді не було ще обов'язком також для жидів маніфестувати себе польськими патріотами. Навпаки, деякі з них записувалися на українську мову й літературу» [269, Ч. 118, с. 6].

Національні особливості психічного складу поляків, євреїв та росіян, які виокремив Іван Франко, подамо в таблицях.

Національна ментальність росіян		
Національний характер	Національна свідомість	Національне (етнічне) підсвідоме
Цивілізаційна, ментальна, духовна «азійськість».	Імперіалізм, бюрократизм, деспотизм.	Месіанство, духовна експансія, асиміляція інших народів як необхідність.

Національна ментальність поляків		
Національний характер	Національна свідомість	Національне (етнічне) підсвідоме
Ксенофобство, стереотипне сприйняття інших народів, шовінізм.	Гегемонізація, ідея історичної Польщі «od morza do morza», релігійна нетерпимість.	Комплекс валенродизму, «культурне апостольство», історичні спекуляції.

Національна ментальність євреїв		
Національний характер	Національна свідомість	Національне (етнічне) підсвідоме
Пристосуванство, зарозумілість, амбіційність.	Релігійно-суспільна зорганізованість, економічна гегемонія, самоствердження за рахунок інших народів.	Незідентифікованість, комплекс жертви.

Іван Франко зацентрував на негативних аспектах ментальності поляків, росіян, євреїв, що стають перешкодою як для політичного, так і для культурного діалогу з українцями. Національна критика публіциста мала б допомогти ментальній люстрації цих народів, а, отже, психічному оздоровленню їхніх національних організмів.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте висвітлення польсько-українських відносин у політичних статтях Івана Франка.

2. Які позитивні аспекти польського, російського та єврейського національного характеру виокремлює Іван Франко?
3. Україна vs Росія: конотації Івана Франка в сучасних контекстах.
4. Які причини мало наукове зацікавлення Івана Франка національними психотипами інших народів?
5. Опишіть модель «нових взаємин» між українцями, євреями, поляками та росіянами, яку запропонував публіцист. Чи актуальна вона сьогодні?

Завдання № 1: Підготуйте міні-виступ від імені Івана Франка (використовуючи особливості його публіцистичного стилю) на тему «Сучасний українець: національний психотип».

Завдання № 2: Проілюструйте таблиці «Національна ментальність росіян» та «Національна ментальність поляків» прикладами із резонансних подій на міжнародній арені.

Цікавий факт: «Син Іван Франка Тарас, який уже в гімназії вчився, якось запитав батька: «Котра зі слов'янських мов є найкраща...». «Всі слов'янські мови однаково гарні, – відповів синові Іван Якович». Дійсно, він мав повне право так говорити, бо володів мовами усіх словянських народів, знав немало інших мов [159, с. 15].

3.5. Комунікативна модель взаємодії «журналіст–читач»

Багатогранний досвід Франка-журналіста, сконденсований в його наукових розвідках, літературно-критичних статтях та рецензіях, актуальний і сьогодні. Питання теорії публіцистики у творчості Івана Франка досліджували М. Возняк, М. Нечитайлюк, В. Здоровега, І. Курганський, О. Дей, Б. Леськів, О. Семенко, Б. Леськів, О. Сербенська. Варто наголосити, що вперше дефініцію публіцистики як виду літературно-журналістської творчості в інтерпретації Івана Франка сформулював відомий франкознавець М. Нечитайлюк у праці «Оружием публициста: Вопросы истории, проблематики, идеологической функции, мастерства публицистики Ивана Франко» ще в 1981 році. Сучасні наукові розвідки щодо теоретичних поглядів Франка-журналіста міс-

тяться в таких працях: у монографії В. Різуна та Т. Трачук «Нариси з історії та теорії українського журналістикознавства» розглянуто журналістські концепції Івана Франка в системі українського журналістикознавства, газетно-публіцистичній діяльності в трактуванні Івана Франка присвячений розділ книги О. Сербенської «Мовний світ Івана Франка», стаття М. Нечитайлюка «Зачинатель теорії публіцистики. Деякі питання теорії публіцистики в інтерпретації Івана Франка» містить основні погляди Івана Франка на теоретичні основи журналістики, про спадкоємність засад Франкової публіцистики пише В. Здоровега у статті «Іван Франко і українська публіцистика», на місійності його публіцистики наголошує Й. Лось в праці «Публіцистика й тенденції розвитку світу».

Виокремимо комунікативну модель взаємодії «журналіст – читач» із контексту теоретичних засад журналістики, на яких акцентував Іван Франко, адже всі його публіцистичні виступи мали на меті не лише вплинути на читача, прищепити йому нові знання чи сформулювати його світогляд, а й стати резонатором суспільних проблем, що було надзвичайно важливим на етапі формування національної свідомості. Концептуальні питання та проблеми перманентної системи взаємовпливів «публіцист – публіка», які сформулював публіцист у статтях, стали б хорошим посібником не лише для журналістів-початківців.

Когерентні елементи тріади «журналіст – газета – читач» функціонують у суспільстві, яке має свою систему ідей, цінностей та переконань. Це дві системи, які накладаються одна на одну та постійно взаємодіють, розглядає Іван Франко в низці своїх статей: «Наша публіка», «Журнал і публіка», «Українська альманахова література», «Від редакції», «Альманах чи газета», «Новий сербський місячник «Стража»», «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видання», «Іван Тивонович. Історія заснування «Ruthenische Revue»», «Старе й нове в сучасній українській літературі», «Українська трибуна в Росії», «Подуви весни в Росії», «Огляд української літератури 1906 р.», «Передмова (до покажчика змісту

«Літературно-наукового вісника», томів I–XX (1898–1902). Зладив В. Доманицький), «Ще у справі однієї рецензії та її рецензентів», «Українсько-руська література та наука в 1899 році».

Слово «взаємодія», яким характеризуємо взаємини «журналіст – читач» з погляду філософії, означає форму систематичних, регулярних впливів суб'єктів один на одного, з метою викликати відповідну реакцію. Оскільки рефреном Франкової творчості була неустанна праця на полі вселюдського поступу, то й вектор його журналістської діяльності також був спрямований на духовну мобілізацію народу та його орієнтування в суспільно-політичних координатах. Комунікативна модель – це взірць комунікації, ідеал, який публіцист пропонував для журналіста й читача. Систематичні, регулярні впливи на свідомість читачів, на думку Івана Франка, можливі лише за наявності періодичного видання. «...Газетина, що виходить раз на місяць по одному листови друку, десять разів більше користи принесе для справи, ніж альманах в 30 аркушів», – пише він у статті «Альманах чи газета» [228, с. 304]. Зауважмо, що користь приносить лише семантично важлива інформація, тобто та інформація, яка може впливати на суб'єкта, стимулювати його; це інформація, яка зберігається на виході системи «журналіст – читач». То ж не дивно, що і Франко застерігає публіцистів від зайвого «теоретизування», від інформації, яка не резонуватиме з народними ідеалами та потребами: «Адже ніхто не заперечить, що з суспільного погляду найліпше буде не таке видане, яке відповідає якимсь високим, теоретично задуманим ідеалам та при тім стрічає у публіки повне нерозуміння, але таке, що не хехтючи вселюдськими і народніми ідеалами вміє промовляти до широкої громади зрозумілою для неї мовою, вміє зацікавити, заігри її до тих ідеалів» [242, с. 137]. Публіцист мусить завжди пам'ятати, що за кожним індивідом стоїть ціла нація.

Наголошував Іван Франко на певному інформаційному колобізі: журналіст генерує ідеї, порушує актуальні питання та проблеми, які, проєктуючись через часописи на світогляд читача, переломлюються крізь призму його духовних та суспільних цінностей

та фокусуються у вигляді певних дописів, критичних зауваг знову на сторінки друкованого органу. Основою цієї комунікативної моделі мусить бути свобода слова: «Розпочинаючи видавництво «Товариша» власними силами, ми надо все цінити будемо свободу переконань і вільної обміни думок» [323, с. 2]. Велику увагу публіцист приділяє декодуванню інформації адресатом. «Друга хиба, котру стрічаємо в наших популярних виданнях, се високий, гордий, надто вчительський, а часом аж пророцький тон, в яким говориться до народа» [256, с. 303], – саме ці розбіжності в поданні-сприйнятті повідомлень зменшують читацький інтерес. До того ж виклад будь-якої інформації мусить бути системний. «...Головною основою розумного виховання є певний розумний лад і зв'язок в науках, котрі подаєш ученикові; безладне і незв'язне подаване йому раз уривка з тої, то знов з другої науки томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки...» [256, с. 303], – пише Іван Франко в статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видання», позиціонуючи тут публіциста як навчителя.

Безапеляційно стверджує Іван Франко право читача на об'єктивну інформацію, відкидаючи будь-які ідейні фільтри: «Нема думок страшних, неморальних або шкідливих. Усяка думка стоїть того, щоб їй передумати, розібрати і справдити» [276, с. 61]. Публіцист допускає також певну дозу критичності в сприйнятті журналістських матеріалів: «Тільки все-таки не забуваймо, що їх теорії, їх думки, їх сказівки – не більше, як ради. Вони збуджують нашу власну думку, нашу власну совість, нашу волю, але все-таки заким ми від того розбудженого стану перейдем до діла, розважимо попередю добре, що се за діло, чи слід нам його робити і як ми його зробимо» [276, с. 62]. Поєднання критичності в сприйнятті інформаційних матеріалів та їх об'єктивності дозволяє формувати громадську думку.

Основна місія журналіста – не лише подавати читачам готовий інформаційний продукт, а навчити їх самостійно генерувати певні думки та ідеї. Завдання, яке ставить Франко перед журналістами: «Дбаймо про вироблене серед нашої громади власної

критичної думки та власного артистичного смаку» [251, с. 548]. Адже мірилом справжньої суспільної вартості видання є зацікавлення публіки, своєрідний «інтелектуальний пінг-понг» між читачами та журналістами.

Наголошував Іван Франко також на європейській зорієнтованості публіцистів. Брак видання, яке б прищепило на національному ґрунті паростки сучасної європейської освіти та науки, і призводив до того шаблонного мислення, яким не одноразово дорікав сучасникам геній українського народу. У редакційній статті, приступаючи до видавництва газети «Товариш», він так формулює основне завдання часопису: «Не зходячи ані на хвилю з ґрунту народного русько-українського, ми бажаємо по змозі прикладати до пізнання того ґрунту сучасні європейські методи наукові і літературні, а разом прояснювати дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде тепер наука і література в других, освіченіших краях Європи» [323, с. 2]. Дуже важливим для Івана Франка було створення інформаційного іміджу України як у Європі, так і в Росії. «...Ніколи не було пізно на засноване органу чисто інформаційного, що знайомив би Європу з нашим життям, з історією, етнографією, літературою та сучасним розвитком нашого народу, не цураючи ся й політики, та виступаючи твердо, солідно, до Європейців промовляючи по-європейськи, без претензій, щоб вони доконче встромляли носа до всіх наших дрібних пересварок та фіктивних «борб»» [251, с. 549], – пише він. «Українською трибуною в Росії» Іван Франко називає редакційну діяльність «Українського Вестника» та підкреслює його важливу місію: «Налягаючи в своїх чільних статтях головно на роз'яснене принципів національності та автономічної політики в державі, він у значній мірі заповнює прогалину, яка доси була в російській пресі, що вважаючи Росію суцільною та неподільною не дискутувала питання про недержавні національності...» [312, с. 336].

Проблема симбіозу «читач–журналіст» часто полягає в тому, що ці учасники комунікативного процесу витворюють певні сте-

реотипи сприйняття. Стаття Івана Франка «Наша публіка» – це демонстрація комплексу уявлень партнерів комунікативної моделі одне про одного. Журналіст створює в своїй уяві певний образ публіки як сукупності індивідів з абсолютно протилежними інтересами, які він намагається задовольнити, щоб «утримати» свого читача. У цьому й криються причини «мовчанки о важних та життєвих речах, і безконечне мливо на тему «у городі лобода, а в Києві дядько», і ніякою логікою непостежимо скаканє від «нашого демократизму» під булаву «єго Високопреосвященства» і від програмового «ми поступовці і федералісти» до «мира витікаючого з мощів святого Николая», і дрібна полеміка о дрібні особисті урази...» [276, с. 54–55]. Симпліфікація інтересів публіки призводить до примітивізації журналістського мислення. Журналіст втрачає свій моральний авторитет, коли «для єї [публіки. – Г. Я., А. Я.] догоди ми раз чорніємо, раз біліємо. Для єї ласки ми сьогодні плюємо, а завтра лижемо» [276, с. 55].

Взаємодію «журналіст–читач», у тлумаченні Івана Франка, можна узагальнити, використовуючи схему «взаємодії в групі» фахівця в галузі соціальної психології та соціології Роберта Бейлза [174, с. 482]. Види взаємодії цей соціолог розглядав у групах, що виконували спільне завдання протягом певного часу. Якщо розглянути взаємини «журналіст – читач» в контексті цього соціально-психологічного експерименту, то можна з певністю сказати, що вони також виконують спільне завдання, яке Франко формулює так: «...Ясно держати і систематично боронити стяг національності...» [280, с. 14]. Доцільність використання такої схеми для характеристики цих взаємовідносин полягає також у тому, що читачі певного видання належать до великої соціальної групи «публіка», а щодо журналістів, то «кождий з нас – часть публіки» [276, с. 58].

Види взаємодії «читач – журналіст» у процесі комунікації

<p><u>Зона постановки проблеми</u></p> <p>Іван Франко вважає, що якісну пресу «ціхує певна серйозність у відношенню до живої дійсності, охота до шукання глибших звязків між фактами та жива цікавість до живої сучасности, та до на-сущних інтересів громади» [284, с. 149]. Це можливе лише тоді, коли читач та журналіст спільно шукатимуть болючі проблеми, які матимуть суспільний резонанс. Отже, «зона постановки проблеми» в цій комунікативній взаємодії передбачає насамперед прерогативу читача в наданні інформації.</p>	<p><u>Прохання про інформацію</u></p> <p>(«До газети може придатну річ написати не тільки кожда освічена жінка, але навіть письменна селянка, бо тут само життя найліпше диктує, що і як писати» [228, с. 304].</p> <p><u>Прохання про вказівки</u></p> <p>(«Толкуймо, доказуймо, критикуймо і контролюймо себе взаімно, а ціль наша, ціль публіцистична буде осягнена» [276, с. 65])</p> <p><u>Прохання висловити думку</u></p> <p>(«Обговорюймо всяку річ явно і отверто... Викажім щиро, що в кого на думці, всі маючи на увазі одно – добро загальне, без нічиєї кривди» [276, с. 65])</p>
---	---

<p><u>Зона розв'язання проблеми</u></p> <p>Тут основна роль відводиться публіцистові, який мусить виступати «свідомим та живим виразом інтересів, смаку, поглядів і почувань суспільности» [274, с. 34], адже «чим багатший скарб его спостережень і почувань, ... тим тісніший і різнорідніший буде его зв'язок з суспільністю, тим більший і ривкійший буде его вплив на суспільність» [274, с. 34]. Об'єктивність, новизна думок, компетентність, глибока моральність – визначні риси публіциста у трактуванні Івана Франка.</p>	<p><u>Пропозиція, вказівка</u></p> <p>(«...Газета подавати буде завсігди за свіжа статі про справи біжучі, хроніку жіночого руху у нас і в Европі, дописі з провінції, обговорене нових книжок...» [228, с. 304].)</p> <p><u>Думка</u></p> <p>(«Ота шабляоновість думаня, привичка до утертих формул, дрібнесенька сфера власної обсервації і якась в'ялість, нерухливість духа у всіх сферах нашого письменства накладає на нього тавро чогось дилетантського, не продуманого й не здібного оживити суспільність» [312, с. 507])</p> <p><u>Орієнтація інших</u></p> <p>(«Навіть у таким скромнім об'ємі ся справа не легка, особливо у нас, де на багатьох різних полях духовного та наукового життя приходиться проторити перші стежки, розбуджувати зацікавлення та нав'язувати перші нитки для будучої тканини» [282, с. XXIII].)</p>
--	---

<p><i>Зона позитивних емоцій</i></p> <p>Позитивні емоції виникають тоді, коли задовольняються потреби читача в інформації, не виникає психологічного дискомфорту під час її декодування, виникає почуття солідарності на основі спільних ідеалів та життєвих цінностей.</p>	<p><i>Солідарність</i></p> <p>(«...Газета має те до себе, що групує людей, громадить їх постійно довкола спільної роботи, будить і підтримує почуте товариське...» [228, с. 304].) «Треба докладного і ненастанного пізнавання потреб і бажань народу. Треба щирого, безоглядного здруження з народом» [256, с. 308].)</p> <p><i>Зняття напруження</i></p> <p>(«Помірований у своїх осудах, з тенденцією давати позитивні звістки й річеві аргументи замість полеміки, він також своїм спокійним тоном робить приємне вражіння і читається залюбки» [312, с. 336].)</p> <p><i>Згода</i></p> <p>(«Але щоб слово сталося ділом, треба поперед усього, щоб наша інтелігенція була інтелігенцією, щоб позбулася своєї тісноглядної контерійности та кастової зарозумілості. Треба духа толеранції і виrozumілості для відмінних особистих переконань, бо без такої виrozumілості не можлива ніяка широка організація. Треба духа свободи і любови до правди та до народу в публичній дискусії» [256, с. 308].)</p>
--	---

<p><i>Зона негативних емоцій</i></p> <p>Ідеальна комунікативна модель взаємодії «журналіст – читач» не передбачає «зони негативних емоцій». Іван Франко тут використовує метод «доведення від супротивного». На основі аналізу недоліків українських часописів, формулює позитивну програму їхньої діяльності.</p>	<p><i>Незгода</i></p> <p>(«До хиб нашої преси, і то не лише щоденної, а й т. зв. фахової, належить, крім надмірної дразливості ще зовсім некультурний звичай, якому український гумор дав плястичну назву: залазити з брудними чобітьми в душу» [236, с. 174].)</p> <p><i>Створення напруження</i></p> <p>(«...заповнювали картки газет усякими «Темними місцями» або иньшими мудрощами в тім роді» [275, с. 33]. Варто зауважити, що незрозуміла інформація завжди викликає психологічний дискомфорт та напругу.</p>
---	---

Комунікативна модель взаємодії «журналіст – читач», виокремлена з Франкових науково-публіцистичних статей, дозволяє зробити такі стислі висновки: журналіст і читач – це складна система взаємовпливів, в якій реалізується соціальна дія кожного з них. Завдання журналіста – це об'єктивне, чесне, оперативне інформування, солідаризація суспільства на ґрунті загальнолюдських та національних ідеалів, толерантність до інакодумців, любов до правди, формування громадської думки та морально-етичний вплив на публіку. Читач, у свою чергу, зобов'язаний прилучатися до обговорення загальносуспільних проблем, формувати об'єктивну думку на основі журналістських матеріалів, брати активну участь у суспільно-політичному житті свого народу, виносити на громадське обговорення важливі питання, що стосуються економічної, політичної чи духовної сфери.

Усі ці теоретичні постулати, виокремлені з журналістського досвіду Івана Франка, мають прикладне значення. Ефективність сприйняття журналістських матеріалів, вплив на свідомість читача, інформаційний колообіг у системі «журналіст – читач» – актуальні питання в сучасній журналістиці, відповідь на які можна знайти в глибшому вивченні публіцистики Івана Франка.

Завдання для самостійної роботи

Питання для самоконтролю

1. Які елементи інформаційного колообігу мали бути обов'язково в комунікативній системі «журналіст-читач».
2. Чи передбачає комунікативна модель Івана Франка «зону негативних емоцій»?
3. Яке українське видання, на Вашу думку, могло б стати взірцем ідеальної комунікативної моделі Івана Франка?
4. Схарактеризуйте стереотипи сприйняття у контексті комунікування «читач-журналіст».
5. Якими засобами, на думку Івана Франка, газети могли творити інформаційний імідж України в Європі?

Завдання № 1: Порівняйте жанрові особливості літературного фейлетона та Франкового жанру «замість фейлетона». Напишіть власний невеликий фейлетон на тему «Наш читач».

Завдання № 2: Розробіть комунікативну модель взаємодії «журналіст – читач» на основі щоденної газети «День».

Цікавий факт: Ось що пише Федір Погребенник про останні відвідини Іваном Франком Чернівецького університету: «Чернівецькі візники навипередки запрошували високого гостя та його супроводжуючих до себе. Коли Франко сів на скромний фіакар, група юнаків почала випрягати коней, щоб самим везти гостя».

Але ж прошу Вас, не робіть цього, я хлопський син, – звернувся до них Франко.

Ви наш пророк! Проводир!

Ледве вгомонилися запальні студенти. Зустрічні шанобливо знімали з голів капелюхи – їхав Франко [159, с. 62].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Альтер П.* Нація: проблема визначення / Петер Альтер // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 273–283.
2. *Баган О.* Еволюція світогляду і творчості Івана Франка / Олег Баган // Українська мова та література. – 2004. – Ч. 36. – С. 5–6.
3. *Баган О.* Жрець інтелектуалізму (передмова) / Олег Баган // Франко І. : Вибр. твори : [у 3-х т.]. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 3. – С. 5–26.
4. *Бацевич Ф.* Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки») / Флорій Бацевич. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2016. – 204 с.
5. *Бачинський Ю.* Економічні підстави самостійності націй / Юліан Бачинський // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 414–425.
6. *Білецький О. І.* Від давнини до сучасності : збірник праць з питань української літератури : Вибр. праці : [у 2-х т.] / Олександр Іванович Білецький. – К. : Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 1. – 503 с. : іл. портр.
7. *Богомолова Н. Н.* Контент-анализ / Н. Н. Богомолова, Т. Г. Стефаненко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 60 с.
8. *Борисов В.* Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості : монографія / В'ячеслав Борисов. – Краматорськ : б. в., 2003. – 519 с.
9. *Бочковський О.-І.* Наука про націю та її життя / Ольгерд Іпполіт Бочковський. – Нью-Йорк, 1958. – 79 с.
10. *Брагінець А. С.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. С. Брагінець. – Львів : Кн. – журн. вид-во, 1956. – 410 с.
11. *Брик М. В.* Суспільний ідеал Івана Франка та сучасність / М. В. Брик // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпоз. ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес.) : [у 3 кн.] – К. : Наукова думка, 1990. – Кн. 1. – С. 286–288.
12. *Буряк В.* Інтелектуальна модель української публіцистики і нова парадигма часу / Володимир Буряк // Українська періодика: історія і сучасність : Доповіді та повідомл. дев'ятої всеукр. наук. – теорет. конф., Львів, 28–29 жовт. 2005 / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; За ред. М. М. Романюка. – Львів, 2005. – С. 363–369.

13. *Бутская И. А.* Иван Франко в журнале «Жизнь» / И. А. Бутская // Наукові записки. Збірник філологічного факультету № 9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Франка. – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1956. – Т. XV. – Вип. VII. – С. 69–77.
14. *Василенко М. Г.* Иван Франко: поступ ідеї : монографічне дослідження / Михайло Григорович Василенко. – Коломия : Вік, 2010. – 398 с. : іл., факс.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
16. *Вервес Г. Д.* Иван Франко і питання українсько-польських літературних взаємин 70–90-х років XIX ст. / Г. Д. Вервес. – К. : Вид-во Акад. наук. Укр. РСР, 1957. – 362 с.
17. *Винар Л.* Історичні праці Івана Франка / Любомир Винар // Українська літературна газета : Збірник. 1956. – Мюнхен : Вид-во «Українського товариства закордонних студій», 1957. – 335 с. – С. 47–63.
18. *Витанович І.* Суспільно – політичні погляди Івана Франка та його вплив на новітні українські національні змагання / І. Витанович // Овид. – 1961. – Ч. 5. – С. 5–10.
19. *Возняк М.* Велетень думки і праці: Шлях боротьби і життя / Михайло Возняк. – К. : Держ. видавн. худож. літ-ри, 1958. – 403 с.
20. *Возняк М.* Нариси про світогляд Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – 193 с.
21. *Галич В. М.* Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наукова думка, 2004. – 816 с.
22. *Гальчук В.* Актуальна праця про Івана Франка / В. Гальчук // Визвольний шлях. – 1976. – Кн. 6. – С. 764–766.
23. *Ган Й.* Знову трактатики і брошурки (до 28 травня 1966) / Йозеф Ган // Сучасність. – 1965. – Ч. 5. – С. 34–38.
24. *Гарасимович А.* Національна свідомість українців: оцінки і прогнози Івана Франка / Андріана Гарасимович // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 215–220.
25. *Гатчінсон Дж.* Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 499–507.

26. *Гатчінсон Дж.* Що таке етнічність / Джон Гатчінсон, Ентоні Сміт // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 213–219.
27. *Герасим'як І. Г.* Філософська франкіана: нові сторінки / І. Г. Герасим'як // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 11. – С. 64–67.
28. *Глобенко М.* Иван Франко / Микола Глобенко // Визвольний шлях. – 1986. – Кн. 5. – С. 548–558.
29. *Глобенко М.* Ув'язнений Франко / Микола Глобенко // Календар-альманах УНС на 1966.– Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 75–80.
30. *Гнатенко П. І.* Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К. : «ДОК –К», 1997. – 116 с.
31. *Гнатюк М. І.* Иван Франко у літературно-естетичних концепціях його часу / М. І. Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1999. – 181 с.
32. *Гнатюк М.* У колі близьких і друзів. Иван Франко у спогадах сучасників / М. Гнатюк // Дзвін. – 1995. – № 6. – С. 136–148.
33. *Горак Р.* Иван Франко / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Кн. 6 : В поті чола. – 532 с.
34. *Горак Р.* Иван Франко / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Кн. 7 : Протистояння. – 584 с.
35. *Горак Р.* Иван Франко / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Кн. 8 : Роки страждань. – 546 с.
36. *Горбач Н.* Філософські переконання Івана Франка / Назар Горбач. – Львів : Каменярь, 2006. – 112 с.
37. *Горинь В.* Иван Франко і Леся Українка: відомий епізод «непорозуміння між своїми» / Василь Горинь / Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 418–423.
38. *Горницька-Пархонюк Л.* Імпульси через століття: авторські епітети в збірці Павла Тичини «Сонячні кларнети» крізь призму естетичної концепції Івана Франка / Людмила Горницька-Пархонюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вер. 1996 р.) – Львів : Світ, 1998. – С. 418–423.
39. *Гошовська В.* Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття // Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси / Валентина Гошовська. – Х. : Основа, 1997. – 422 с.

40. *Грицак Я.* Дух, що тіло рве до бою (Спроба політичного портрета Івана Франка) / Ярослав Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 176 с.
41. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посібн. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. фак. вузів, вчителів / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с. : іл.
42. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 630 с.
43. *Гром'як Р.* Культура, політика, інтелігенція / Роман Гром'як. – Тернопіль : Б. в., 1996. – 110 с.
44. *Грушевський М.* Апостолові праці / Михайло Грушевський // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років XX ст. / [Упоряди. і автор вступн. слова Микола Ільницький]. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. – С. 25–50.
45. *Гундорова Т.* Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – вид. друге, переробл. та доповн. – К. : Критика, 2009. – 447 с.
46. *Гундорова Т.* Франко не каменяр. Франко і каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.
47. *Гурладі М.* До сторічного ювілею / Мирослава Гурладі // Жовтень. – 1976. – № 8. – С. 139–143.
48. *Грінфелд Л.* Типи націоналізму / Лія Грінфелд // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 525–537.
49. *Д.* [Франко І.] Як жиєся селянам-хліборобам в Галичині / Д // Народ. – 1890. – № 1. – С. 10–12.
50. *Данилович С.* Програма русько-української радикальної партії / С. Данилович, Є. Левицький, М. Павлик, І. Франко, Р. Яросевич // Народ. – № 20. – 1890. – С. 301–303.
51. *Дей О. І.* Іван Франко: життя і діяльність / Олексій Іванович Дей. – К. : Дніпро, 1981. – 355 с.
52. *Денисюк І. О.* Літературознавчі та фольклористичні праці : [у 3 т., 4 кн.] / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2005. – Т. 2 : Франкознавчі дослідження. – 528 с.
53. *Денисюк І. О.* Невичерпність атома / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів, 2001. – 317 с. (Франкознавчі студії; Вп. 2).

54. *Денисюк І.* Франкова концепція національної літератури / Іван Денисюк // Другий міжнародний конгрес українців : доп. та повідомл. (Львів, 22–28 серп. 1993 р.) : Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 285–290.
55. *Денисюк І.* Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 12–18.
56. *Діак І. В.* Українська національна ідея: Шлях до Великої України / І. В. Діак. – К., 2005. – 334 с. : іл.
57. *Дмитрук В.* Невідома стаття Івана Франка / Володимир Дмитрук // Жовтень. – 1956. – № 8. – С. 76–92.
58. *Донцов Д.* Від Франка до Шевченка / Дмитро Донцов // Вісник. – 1950. – Ч. 2. – С. 7–9.
59. *Донцов Д.* Іван Франко як «шовініст», містик і «буржуазний націоналіст» / Дмитро Донцов // Вісник. – 1966. – Ч. 9. – С. 1–5.
60. *Дорофтей О.* Концепція польськокомовної публіцистики Івана Франка / Олексій Дорофтей // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. – Львів, 2006. – Вип. 28. – С. 23–51.
61. *Дорошенко В.* Іван Франко / Володимир Дорошенко. – Львів : Громада, 1924. – 32 с.
62. *Дорошенко В.* Радянське франкознавство / Володимир Дорошенко // Українська літературна газета : Збірник. 1956. – Мюнхен : Вид-во «Українського товариства закордонних студій», 1957. – 335 с. – С. 29–47.
63. *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України : [В 2 т.] / Дмитро Іванович Дорошенко. – К. ; Мюнхен, 1992. – Т. 2. – 349 с.
64. *Дорошенко Д.* Пам'яті Івана Франка / Д. Дорошенко // В п'яті роковини смерті Івана Франка. – Берлін, 1921. – С. 13–14.
65. *Драган А.* З його духа печаттю / Антін Драган // Календар-альманах УНС на 1966.–Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 7–11.
66. *Драч І.* Іван Франко і ми. Кілька суб'єктивних вражень під кінець століття / Іван Драч // Слово і час. – 1996.–№ 10. – С. 61–65.
67. *Дуркалевич В.* Сповідальний дискурс як націоекзистенційний репрезентант біблійного таксису у творчості Івана Франка / Вікторія Дуркалевич // Франкознавчі студії : збірн. наук. праць Дрогоб. пед. ін-ту. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Вип. 1. – 254 с. – С. 38–68.

68. *Еріксен Т.* Етнічність, раса, клас і нація / Томас Еріксен // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 235–240. – («Політичні ідеології»).
69. *Єфремов С.* З спогадів про Івана Франка / Сергій Єфремов // Календар-альманах УНС на 1966. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 119–126.
70. *Жерноклеєв О.* Українська соціал-демократія в Галичині (1899–1918) / Олег Жерноклеєв. – вид. 2-е, доп. – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.
71. *Животко А.* Історія української преси / Аркадій Животко ; передм. К. Костева. – Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1989–90. – 334 с.
72. *Житарюк М.* Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство : монографія / Мар'ян Житарюк. – Львів, 2008. – 416 с.
73. *Жук А.* З останніх літ життя і творчості Івана Франка (1914–1916) / Андрій Жук // Сучасність. – 1962. – Ч. 2. – С. 52–66.
74. *Жулинський М.* Від традицій XIX століття до ранніх пошуків XX та Іван Франко / Микола Жулинський // Сучасність. – 1991. – Ч. 5. – С. 19–27.
75. *Жулинський М.* Він знав, «як много важить слово...» / Микола Жулинський. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2008. – 136 с.
76. *Жулинський М.* Вірю в силу духа: Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський у боротьбі за піднесення політичної і національної свідомості української людності / Микола Жулинський. – Луцьк : Медіа, 1999. – 101 с.
77. *Жулинський М.* Духовна прага по втраченій батьківщині : статті / Микола Жулинський. – [2-е вид.]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 66 с.
78. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с. – (Сер. «Висока полиця»)
79. *Заклинський Р.* Світогляд Івана Франка : реферат / Р. Заклинський. – Львів, 1916. – 31 с.
80. *Заклинський Р.* Франко як публіцист / Ростислав Заклинський // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 63. – Кн. 9. – С. 293–316.
81. *Зарубіжне франкознавство : бібліографічний покажчик / [упоряд. М. Мороз; НАН України].* – Львів : [б. в.] 1997. – 102 с.
82. *Зборовська Н.* Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.

83. *Здоровега В.* Іван Франко і українська публіцистика / Володимир Здоровега // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Збірн. праць каф. укр. преси і Дослідн. центру історії західноукраїнської преси. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 7. : До 150-річчя від дня народження Івана Франка. – 266 с. – С. 113–133.
84. *Здоровега В.* Політичне передбачення у творчості Івана Франка / Володимир Здоровега // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 174–179.
85. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості : навч. посібник / Володимир Йосипович Здоровега. – Львів : ПАІС, 2000. – 180 с.
86. *Здоровега В.* У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності / Володимир Здоровега. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 178 с.
87. *Зеновія Франко (1925–1991) : Статті. Спогди. Матеріали / [упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо; Передм. О. М. Романіва; Відп. ред. Л. І. Крушельницька].* – Львів, 2003. – 368 с. : іл.
88. *Злупко С.* Іван Франко і економічна думка світу / Степан Злупко. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 406 с.
89. *І. Ф. [Франко І.] А. Фаресов.* Народники і Марксисты. С. Петербург, 1899 / І. Ф. // ЛНВ. – 1899. – Т. 6. Кн. 6. – С. 186–188.
90. *І. Ф. [Франко І.] Число Русинів у Австрії / І. Ф. // ЛНВ. – 1899. – Т. 6. Кн. 5. – С. 135.*
91. *Іван Франко. Бібліографія творів 1874–1964 / [склав М. О. Мороз; відповід. ред. Є. П. Кирилюк, О. І. Дей].* – К. : Наукова думка, 1966. – 440 с.
92. *Іван Франко: бібліографічна спадщина : збірник вибраних праць і матеріалів / [упоряд., передм., комент. та прим. М. А. Вальо].* – Львів : [б. в.], 2008. – 729 с. : іл., портр.
93. *Іван Франко про соціалізм і комунізм : Рецензії і статті 1897–1906 / [упор., вступ. стаття і довідки Богдана Кравціва].* – Нью-Йорк : Пролог, 1966. – 258 (1) с.
94. *Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. / [Упоряди. і автор вступн. слова Микола Ільницький].* – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. – 432 с.
95. *Іван Франко у спогадах сучасників.* – Львів : кн.-журн. вид-во, 1956. – 596 с. : 2 іл. портр.

96. *Іванишин М.* Осмислення української національної ідентичності у творах Івана Франка / Мирослава Іванишин // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгр., присв. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 вер. – 1 жовт. 2006). – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 104–112.
97. *Іванишин П. В.* Печать духу: національно-екзистенціальна франкіана / П. В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2006. – 94 с.
98. *Івасюта М.* Іван Франко – популяризатор передових соціалістичних ідей / Михайло Івасюта // Жовтень. – 1955. – № 10. – С. 49–58.
99. *Іщук В.* Україна: проблема престижності та ідентичності (масова свідомість і культура як суб'єкти формування громадської та національної свідомості) / Володимир Іщук. – К. : Смолоскип, 2000. – 92 с.
100. *Карамзіна М. С.* Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) / Марія Степанівна Карамзіна. – К. , 1998. – 350 с.
101. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляція сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – Москва : Эксмо, 2007. – 864 с.
102. *Касьянов Г.* Теорія націй та націоналізму : монографія / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
103. *Кафарський В.* Нація і держава: культура, ідеологія, духовність / Володимир Кафарський. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 336 с. : табл.
104. *Кедрин І.* Співець волі і поступу / Іван Кедрин // Календар-альманах УНС на 1966. – Джерзі-Ситі – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 81–88.
105. *Кирилюк Є.* Деякі проблеми сучасного франкознавства / Євген Кирилюк // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1968. – Вп. 3. – 178 с.
106. *Климась М.* Світогляд Івана Франка / Марія Климась. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – 547 с.
107. *Козій Д.* Розвиток світогляду Івана Франка / Дмитро Козій // Сучасність. – 1977. – Ч. 5. – С. 27–33.
108. *Колесник П.* Суспільно-політичні погляди Івана Франка і їх еволюція / Петро Колесник // Під марксистсько-ленінським прапором. – 1935. – № 5. – С. 114–137.
109. *Косик В.* Про політичні погляди Івана Франка / Володимир Косик // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгр., присв. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 вер. – 1 жовт. 2006). – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 151–161.

110. *Космеда Т.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів : Паїс, 2006. – 326 с.
111. *Костенко Н. В.* Досвід контент-аналізу : моделі та практика : монографія / Н. В. Костенко, В. Ф. Іванов; Академія української преси. – К., 2003. – 198 с.
112. *Кость С.* Дослідження історії західноукраїнської преси: методологічні проблеми / Степан Кость // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Львів : Вид. центр. Львів. ун-ту, 2006. – Вип. 28. – С. 184–193.
113. *Кость С. А.* Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) : монографія / Степан Андрійович Кость. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.
114. *Кость С.* Іван Франко: Актуальність і суперечливість генія (замість передмови) / Степан Кость // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Збірник праць кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 7. : До 150-річчя від дня народження Івана Франка. – 266 с. – С. 3–16.
115. *Кравців Б.* Думки Івана Франка про соціалізм та комунізм і комуністична цензура / Богдан Кравців // Календар-альманах УНС на 1966. – Джерзі-Ситі – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 65–73.
116. *Кравців Б.* Суспільно-політичні погляди Івана Франка і радянське франкознавство / Богдан Кравців // Іван Франко про соціалізм і комунізм : Рецензії і статті 1897-1906 / [Упор., вступ. стаття і довідки Богдана Кравціва]. – Нью-Йорк : Пролог, 1966. – С. 3–28.
117. *Краснодембський З.* На постмодерністських роздоріжжях культури / Здзіслав Краснодембський ; [перкл. з польськ. Роксана Харчук]. – К. : Основи, 2000. – 194 с.
118. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
119. *Крупський І. В.* Національно-патріотична журналістика України (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) : підручник / Іван Васильович Крупський. – Львів : Світ, 1995. – 184 с.
120. *Крушельницький А.* Політичний світогляд Івана Франка / А. Крушельницький // Критика. – 1933. – № 4. – С. 3–24.

121. *Курганський І. П.* Майстерність Франка-публіциста / Іван Павлович Курганський. – Львів : «Вища школа», 1974. – 147 с.
122. *Куца О. П.* Іван Франко проти теорії літератури для «домашнього вжитку» / О. П. Куца // Українське літературознавство. – Львів : Світ, 1992. – Вип. 56. – С. 39–48.
123. *Лавріненко Ю.* Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка / Юрій Лавріненко // Українська літературна газета : Збірник. 1956. – Мюнхен : Вид-во «Українського товариства закордонних студій», 1957. – С. 2–28.
124. *Левенець Ю.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Юрій Левенець. – К. : Стило, 2001. – 584 с.
125. *Левинський В.* Франко як економіст / В. Левинський. – Скрантон, 1957. – 116 с.
126. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів Д-р Кость Левицький / Кость Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
127. *Лизанчук В.* Праця Івана Франка «Що таке поступ?» як дзеркало сучасних проблем українського державотворення / Василь Лизанчук // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 31. – С. 17–24.
128. *Листи Івана Франка до чеських учених і письменників // Жовтень.* – 1956. – № 4. – С. 82–92.
129. *Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / [Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін.].* – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 560 с.
130. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе : [в 2 т.] / Іван Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 530 с.
131. *Литвин В.* У 130-річчя народження і 70-річчя смерті Великого Каменяра / Василь Литвин // Визвольний шлях. – 1986. – № 8. – С. 1001–1004.
132. *Лоза М.* За правдиве обличчя Івана Франка / М. Лоза // Альманах «ГУ», 1956. – С. 66–69.
133. *Лозинський М.* Іван Франко / М. Лозинський. – Відень : накладом СВУ, 1917. – 52 с.

134. *Лось Й. Д.* Публіцистика й тенденції розвитку світу : навч. посіб. : У 2-х ч. / Йосип Лось. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2007. – Ч. 1. – 376 с.
135. *Луців Л.* Іван Франко. Життя і творчість / Лука Луців // Календар-альманах УНС на 1966. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – С. 11–64.
136. *Луців Л.* Століття літературної творчості Івана Франка / Лука Луців // Календар-альманах УНС на 1973. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1973. – С. 81–93.
137. *Мазепа В. І.* Культуроцентризм світогляду Івана Франка / Володимир Іванович Мазепа. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
138. *Мазепа В.* Історіософські ідеї Івана Франка / Володимир Мазепа // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 62–63; № 2. – С. 18–32; № 3. – С. 38–51.
139. *Макаровський І. П.* Національно-державницькі погляди Івана Франка / І. П. Макаровський. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського НУ, 2008. – 129 с. : іл.
140. *Макарчук С. А.* Іван Франко – революціонер, борець против політичної і соціальної реакції / С. А. Макарчук // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпоз. ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес.) : У 3 кн. – К. : Наукова думка, 1990. – Кн. 1. – С. 315–319.
141. *Макарчук С. А.* Український етнос (виникнення та історичний розвиток) : навч. посібник / Степан Арсентійович Макарчук. – К., 1992. – 146 с.
142. *Маланюк Є.* В пазурах раціоналізму (до трагедії Франка) / Євген Маланюк // Березіль. – 2004. – № 10. – С. 174–179.
143. *Маланюк Є.* Франко незнаний / Євген Маланюк // Книга спостережень : фрагменти : від Кобзаря до нації : студії і роздуми. – К. : Атіка, 1995. – 235 [3] с.
144. *Марковський М. І.* Франко / М. Марковський. – К. : «Шлях», 1918. – 25 с.
145. *Маціні Д.* Обов'язки перед країною / Д. Маціні // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 18–34.
146. *Медвідь Ф.* Іван Франко: «ідеал національної самостійності» / Федір Медвідь // Визвольний шлях. – 1997. – № 7. – С. 815–820.
147. *Медвідь Ф.* Ідеал національної самостійності в трактуванні Івана Франка / Федір Медвідь // Іван Франко – письменник, мислитель,

- громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С.169–173.
148. *Мекрайдіс Р. К.* Етнонаціоналізм / Рой К. Мекрайдіс // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 242–243.
149. *Мельник Я.* І остання часть дороги... Іван Франко: 1908-1916 / Ярослава Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – 439 с.
150. *Микитчук Н.* Політичний ідеал Івана Франка – соборна українська держава / Наталія Микитчук // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгр., присв. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 вер. – 1 жовт. 2006. – Львів : Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 86–96.
151. *Михайлин І. Л.* Журналістика як всесвіт : вибр. медіадослідж. / І. Л. Михайлин. – Х. : Прапор, 2008. – 512 с.
152. Мій Франко : збірник есеїв студентів факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка / за ред. Галини й Андрія Яценків. – Львів : ПАІС, 2016. – 80 с.
153. *Мороз О.* Іван Франко – гнівний викривач українського буржуазного націоналізму та клерикалізму / Олексій Мороз. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1953. – 100 с.
154. *Моторнюк І.* «Нам нині треба Піночета!» (Нове прочитання Франкового Мойсея) / Ігор Моторнюк // «Гра не без правил» і «правила гри» (Наукові і літературно-критичні студії). – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 68–73.
155. *Моторнюк І.* Стаття Івана Франка «поет зради» і проблема валенродизму / Ігор Моторнюк // «Гра не без правил» і «правила гри» (Наукові і літературно-критичні студії). – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 51–57.
156. *Мудрий В.* Іван Франко як громадський діяч / Василь Мудрий // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Джерзі-Сіті – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : НТШ. Свобода, 1957. – Т. CLXVI : збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка. – 198 с. – С. 165–198.
157. *Наєнко М. К.* Іван Франко: тяжіння до модернізму / Михайло Кузьмович Наєнко. – К. : «Академвидав», 2006. – 96 с.
158. *Нахлік Є.* Соборницькі та державницькі акценти Івана Франка / Нахлік Євген Казимирович // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

- конференції «Спадщина Івана Франка у світлі сьогодення», присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка (у межах реалізації науково-дослідної проблеми «Перспективні напрями сучасної науки та освіти»). 16–20 травня 2016 року / Міносвіти і науки України; Департамент освіти і науки Донецької ОДА; Управління культури і туризму Донецької ОДА; ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Центр дослідження літератури для дітей і юнацтва (м. Львів); Ред. колегія: Овчаренко Н. І. (голова). – Слов'янськ, 2016. – С. 25–27.
159. Невідомі сторінки із життя Івана Франка / [Упоряд. ред. Зеновій Медвідь]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 93 с.
160. *Не-Теофраст* [Франко І.] Доктор Бессервіссер / Не-Теофраст // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. Кн. 3. – С. 367–372.
161. *Нечиталюк М. Ф.* З рукописних джерел Івана Франка / Михайло Федорович Нечиталюк // Українське літературознавство. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – Вип. 3. – С. 133–136.
162. *Нечиталюк М.* Зачинатель теорії публіцистики. Деякі питання теорії публіцистики в інтерпретації Івана Франка [1] / Михайло Нечиталюк // Збірник праць кафедри української преси. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 211–219.
163. *Нечиталюк М. Ф.* Іван Франко та Михайло Грушевський про національний ідеал / Михайло Федорович Нечиталюк // Михайло Грушевський і Західна Україна : Доп. й повідомл. наук. конф. до 100-річчя діяльності М. Грушевського. – Львів : Світ, 1995. – С. 273–277.
164. *Нечиталюк М.* Іскриста грань таланту / Михайло Нечиталюк // Українська преса : Хрестоматія / За ред. д-ра філол. наук, проф. М. Ф. Нечиталюка. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. III. Преса Галичини 70-х – початку 90-х років XIX ст. : Кн. 1. Публіцистика Івана Франка: «школа політичного думання» (1875–1893). – 610 с. + 73 вкл. – С. 14–28.
165. *Нечиталюк М.* Методологічні засади історико-журналістської науки / Михайло Нечиталюк // Українська преса. Хрестоматія. Том I. Преса східної України 60-х років XIX ст. / За ред. М. Ф. Нечиталюка. – Львів, 1999. – 522 с. – С. 8–17.
166. *Нечиталюк М.* Наукова дискусія в університеті імені Івана Франка / Михайло Нечиталюк // Жовтень. – 1958. – № 3. – С. 116–118.

167. *Нечиталюк М. Ф.* Оружием публициста: Вопросы истории, проблематики, идеологической функции, мастерства публицистики Ивана Франко / Михаил Федорович Нечиталюк. – Львов : Вища школа. Из-дво при Львов. ун-те, 1981. – 230 с.
168. *Нечиталюк М. Ф.* Програма молодих українців (переклад) / Михайло Федорович Нечиталюк // Українська преса : Хрестоматія / За ред. д-ра філол. наук, проф. М. Ф. Нечиталюка. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. III. Преса Галичини 70-х – початку 90-х років XIX ст. : Кн. 1. Публіцистика Івана Франка: «школа політичного думання» (1875–1893). – 610 с. + 73 вкл. – С. 473–482.
169. *Нечиталюк М.* «Публіцистичний контроверз» Франка і Лесі Українки (спроба нової інтерпретації) / Михайло Нечиталюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 776–770.
170. *Нечиталюк М.* «...Щоб діти наші були вже стихійними українцями» / Михайло Нечиталюк // Культура і життя. – 2006. – № 7–8. – С. 6.
171. *О [Франко І.]* Ще дещо про жите наших селян-хліборобів / О // Народ. – 1890. – Ч 4. – С. 36–38.
172. *Обушний М. І.* Етнос і нація: проблеми ідентичності / Микола Іванович Обушний. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – 204 с.
173. *Онацький Є.* Дух, що тіло рве до бою... / Євген Онацький // Портрети в профіль / Євген Онацький. – Чикаго : Укр.-амер. вид. спілка, 1965. – 299 с.
174. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціологія : навч. посібник / Лідія Ернестівна Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 446 с. : іл.
175. *Павличко Д.* Заповідь пророка / Дмитро Павличко // Літературна Україна. – 2006. – 11 травн.
176. *Павлюк Л.* Текст і комунікація: основи дискурсного аналізу / Людмила Павлюк. – Львів : ПАІС, 2009. – 76 с.
177. *Палкін Ю. І.* Іван Франко про економічне становище мас Галичини у кінці XIX на початку XX століть / Ю. І. Палкін // Наукові записки Дрогобицького Державного Педагогічного Інституту імені Івана Франка. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1957. – Вп. II. – С. 20–37.
178. *Панько Т. І.* Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Таміла Іванівна Панько. – Львів : Світ, 1992. – 192 с.

179. *Паранюк Є.* Останні роки життя Івана Франка / Євген Паранюк. – Івано-франківськ : «Нова зоря», 1998. – 15 с.
180. *Пархоменко М. Н.* Об освещении наследия Ивана Франко / М. Н. Пархоменко // Вопросы философии. – 1957. – № 5. – С. 191–196.
181. *Пахльовська О.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / Оксана Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.
182. *Пашук А.* Питання переходу від капіталізму до соціалізму в ранній творчості Івана Франка (70–80-і роки XIX ст.) / Андрій Пашук. – Львів : Вид-во Львів. держу ун-ту, 1960. – С. 67–82.
183. *Пашук А.* Філософський світогляд Івана Франка : монографія / Андрій Пашук. – Львів : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 432 с.
184. *Передерій В. Ф.* Світогляд Івана Франка / В. Ф. Передерій // Наукові записки Присвячені 100-річчю з дня народження Івана Франка. – К. : Вид-во Держ. пед. ін-ту імені О. М. Горького. – 1956. – Т. XXI. – С. 3–14.
185. *Попіль Н.* Олександр Білецький про стан франкознавства / Н. Попіль // Сучасність. – 1963. – № 3. – С. 120–122.
186. *Присяжний М. П.* Прогностичні імперативи публіцистики Івана Франка / Михайло Павлович Присяжний // У пошуку рівноваги. – Львів : ПАІС, 2008. – 256 с.
187. *Проблеми теорії ментальності / Відповід. ред. М. В. Попович.* – К. : Наукова думка, 2006. – 402 с.
188. *Промова І. Франка на ювілеї 30-літньої літ.-наук. й гром. діяльності М. П. Драгоманова // Народ.* – 1895. – Ч. 1–2. – С. 7–10.
189. *Редакція [Франко І.].* Інтереси польського панства і Правдяньська наївність / Редакція // Народ. – 1891. – Ч. 8. – С. 126.
190. *Редакція [Франко І.].* Наше москвофільство / Редакція // Народ. – 1891. – Ч. 3. – С. 35–38.
191. *Редакція журналу «Житє і слово» [Франко І.].* Оповідка / Редакція журналу «Житє і слово» // Житє і слово. – 1895. – Т. 4. Кн. 6. – С. 485–488.
192. *Ренан Е.* Що таке нація? / Ернест Ренан // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 253–264.
193. *Різун В. В.* Нариси з історії та теорії українського журналістикознавства : монографія / В. В. Різун, Т. А. Трачук. – К., 2005. – 232 с.

194. *Річицький А.* Іван Франко – каменярь соціалізму / Андрій Річицький. – Харків : «Український робітник», 1929. – 47 с.
195. *Романюк М.* Українське пресознавство на порозі XIX століття / Мирослав Романюк. – Львів : [б. в.], 2000. – 110 с.
196. *Савчук М.* Критика І. Франком капіталізму та ідеології буржуазного лібералізму / М. Савчук // Наукові записки. Збірник філологічного факультету № 9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Франка. – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1956. – Т. XV. – Вип. VIII. – С. 83–97.
197. *Салига Т.* Франко – каменярь / Тарас Салига. – Ужгород : Гражда, 2007. – 126 с. : іл.
198. Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го століття / Під ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк : Вид. Укр. Вільної АН США, 1989. – 327 с.
199. *Сарбей В. Г.* Етапи формування української національної свідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 3–16.
200. *Сверстюк Є. О.* Блудні сини України / Євген Олександрович Сверстюк. – К. : [б.в.], 1993. – 243 [1] с. : іл.
201. *Сверстюк Є.* Запліднити ниву життя (записи на маргінесі) / Євген Сверстюк // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгр., присв. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 вер. – 1 жовт. 2006. – Львів : Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 67–73.
202. *Семенко Ю.* Журналістична діяльність Івана Франка / Юрій Семенко // Сучасність. – 1966. – Ч. 11. – С. 79–89.
203. *Семків О.* Іван Франко: немарксистські погляди / О. Семків. – Львів : Б. В., 1996. – 110 с.
204. *Сербенська О.* Мовлене слово у життєсвіті Івана Франка / Олександра Сербенська // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Збірник праць кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 7. : До 150-річчя від дня народження Івана Франка. – 266 с. – С. 78–91.
205. *Сербенська О.* Мовний світ Івана Франка (Статті, роздуми, матеріали) : монографія / Олександра Сербенська. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 372 с.

206. *Смаль-Стоцький С.* Характеристика літературної діяльності Івана Франка / Степан Смаль-Стоцький. – Львів : З друкарні Діла, 1913. – 20 с.
207. *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт ; [пер. з англ. М. Климчик і Т. Цимбал]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
208. *Сніцарчук Л.* Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістичнознавчий дискурс : монографія / Лідія Сніцарчук / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення "Науково-дослідний центр періодики". – Львів, 2009. – 416 с.
209. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин / [Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов : пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
210. Соціологія : навч. посібник [Електронний ресурс] / За ред. С. О. Макеєва. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/19991130/sotsiologiya/sotsiologiya>.
211. Спогади про Івана Франка / [Упоряд., вступ. ст. і прим. Михайла Гнатюка]. – Львів : Каменярь, 1997. – 636 с.
212. *Старосольський В.* Теорія нації / Володимир Старосольський / [Передм. І. О. Кресіної]. – Нью-Йорк; Київ : Наук. Т-во ім. Т. Шевченка : Вища школа, 1998. – 157 с.
213. *Стахів М.* Соціальні і економічні погляди Івана Франка / Матвій Стахів // Вільна Україна. – 1956. – Ч. 12. – С. 11–19.
214. *Стебельський Б.* За правдивого, непофальшованого Франка / Богдан Стебельський // Визвольний шлях. – 1988. – Кн. 1. – С. 87–95.
215. *Струмінський Б.* Франко, яким повинен був бути / Богдан Струмінський // Сучасність. – 1984. – Ч. 12. – С. 64–65
216. *Сухий О.* Національна ідея в програмі та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Олексій Сухий. – Львів : Каменярь, 1998. – 131 с.
217. *Сухомлин Є. Г.* Майстерність Івана Франка – критика, митця, перекладача, публіциста (інтеграційний аспект) / Є. Г. Сухомлин. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 296 с.
218. Сучасний словник іншомовних слів / [Уклад.: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк; відп. ред. Г. П. Півторак]. – К. : Вид-во «Довіра», 2006. – 789 с.
219. *Тараненко М. П. І.* Франко в оцінці І. Нечуя-Левицького / М. П. Тараненко // Радянське літературознавство. – 1967. – № 2. – С. 46–55.
220. *Тихолоз Б.* Під знаком Марса: перша світова війна в художньо-публіцистичному осмисленні Івана Франка / Богдан Тихолоз //

- Вісник Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – Львів, 2015. – Вип. 40. – С. 192–199.
221. Тихолоз Б. Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті / Богдан Тихолоз // Дзвін. – 2006. – № 8. – С. 150–159.
222. Українська преса : Хрестоматія / За ред. д-ра філол. наук, проф. М. Ф. Нечиталюка. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. III. Преса Галичини 70-х – початку 90-х років XIX ст. : Кн. 1. Публіцистика Івана Франка: «школа політичного думання» (1875–1893). – 610 с. + 73 вкл.
223. Фостун С. М. Життя і творчість Івана Франка / Д-р Святомир М. Фостун // П'ятдесятиліття Івана Франка 1916–1966 : збірник матеріалів / [Франківський комітет у Великій Британії]. – Лондон, 1966. – С. 2–12.
224. Франко З. В силовому полі соціалізму / Зеновія Франко // Україна. – 1990. – № 35. – С. 22–23.
225. Франко З. 50-томне зібрання творів І. Франка в оцінці сьогодення / Зеновія Франко // Сучасність. – 1989. – Ч. 10. – С. 111–117.
226. Франко І. Австрійський кризис : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 47. – 762 с. – С. 355–358.
227. Франко І. Адам Міцкевич. До галицьких приятелів. Переклав і пояснив Др. Іван Франко / Франко І. – Львів : накл. Укр.- руської вид. спілки, 1903. – 65 с.
228. Франко І. Альманах чи газета / Ів. Франко // Народ. – 1891. – Ч. 22. – С. 304.
229. Франко І. Галицька індемнізація / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 265–302.
230. Франко І. Галицький селянин : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – 766 с. – С. 501–513.
231. Франко І. Галичина в державнім бюджеті на р. 1890 / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 250–253.

232. Франко І. Громадські шпихлірі / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 263–264.
233. Франко І. Громадські шпихлірі в Галичині 1784–1840. Збірка документів і розвідка Д-ра Івана Франка / Іван Франко. – Львів : Накл. Наук. т-ва імені Т. Шевченка, 1907. – LXXXIV + 168 с.
234. Франко І. Двоязичність і дволичність / Ів. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. Кн. 6. – С. 231–244.
235. Франко І. Декілька афоризмів у альбом «Дьлу» прочитавши его статью «Смутна поява» в ч. 97 / Ів. Франко // Жите і слово. – 1897. – Т. 6. Кн. 3. – С. 263–264.
236. Франко І. Дещо про нашу пресу / Ів. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 31. Кн. 8. – С. 174–178.
237. Франко І. Дещо про перше всенародне віче у Львові (30 падолиста 1880) / Іван Франко // Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї й епізоди. – Львів : Укр.- руськ. вид. спілка, 1910. – С. 89–94.
238. Франко І. Дещо про себе самого : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – 595 с. – С. 28–32.
239. Франко І. До історії соціалістичного руху / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Т. 25. Кн. 3. – С. 134–152.
240. Франко І. Епілог індемнізаційної справи / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 316–319.
241. Франко І. Жидівська держава. Примітка / Іван Франко // Іван Франко Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. творів у 50 т. / [Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василевський]. – Львів : Каменярь, 2001. – 434 с. – С. 334.
242. Франко І. Журнал і публіка / Ів. Франко // ЛНВ. – 1900. – Т. 9. Кн. 2. – С. 136–146.
243. Франко І. З кінцем року / Ів. Франко / Іван Франко // Жите і слово. – 1897. – Т. 5. Кн. 6. – С. 401–407.
244. Франко І. З новим роком / І. Франко // Жите і слово. – 1897. – Т. 6. Кн. 1. – С. 1–12.

245. *Франко І. З останніх десятиліть XIX-ого віку / Іван Франко // ЛНВ. – 1901. – Т. 15. Кн. 7. – С. 1–19; Кн. 8. – С. 48–67; Кн. 9. – С. 112–132.*
246. *Франко І. З приводу селянської програми / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індemnізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 335–336*
247. *Франко І. З чужих літератур (Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. Літературні моди. Корифеї, формули і школи. Черговане натуралізму, символізму і декадентизму в Франції. Патологія і дегенерація. Посмертні вірші Верлена і пам'ятник Гю де Мопассана. Ювілей Детлефа фон Ліліенкрона. Доля Арно Голца. Декадентизм у Поляків. Чеська «модерна» і Я. С. Махар) / Др. Іван Франко // ЛНВ. – 1898. – Т.1 Кн.1. – С. 60–71.*
248. *Франко І. Задачі і метода історії літератури / Іван Франко // Руська школа. – 1891. – Т. 1. – Вип. 2. – С. 45–51.*
249. *Франко І. Зміна системи / Ів. Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. Кн. 3. – С. 157–167.*
250. *Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття / Іван Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. Кн. 1. – С. 1–9.*
251. *Франко І. Іван Тивонович. Історія засновання «Ruthenische Revue» у Відні, 1906 р. [Рец.] / Ів. Франко // ЛНВ. – 1907. – Т. 38. Кн. 6. – С. 548–550.*
252. *Франко І. Із історії робітницького руху в Австрії / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індemnізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 30–37.*
253. *Франко І. Із лектури наших предків XI в. І Збірник Святослава 1076 р. : / Іван Франко // Стара Україна. – 1924. – № 12. – С. 179–183.*
254. *Франко І. Із уст младенців і ссущих / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індemnізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 309–312.*

255. *Франко І. Інтерпеляція О. Озаркевича / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індemnізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 254–255.*
256. *Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва / Іван Франко // Сьвіт. – 1888. – № 16–17. – С. 303–308.*
257. *Франко І. Коли не по конях, то хоч по голоблях / Іван Франко // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. – С. 251–258.*
258. *Франко І. Леся Українка / Др. Іван Франко // ЛНВ. – 1898. – Т. 3. Кн. 7. – С. 6–27.*
259. *Франко І. Лист до А. Ю. Кримського : Зібр. творів : [У 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с. – С. 51.*
260. *Франко І. Лист до Грушевського (4 січня 1907) : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с. – С. 308.*
261. *Франко І. Лист до М. І. Павлика : Зібр. творів : [У 50-ти т.] / [Іван Франко]. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 308.*
262. *Франко І. Лист до товариства Січ (3 лютого 1896) : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с. – С. 70.*
263. *Франко І. Лист до Ф. К. Вовка : Зібр. творів : [У 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с. – С. 341.*
264. *Франко І. Література, її завдання й найважливіші ціхи : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 26. – С. 5–14.*
265. *Франко І. Машини і порядки громадські / Іван Франко // Народ. – 1890. – Ч. 7. – С. 96–99.*
266. *Франко І. Метод і задача історії літератури : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 41. – С. 17–24.*
267. *Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / Ів. Франко // Сьвіт. – 1881. – № 3. – С. 53–55; № 4. – С. 71–75; № 6. – С. 107–109; № 7. – С. 128–129; № 8–9. – С. 151–154; № 10. – С. 176–179; № 11–12. – С. 203–206.*
268. *Франко І. Мнима побіда / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індemnізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 313–315.*

269. Франко І. Мої знайомі жиди (З рукописної спадщини) / Іван Франко // Діло. – 1936. – Ч 117. – С. 5–6; Ч. 118. – С. 5–6; Ч. 119. – С. 5–6.
270. Франко І. На склоні віку. Розмова в ночі перед новим роком 1901 / Іван Франко // ЛНВ. – 1900. – Т.12. Кн. 12. – С. 135–149.
271. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко. – Львів : накл. Укр.-руської вид. спілки, 1910. – 444 с. : 1 л. портр.
272. Франко І. Народна програма. Економічна програма / Ів. Франко / Свобода. – 1900. – № 7. – С. 1; № 8. – С. 1–2; № 9. – С. 1–2; № 10–11. – С. 1–2; № 13. – С. 1–2.
273. Франко І. Народний празник : Збір. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 44. – С. 333–335.
274. Франко І. Наша беллетристика / Ів. Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. Кн.1. – С. 31–34.
275. Франко І. Наша поезія в 1901 році. І Розсипані перли В. Пачовського [Рец.] / Іван Франко // ЛНВ. – 1902. – Т. 17. Кн. 1. – С. 33–48.
276. Франко І. “Наша публіка“ (Замість фейлетона) / Ів. Франко // Товариш. – 1888. – Ч. 1. – С. 53–65.
277. Франко І. Не в пору патос / Іван Франко // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С. 294–296.
278. Франко І. Огляд української літератури за 1906 рік / Франко Іван // Рада. – 1907. – № 8. – С. 2; № 11. – С. 3; № 12. – С. 2; № 24. – С. 2; № 44. – С. 2
279. Франко І. Однакові боги, неоднакові дороги / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 260–262.
280. Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі / Ів. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. Кн. 4. – С. 11–19.
281. Франко І. Передмова / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. V–XII.
282. Франко І. Передмова / Іван Франко // Доманицький В. Показчик змісту Літературно-наукового вісника томів I–XX (1898–1902). – Львів, 1903. – С. III–XXXVIII.

283. Франко І. Питане жолудка й питане справ політичних / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 328–330.
284. Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. Кн. 12. – С. 141–168.
285. Франко І. Поет зради / Іван Франко // Іван Франко Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / [упоряд.: З. Франко, М. Василевський]. – Львів : Каменяр, 2002. – 434 с. – С. 201–214.
286. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // ЛНВ. – 1900. – Т. 12. Кн. 10. – С. 1–9.
287. Франко І. Політична хроніка (Українсько-руське питане в австрійській делегації. Радікальний космополітизм і протест проти угорського тисячоліття; новокурний націоналізм і денунція на тов. ім. Шевченка; проби організації Русинів і початки акції передвиборчої) // Ів. Франко // Житє і слово. – 1896. – Т.5 Кн. 1. – С. 61–68.
288. Франко І. Присвята / Іван Франко // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 6–9.
289. Франко І. Прінципи і безпрінципність / Ів. Франко // ЛНВ.– 1903. – Т.21. Кн. 2. – С. 114–119.
290. Франко І. Програма австрійських селян / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 331–334.
291. Франко І. Програма галицьких соціалістів : Збір. творів : [у 50-ти т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 570 с. – С. 448–464.
292. Франко І. Михайло Драгоманов. Пропавший час. Українці під московським царством (1654–1876) / Др. Іван Франко // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 111–112.
293. Франко І. Радикали і релігія / Іван Франко // Радикальна тактика. – Львів : Накладом редакції «Громадського голосу», 1898. – Ч. II. – 10 с.
294. Франко І. Реалісти чи кар'єристи / Ів. Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5 Кн. 2. – С. 73–92.
295. Франко І. Російські соціалдемократи / Іван Франко // Народ. – 1891. – Ч. 24. – С. 326–328.

296. Франко І. Русини в суді: Шухевич contra Луцик / Іван Франко // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С. 284–286.
297. [Франко І.] Руско-польське порозум'яньє / Іван Франко // Дїло. – 1883. – Ч. 104. – С. 1.
298. Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин. в. / Іван Франко. – Львів : «Загальна друкарня», 1913. – 42 с.
299. Франко І. Свобода і автономія / І. Франко // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. Кн. 2. – С. 285–292.
300. Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Из Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 115–131.
301. Франко І. Сільські робітники в Данії / Іван Франко // Народ. – 1891. – Ч. 22. – С. 289–292, Ч. 24. – С. 330–332.
302. Франко І. Соціалізм і соціаль-демократизм / Др. Іван Франко // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. Кн. 4. – С. 265–292.
303. Франко І. Соціальна акція, соціальне питанє і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митроп. А. Шептицького «О квестії соціальной» / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. Кн. 10. – С. 1–23.
304. Франко І. Старі акти нової нужди / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Из Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 256–259.
305. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Т. 35. Кн. 8. – С. 226–240.
306. [Франко І.] Сухий пень / Іван Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. Кн. 2. – С. 85–97.
307. Франко І. Сучасна хроніка (Вистава. Русини і Поляки. Зїзди і торжества. Віче мазурське) / Іван Франко // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С. 247–249.
308. Франко І. Східно-Західні непорозуміння (З приводу книги Підеші «Восток і Запад») / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Т. 27. Кн. 9. – С. 144–173.
309. Франко І. Тарас Шевченко / Іван Франко // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 6–9.

310. Франко І. Угода індемнізаційна / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Из Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 302–304.
311. Франко І. Україна, науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Рік перший. Т. 1. У Києві, 1907 р. [Рец.] / Ів. Франко // ЛНВ. – 1907. – Т. 38. Кн. 6. – С. 506–512.
312. Франко І. Українська трибуна в Росії / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Т. 35. Кн. 8. – С. 335–340.
313. Франко І. Українці : Зібр. творів : [у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41 – 678 с. – С. 162–193.
314. Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша / Ів. Франко // Сьвіт. – 1882. – Ч. 15. – С. 267–276
315. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада : Зібр. творів : [у 50-ти т.] / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 151–164.
316. Франко І. Ще про нашу культурну нужду / Іван Франко // Народ. – 1891. – Ч. 23. – С. 309–312.
317. Франко І. Щирість тону і щирість переконань / Др. Іван Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. – Кн. 5. – С. 101–112.
318. Франко І. Що таке громада. І чим би вона повинна бути / Іван Франко // Народ. – 1890. – Ч. 5. – С. 61 – 63.
319. Франко І. Що таке поступ / Др. Іван Франко. – Коломия : Накл. Редакції «Поступу», 162 с.
320. Франко І. Як би нам в біді ратуватися / Ів. Франко // Народ. – 1890. – Ч. 4. – С. 38–40.
321. Франко І. Як я став «казенним» радикалом (Замість політичної хроніки) / Др. Іван Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. Кн. 6. – С. 473–500.
322. Франко І. Ukraina irredenta / Ів. Франко // Житє і слово. – 1895. – Т. 4. Кн. 6. – С. 471–483.
323. [Франко І.] Від редакції // Товариш. – 1888. – №. 1. – С. 1–2.
324. [Франко І.] Де-що про польсько-руські відносини // Дїло. – 1895. – Ч. 222. – С. 2–3.
325. [Франко І.] Нашь поглядь на польське пытанье // Дїло. – 1883. – Ч. 36. – С. 1–2; Ч. 37. – С. 2; Ч. 38–39. – С. 1–2.

326. *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина : Спомини / Анна Ключко-Франко. – Торонто : (б. р.), 1956. – 37 с. : фото.
327. *Франко П.* Іван Франко / Петро Франко. – Львів : Априорі, 2013. – 215 с.
328. *Химка Дж-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Джон-Пол Химка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
329. *Червак Б.* «...Наперед українці, а потім соціал-демократи» (до національної ідеї Івана Франка) / Богдан Червак // Розбудова держави. – 1993. – № 6. – С. 53–56.
330. *Червак Б.* «Наперед українці» (До національної ідеї Івана Франка) / Богдан Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. – 37 с.
331. *Чигринов В. І.* Політична ментальність українського суспільства : Історія і модерн / Василь Іванович Чигринов, Ігор Олексійович Поліщук. – Х. : ХІБМ, 2001. – 202 с. : табл.
332. *Чорній С.* Фальшування світогляду і творчості Івана Франка / Степан Чорній // Визвольний шлях. – 1980. – № 1. – С. 121–124.
333. *Шаповал Ю. Г.* І в Україні святилось те слово ... : Наукові праці / Ю. Г. Шаповал. – Львів : ПАІС, 2003. – 680 с.
334. *Шейко В. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 310 с.
335. *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Російська і українська література новітньої доби / Мирослав Шкандрій ; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К. : Факт, 2004. – 496 с.
336. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – К. : МП «Фенікс», 1992. – 168 с.
337. *Шумило Н.* Полеміка Івана Франка і молодомузівців / Наталія Шумило // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 772–776.
338. *Якимів Д.* Іван Франко / Д. Якимів. – Філадельфія, 1918. – 19 с.
339. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець : Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів : Вид. центр Львів. нац ун-ту імені Івана Франка, 2006. – 691 с. : портр., іл.
340. *Якимович Б.* Світоглядні позиції І. Франка і проблеми української державності / Богдан Якимович // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серп. 1993). Доп. та повідомл.: Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 321–328.

341. *Яросевич Р.* [Франко І.]. Поляки і русини / Роман Ярославич // Житє і слово. – 1895. – Т. 6. Кн. 3. – С. 177–190.
342. *Dr. I. Fr.* [Franko I.]. Memoriał Dragomanowa? / Dr. I. Fr. // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 238. – S. 2.
343. *Dr. I. Fr.* [Franko I.]. Z gościny w Pradze / Dr. I. Fr. // Kurjer Lwowski. – 1895. – № 210. – S. 1; № 212. – S. 1; № 213. – S. 1–2; № 215. – S. 1.
344. *I. F.* [Franko I.]. Szewcy galicyjscy / I. F. // Kurjer Lwowski. – 1891. – № 228. – S. 1; № 229. – S. 1–2.
345. *Franko I.* Blednow / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 104. – S. 2–3; № 105. – S. 2–3; № 106. – S. 2–3; № 107. – S. 2–3; № 108. – S. 2–3; № 110. – S. 2–3; № 111. – S. 2–3.
346. *Franko I.* Etnologia i dzieje literatury / Dr. Iwan Franko // Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. – Lwow : Z drukarni «Dziennika polskiego», 1894. – T. 1 : Referaty i wnioski. – S. 1–11.
347. *Franko I.* Lichwa w Galicji / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 103. – S. 1.
348. *Franko I.* Pokłyk do robotnykiw Rusyniów / Iwan Franko. – Lwiw : Zachodm i kosztom Iwana Hlynczka i Mychajła Pawłyka, 1896. – 3 s.
349. *Franko I.* Z dziedziny nauki i literatury / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1891. – № 238. – S. 2–3; № 239. – S. 2–3; № 242. – S. 2–3; № 243. – S. 2–3; № 254. – S. 2–4.
350. [Franko I.]. Ankieta w sprawie pracy kobiet // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 66. – S. 2–3; № 69. – S. 1–2.
351. [Franko I.]. Bydło rogate Galicji // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 108. – S. 1–2.
352. [Franko I.]. Chwalca analfabetyzmu // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 64. – S. 1.
353. [Franko I.]. Dragomanow o kwestji polskiej // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 226. – S. 1; № 227. – S. 3.
354. [Franko I.]. Ekonomista polski // Kurjer Lwowski. – 1889. – № 359. – S. 1
355. [Franko I.]. Emigracja do Rosji // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 235. – S. 1.
356. [Franko I.]. Emigracja i kaczki // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 240. – S. 1.
357. [Franko I.]. Emigracja ludu ruskiego // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 239. – S. 1.
358. [Franko I.]. Głód w Rosji // Kurjer Lwowski. – 1891. – № 237. – S. 1; № 238. – S. 1–2; № 240. – S. 2–3; № 244. – S. 2–3.
359. [Franko I.]. Głos uciśnionych // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 125. – S. 1.
360. [Franko I.]. Gnębiona narodowość // Kurjer Lwowski. – 1895. – № 81. – S. 2; № 83. – S. 1–2; № 86. – S. 2–3.

361. [Franko I.]. Hr. Tołstoj o głodzie w Rosji // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 52. – S. 2–3.
362. [Franko I.]. Ironia tajnego głosowania // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 85. – S. 1.
363. [Franko I.]. Lichwa / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 91. – S. 1.
364. [Franko I.]. Monopol naftowy // Kurjer Lwowski. – № 237. – 1896. – S. 1.
365. [Franko I.]. Na prawo jechac, na lewo zwracac! // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 206. – S. 1.
366. [Franko I.]. Nędza w kraju // Kurjer Lwowski. – 1890. – № 67. – S. 1.
367. [Franko I.]. Niegodziwe zarzuty // Kurjer Lwowski. – 1895. – № 182. – S. 1.
368. [Franko I.]. Objaw dobrej woli // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 32. – S. 2.
369. [Franko I.]. Pod adresem p. Romanczuka // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 5. – S. 5–6.
370. [Franko I.]. Pod wezwaniem św. Szczepana // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 80. – S. 1.
371. [Franko I.]. Pokrzywdzenie Galicji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 53. – S. 1.
372. [Franko I.]. Powódź pruska // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 253. – S. 2–3; № 254. – S. 1–2.
373. [Franko I.]. Pro honore Galiciae // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 58. – S. 1.
374. [Franko I.]. Program młodych ukraińców // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 116. – S. 1; № 117. – S. 1; № 118. – S. 1–2.
375. [Franko I.]. Przemysł domowy w Uhnowie // Kurjer Lwowski. – 1890. – № 202. – S. 2–3.
376. [Franko I.]. Rozmiary kłęski // Kurjer Lwowski. – 1890. – № 75. – S. 1; № 78. – S. 1–2.
377. [Franko I.]. Socjalistyczni protestanci // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 259. – S. 1–2; № 261. – S. 1.
378. [Franko I.]. Socjalna demokracja w Austriji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 252. – S. 1.
379. [Franko I.]. Starosta tarnopolski w sprawie emigracji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 100. – S. 1.
380. [Franko I.]. Szopka wyborcza // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 49. – S. 1.
381. [Franko I.]. «Swobodnaja Rosja» // Kurjer Lwowski. – 1890. – № 135. – S. 1.
382. [Franko I.]. Uniwersytety w Rosji // Kurjer Lwowski. – 1888. – № 167. – S. 2–3; № 169. – S. 2–3; № 176. – S. 2–3; № 178. – S. 1–2; № 179. – S. 2–3; № 187. – S. 6; № 188. – S. 2–3; № 197. – S. 3–4.
383. [Franko I.]. Widmo emigracji // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 20. – S. 1–2.

384. [Franko I.]. Wizyta moskalofilow w Rosji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 242. – S. 1.
385. [Franko I.]. Włóściaństwo i kwestja socjalna // Kurjer Lwowski. – 1894. – № 275. – S. 1.
386. [Franko I.]. Wybory i stan obłężenia w Galicji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 221. – S. 1.
387. [Franko I.]. Wydział krajowy o emigracji // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 360. – S. 1–2.
388. [Franko I.]. Z bezhołowia emigracyjnego // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 55. – S. 1–2.
389. [Franko I.]. Z powodu wychodźstwa ludu // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 293. – S. 1; № 294. – S. 1; № 295. – S. 1; № 296. – S. 1.
390. [Franko I.]. Za grzyby // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 309. – S. 1.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Автобіографія 37
Автономія 33, 42, 105, 110, 111
Актуальність 52, 54, 59, 142
Альманах 23, 34, 205, 206
Антропоцентричне буття 186
Архетип 6, 35, 42, 137, 147, 180, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 200
Бібліографічно-описовий метод 39
Братство Тарасівців 92, 94, 95
Бюрократія 189
Вибори 109
Виборче право 7, 33, 108, 110
Війна 7
Газета 34, 42, 66, 132, 205, 206, 211, 212
Геополітичний дискурс 194
Голод 6, 37, 42, 118, 119, 121, 126, 132, 133, 137, 141
Громадівський соціалізм 64
Громадянське суспільство 65, 145
Демократія 108
Декадентизм 160, 163, 166, 167, 170
Дискурсивне поле 52, 134, 139, 186, 188
Духовна «азійськість» 192, 202
Еволюція світогляду 47, 86
Економічне питання 6, 123, 149
Еміграція 34, 42, 57, 125, 126, 129, 133, 140, 199
Епістолярій 32
Етнічний націоналізм 147
Етнос 10, 42, 88, 94, 98, 101, 111, 125, 135, 144, 172, 173, 175, 184, 187, 191
Етносимвол 156
Етносоціальний організм 155
Жанрова система 58
Журнал 9, 12, 14, 18, 23, 34, 69, 72, 74, 83, 86, 92, 95, 121, 205
Журналіст 7, 34, 53, 125, 126, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 214
Журналістика 31, 38, 39, 53, 205
Журналістська діяльність 7, 16, 48, 206
Журналістська майстерність 55, 103
Журналістське розслідування 142
Ідеал національної самостійності 119, 181
Ідейно-концептуальні засади 44, 60
Ідемнізація 47, 127
Ідея боротьби 39, 40
Ідея державності 40, 86, 111
Ідея соборності 40, 111
Імперський дискурс 191
Індивідуалізм 60, 85, 166
Інтелігенція 34, 62, 189, 193, 212
Інформаційний колообіг 206, 214
Історичний прогрес 114, 116
Комунікативний дискурс 52
Комунікативна модель взаємодії «журналіст–читач» 53, 205, 206, 213, 214
Комунікування 42
Концепт «Дім» 147, 183, 184, 185, 186
Концепт «Європа» 181, 182, 183
Концепт «Поле» 147, 183, 185, 186
Концепт «Храм» 147, 183, 184, 185, 186
Кореспонденція 36, 132
Ксенофобство 197, 203
Культурний націоналізм 154
Культурно-історичний метод 39, 43
Література 35, 42, 45, 51, 91, 92, 156, 158, 163, 170, 172, 206, 208
Літературний процес 39, 168
Лихварство 42, 130, 131
Логічно-емоційне кодування публіцистики Івана Франка 57, 59
Марксизм 10, 14, 17, 20, 27, 30, 33, 42, 49, 62, 71, 76, 85
Ментальність євреїв 203
Ментальність поляків 193, 203, 204
Ментальність росіян 173, 188, 202, 204
Месіанізм Росії 178
Метод верифікації 39, 45, 46
Метод концептуального моделювання 39, 40
Метод системного аналізу 44
Метод якісного аналізу 40
Методологія дослідження 32
Міф 42, 82, 89, 101, 102, 103, 124, 164, 184
Міфологізований образ 189
Міфологічний код 185
Міфологеми 195
Міфотворчість 139
Модернізм 29, 42, 50, 51, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168
Московофіли 88, 180
Народовці 63, 66, 88, 92, 181
Національний архетип 6, 183
Національно-екзистенційна аксіологія 122
Національна ідентичність 6, 42, 101
Національна культура 157, 171
Національна література 35, 42, 156
Національний ідеал 18, 28, 42, 79, 87, 97, 98, 100, 103, 111
Національний міф 42, 101, 102
Національний психотип 7, 35, 91, 175, 187, 188, 197, 198, 204
Національне самоствердження 103, 139, 203
Національне питання 30, 33, 83, 86, 94, 108, 158
Національний характер 42, 188, 202, 203
Національна свідомість 42, 103, 139, 172, 173, 174, 188, 193, 202, 203
Національне підсвідоме 42
Нація 11, 28, 30, 34, 35, 42, 46, 88, 93, 98, 99, 106, 108, 122, 154, 173, 174, 175, 181, 197, 206
Нафтовий монополізм 138
Освіта 18, 152, 153
Парцеляція землі 34, 42
Патріотизм 100, 103, 179, 190, 194
Письменницька публіцистика 58
Полеміка 6, 56, 57, 72, 74, 91, 168, 209
Полемічна стаття 187
Політизація культури 156
Політична свобода 69, 97, 100
Порівняльно-аналітичний метод 43, 44
Проблемно-тематичний метод 39
Психотип 7, 35, 42, 91, 175, 187, 188, 193, 197, 204
Публіцистика 5, 7, 8, 12, 19, 28, 30, 33, 38, 39, 41, 46, 52, 53, 54, 55, 71, 123, 132, 171, 173, 186, 205
Публіцистична майстерність 9, 148
Радикали 66, 67, 72, 151
Раса 175, 188
Релігія 30, 33, 65, 66, 71, 89, 145, 195
Рецензія 19, 56, 137, 204
Реципієнт 58, 162
Рільничі спілки 147

Русько-українська радикальна партія 66	Талант-гармонія 170 Талант-деміург 170, 172 Тематично-змістові моделі 40, 122
Світоглядна еволюція 6, 47, 116 Свобода слова 33, 115, 207 Символізм 42, 160, 162, 163, 167 Синергетична система 5 Соціал-демократизм 33, 74, 75, 76, 78, 79 Соціал-демократична партія 86 Соціалізм 10, 11, 15, 18, 20, 25, 27, 34, 42, 48, 61, 64, 67, 71, 75, 79, 85, 115, 149, 166 Соціальна депресія 6, 128 Соціальне питання 34, 35, 139, 185 Суспільно-політичні погляди Івана Франка 13, 28 Суспільно-політичний розвиток 173 Стаття 11, 15, 25, 27, 30, 33, 35, 52, 57, 72, 75, 91, 97, 100, 103, 108, 125, 130, 134, 156, 183, 198, 205, 209 Стратегія конструювання 134 Стратегія трансформації 134, 136	Українська національно-демократич- на партія 110 Українські журналістикознавці 205 Фейлетон 214 Фільваркові господарства 146, 147, 153 Франкознавство 9, 11, 15, 21, 31 Франкознавці 5, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 31, 32, 48, 56, 57, 86, 91 Читач 7, 11, 17, 28, 53, 55, 58, 128, 133, 135, 142, 143, 162, 171, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214 Шпихлірські фонди 42, 143, 153

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
------------------------	---

Розділ 1

ПУБЛІЦИСТИКА ІВАНА ФРАНКА ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Історіографія питання	9
1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	32
1.3. Особливості публіцистичного стилю Івана Франка.....	47

Розділ 2

ІДЕЙНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЦИСТИКИ ІВАНА ФРАНКА

2.1. Переосмислення марксистської доктрини та її критика	60
2.2. Ідея державності та національний ідеал	86
2.3. Концепція історичного поступу	112

Розділ 3

ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВІ МОДЕЛІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ІВАНА ФРАНКА

3.1. Суспільно-економічна модель розвитку українського суспільства	122
3.2. Візія національної культури	154
3.3. Формування національної ідентичності як основи творення української нації	172
3.4. Національні психотипи в публіцистиці Івана Франка.....	187
3.5. Комунікативна модель взаємодії «журналіст-читач»	204
<i>Список літератури</i>	215
<i>Предметний покажчик</i>	244

Галина Яценко
Андрій Яценко

Публіцистика
Івана Франка

Навчальний посібник

Художній редактор
Василь РОГАН

Комп'ютерне складання
Ольги КУЗЬМИЧ

Підписано до друку 27.09.2017. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк офс. Гарн. Minion Pro.
Ум. друк. арк. 14.4.
Зам. №

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні "Коло",
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.